

ANADOLU VE TARİH ÖNCESİ ÇAĞLAR

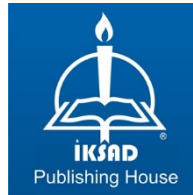
Doç. Dr. Sevcan YILDIZ

İKSAD
Publishing House

ANADOLU
ve
TARİH ÖNCESİ ÇAĞLAR

DOÇ. DR. SEVCAN YILDIZ

Copyright © 2019 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed, or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording, or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the
publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution Of
Economic Development And Social
Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

kongreiksad@gmail.com

www.iksad.net

www.iksad.org.tr

www.iksadkongre.org

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics
rules.

Iksad Publications – 2019©

ISBN: 978-605-7695-18-5

Cover Design: Kübra GÖYMEN

July / 2019

Ankara / Turkey

Size = 16 x 24 cm

Babama ve ınarıma....

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
-------------	---

1. BÖLÜM

ANADOLU'YA GENEL BAKIŞ

1.1 Anadolu	5
1.2 Ana Tanrıça Kültü	9
1.3 Anadolu'nun Dünya Tarihindeki Yeri ve Rolü	18

2. BÖLÜM

ANADOLU'DA TARİH ÖNCESİ ÇAĞLAR

2.1 Paleolitik Çağ (M.Ö.-10.000)	23
2.1.1. Paleolitik Çağ Evreleri.....	25
2.1.1.1. Alt Paleolitik	26
2.1.1.2. Orta Paleolitik.....	27
2.1.1.3. Üst Paleolitik.....	29
2.1.2. Paleolitik Çağın Dünya Üzerindeki Oluşumu	30
2.1.3. Anadolu'da Paleolitik Çağ	30
2.1.4. Anadolu'da Paleolitik Çağ Yerleşmeleri	31
2.1.4.1. Karain Mağarası	33
2.1.4.2. Yarımburgaz Mağarası.....	36
2.1.5. Paleolitik Çağ Sanatı	38
2.1.5.1. Oyma	41
2.1.5.2. Resim ve Boyalı Resim	41
2.1.5.3. Heykel	42
2.2 Mezolitik Çağ (M.Ö. 10.000-8.000).....	43
2.2.1. Yaşam ve Tarım	44
2.2.2. Irkların Gelişimi	46
2.2.3. Alet ve Araçlar	46
2.2.4. Sanat	48
2.2.5. Anadolu'daki Mezolitik Çağa Ait Yerleşim Yerleri	49
2.2.5.1. Öküzini Mağarası	49
2.2.5.2. Beldibi.....	52

2.2.5.3. Belbaşı	53
2.2.5.4. Şarklı Mağara.....	53
2.3. Neolitik Çağ (M.Ö. 8.000-5.500).....	54
2.3.1. Anadolu’da ve Dünyada Neolitik Dönem	58
2.3.2. Anadolu’daki Yapı Tarzları ve İlk Kentleşmeye Geçiş	61
2.3.3. Anadolu’da Neolitik Dönem Sanatı	65
2.3.4. Sosyal, Dini, Siyasi Yapı.....	67
2.3.5. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ	69
2.3.6. Çanak Çömleksiz Dönem Neolitik Yerleşimleri	70
2.3.6.1. Hallan Çemi Höyüğü	70
2.3.6.2. Çayönü.....	71
2.3.6.3. Nevala Çöri Höyüğü.....	72
2.3.6.4. Göbekli Tepe	73
2.3.6.5. Cafer Höyük	74
2.3.6.6. Gritelle	74
2.3.6.7. Aşıklı Höyük	74
2.3.6.8. III. Can Hasan	75
2.3.6.9. Suberde	76
2.3.6.10. Çanak Çömleksiz Dönem Diğer Neolitik Yerleşimleri ..	77
2.3.7. Erken Neolitik Çağ	77
2.3.7.1. Çatal Höyük	78
2.3.7.2. YümükTepe.....	81
2.3.7.3. Çayönü.....	82
2.3.7.4. Kuruçay	82
2.3.7.5. Köşk Höyük	83
2.3.7.6. Höyücek.....	83
2.3.7.7. Erbaba	83
2.3.7.8. Erken Dönem Diğer Neolitik Yerleşimleri	84
2.3.8. Geç Dönem Neolitik Çağ	84
2.3.8.1. Hacılar	84
2.3.8.2. Kuruçay Höyük.....	86
2.3.8.3. İkizhöyük.....	86
2.3.8.4. Gözlü Kule Höyüğü	87
2.3.8.5. Fikirtepe, Pendik, Ulupınar	87
2.4. Kalkolitik / Maden - Taş Çağı (M.Ö. 5.500-3.000).....	88
2.4.1. Örgütlenen Köyler	90
2.4.2. Erken Kalkolitik Dönem (M.Ö. 5.500 – 4.500).....	90
2.4.3. Orta Kalkolitik Çağ (M.Ö. 4.750 – 4.000).....	92
2.4.4. Geç Kalkolitik Çağ (M.Ö. 4.000 – 3.000).....	93

2.4.5. Anadolu'da Kalkolitik Çağ Kültürü.....	95
2.4.5.1. Güney Anadolu Bölgesi	95
2.4.5.1.1. Gözlükule.....	95
2.4.5.1.2. Beycesultan	96
2.4.5.1.3. Yümüktepe	98
2.4.5.2. Batı Anadolu'da Kalkolitik Devir	100
2.4.5.2.1. Truva Şehri	101
2.4.5.2.2. Hacılar	103
2.4.5.2.3. Kusura Höyüğü	105
2.4.5.3. Orta Kalkolitik Kültürü	105
2.4.5.3.1. Alacahöyük	105
2.4.5.3.2. Büyük Göllücek.....	106
2.4.5.3.3. Dündartepe	107
2.4.5.3.4. Pazarlı	108
2.4.5.3.5. Horoz Tepe	108
2.4.5.3.6. Canhasan	108
2.4.5.3.7. Alişar.....	110
2.4.5.3.8. Acemhöyük.....	111
2.4.5.3.9. Yazır Höyüğü	112
2.4.5.4. Doğu Anadolu'da Kalkolitik Kültürü	112
2.4.5.4.1. Tilkitepe.....	113
2.4.5.4.2. Karaz.....	113
2.4.5.4.3. Pulur Höyüğü	114
2.4.5.4.4. Lidar Höyüğü	115
2.4.5.4.5. Kuruçay.....	115
2.4.5.5. Anadolu ve Mezopotamya'nın Bilinen İlk Uygarlıkları 116	
2.4.5.5.1. Mezopotamya	118
2.4.5.5.1.1. Ziraat.....	120
2.4.5.5.1.2. Kalkolitik Sanatı	120
2.4.5.5.1.3. Mimari	121
2.4.5.5.1.4. Dini Hayat	122
2.4.5.6. Anadolu'nun Bilinen En Eski Halkı	123
2.5. Tunç / Bronz Çağı (M.Ö. 3.000-1.200)	124
2.5.1. Erken Tunç Çağı (M.Ö. 3.000 – 2.500).....	126
2.5.2. Orta Tunç Çağı (M.Ö. 2.500 – 2.000).....	129
2.5.3. Geç Tunç Çağı (M.Ö. 2.000 – 1.200).....	130
2.5.3.1. Troia I Uygarlığı (M.Ö. 3.000 – 2.500)	131
2.5.3.2. Troia II Uygarlığı (M.Ö. 2.500 – 2.000)	132
2.5.4. Tunç Çağı Uygarlıkları (M.Ö. 2.000 – 1.200).....	133

2.5.4.1. Hurriler (M.Ö. 2.800 – 2.300)	133
2.5.4.1.1. Hurri Yazısı	136
2.5.4.1.2. Hurri Dili	136
2.5.4.1.3. Mitoloji	137
2.5.4.1.4. Din	138
2.5.4.1.5. Mimarlık	138
2.5.4.1.6. Heykeltçilik	139
2.5.4.1.7. Resim, Vazo ve Mühür Sanatları	139
2.5.4.2. Hattiler (M.Ö. 2.500 – 1.700)	140
2.5.4.2.1. Hatti Dili ve Hatti Dini	142
2.5.4.2.2. Hatti Sanatı	143
2.5.4.3. Akkadlar (M.Ö. 2.700 – 2.500)	147
2.5.4.3.1. Ekonomi ve Toplum	149
2.5.4.3.2. Akkadlar'ın Anadolu'ya Etkisi	153
2.5.4.3.3. Siyasal Rejim	154
KAYNAKÇA	155

GİRİŞ

Belirli bir çevrenin, sınırlı bir çağın uygarlığı olmayan Anadolu uygarlığı, bütün başarıları ile evrenseldir. Uygar insan sevdiğince yaşar, sevildiğince güler. Onun mutluluğu sınırlı, yasaklayıcı oluşunda değil evrene, bütün insanlığa açık oluşundadır. İnsana bu niteliği kazandıramayan bir uygarlık özden, ışıktan, geliştirici güçten yoksundur. Sonu ölümdür, yıkımdır onun. İnsan mısın, belli bir uygarlığın yaratıcısı, taşıyıcısı mısın açacaksın yüreğinin kapılarını ardına değil. Seni seven de sevmeyen de girecek oraya. Aldırma varsın onun için karanlık olsun, gözü görmek olsun. Bırak girsin, uzansın yüreğinde boylu boyunca, canı çektiğince. Senin özünde görsün aydınlığı, susuzluğunu senin yüreğinin suyuyla gidersin, sende doyursun açlığını, insan sıcaklığının ne olduğunu senden öğrensin, yüreğinin buzları senin içinde erisin. Başkalarına kapalı olan bir gönülde insan sevgisi, sevgi ışığı olmaz. Karanlıktır onun içi sınırlıdır. İnsanın evrene açılması ancak kendi özü ve yüreğiyle olur. Anadolu toprağı gibi eli açık olmalı, ışığı ışıltı gülmeli insan. Kendini seveni de sevmeli sevmeyeni de. Ne mutludur o yürek ilk insan sevgisi, doğa sevgisi, düşünce saygısı din olur, inanç olur onun içinde. Seveni sevmek pek önemli değil, büyüklük seni sevmeyeni de insan olduğu sevebildindedir. İş midir seveni sevmek, sevenin sevilmesi? İnsanı sev, senin için kötü düşünürse de iyi düşün onun için, sevgi din olur böylece. Bir bakarsın en güzel şiir iyinin de, kötünün de dilinden düşmez. Işık İyiyi de kötüyü de aydınlatır. Işıktır, karanlığı yoktur, özü pırıl pırıldır da onun için. İşte ışık gibidir uygarlıklar da. Aydınlatacağı

kimseyi seçmez. Önüne gelene açar ellerini Kybele gibi, uygarlık gibi, Kybele gibi olmalı çağımızın insanı, eski Anadolu toprağı gibi olmalı. Kendini yıkmak, ortadan kaldırmak isteyenlerden bile esirgemiyor olanaklarını, elinde bulunan ışık ışııl güçleri. Anadolu, çekinmemiş, korkmamıştır hiçbir zaman. Ayakta kalabilmesinin sebebi, kendini yakmak isteyenlere ateş, boğmak isteyenlere su, kökünü sökmek isteyenlere kazma, balta vermesidir. İşte bu yüzden kalmış ayakta. Yere sermiş bütün kendini kıskananları, çekemeyenleri, katı yüreklileri. Ne kalmışsa ondan kalmış çağımıza. Bir bakın insanlığa yararlı, ışıltılı ne kalmış öteki bağnaz toplumlarından. Senin gibi düşünmeyenleri, senin inandıklarına inanmayanları kır dök, yak yık öldür diyenlerden. Tutsak olmuş, geri kalmışlık, karanlık içinde yüzüp duruyorlar insanlarıyla, varlıklarıyla. Oysa sürdürüyor kendini Anadolu başarıları, eskimiyor, günden güne daha güçlü, daha aydınlık bir nitelik kazanıyor, ışık kokuyor aydınlık kokuyor insan sevgisi kokuyor. Yaşamının ereğı, olanağı budur ancak.

Anadolu başarılarının, yaratmalarının eskimeyen, sürüp giden bir yanı, bir özü vardır derken bunun onun doğurucu, doğadan kapmayan gücünden ileri geldiğini tutmak gerek göz önünde. Böyle bir açıdan bakmak gerek ona. Bir uygarlık bir ulus için olmaz. Bütün insanlık için, evren için olur. Böylesine derin uygarlık. Uygarlığın topu tüfeğı yoktur, bombası, tankı yoktur. Hapishanesi, zindanı, darağacı yoktur. Uygarlığın sınır karakolları, bekçileri yoktur. Bunların bulunduğu yerde kötüye kullanılıyor uygarlık ürünleri, insan başarıları demek. Eskiçağ, ilkçağ Anadolu uygarlığında bütün yaratıcı güçler mutluluk

içindi. Saldırganlara karşı gerekli ordular, kuruluşlar vardı gene. Ancak bunlar tiyatroların, oyun yerlerinin, gönünü gün etmeni, sözün kısası insanca yaşamayı erek edinen oluşmaların yanında çok cılızdı. Zaman değişmiş, uygarlıklar ereklerinin dışına taşırılmış, uygarlık olmaktan çıkarılmış. Gene de gerçek uygarlıklar kalmış, sürdürmüşler kendilerini. Bir bakın tarihe, en büyük saldırılar Doğudan gelmiş Anadolu'ya, sonra Batı saldırgan olmuş. Anadolu bütün tarihi boyunca kendini savunma gereğinde kalmış. Uygarlıkların en ışıklısı yaratan Anadolu saldırgan olmamış bütün tarihi boyunca, saldırıya uğramış, soyulmuş soğana çevrilmiş. Bir takım düşünürlerin kanısına göre, Anadolu'nun sürekli saldırılara uğraması, demirin ilk kez orada çıkışı, işlenişi yüzündendir. Bu görüş doğru olabilir. Demirle, demircilikle ilgili mitos Anadolu'da doğmuş, ilk demirci tanrı Hephaistos Anadolu halkının düşüncesinde kişiliğini bulmuştur.

Anadolu'nun başka bir özelliği de uygarlıkların doğması gelişmesi, çevreye yayılması için çok elverişli bir ortam niteliği taşımasıdır. Asya'yı Avrupa'ya bağlayan en uygun, en güvenilir yollar Anadolu'dan geçiyordu, üstelik öteki yollardan çok daha kısa bir yol. Anadolu doğu ülkelerinin batı ülkelerine, Akdeniz'e açılan bir büyük kapısıdır. Bu yüzden bir köprüdür, geçit yeridir. Doğü uygarlığı Batıya, ister Batıdan Doğuya olsun Anadolu'dan yolu geçen bütün uygarlıklar değişmiş, Anadolu'nun boyasına bürünmüş, ondan az çok birtakım özellikler, kokular almıştır. Bugünün Batı uygarlığında görülen Anadolu boyası bu durumun sonucudur. Batıya geçen Anadolu'nun komşu uygarlıkları bile Anadolu'nun kokusun taşıyor şimdi.

Bütün uygarlık ürünlerinin dışında insan kokuşlu, insan boyalı bir tadı tuzu vardır Anadolu'nun. Toprağı insan kokar, bitkisi insan diye yeşerir, kuşu insan diye öter, göğü insan mavisine bürünür gider.

Anadolu'nun böyle sayısız başarılarla yatak olmasında bir özellik daha vardır, o da toprağının konumu, verim bakımından değişikliğidir. Yabancı bir kimse, bir yöreden ötekine geçerken, büyük değişiklikle, başkalıkla karşılaştığını anlar kolayca. Bu değişme, Anadolu'nun eskiçağdan beri ayrı ayrı toplumların yerleşme yeri oluşundadır. Bunun toprağın yapısıyla ilgisi açıktır. Buna "Toprağın dili" diyoruz burada, yalnız doğanın verileriyle oluşan sessiz sözsüz dil¹.

¹ Eyüboğlu, İsmet Zeki (1990). *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*, Yayılım Matbaası, İstanbul, S. 20-23.

1. BÖLÜM

ANADOLU'YA GENEL BAKIŞ

1.1. Anadolu

Türklerin bin yıllık anavatanına verilen isimdir Anadolu.

Dünya topraklarının tam ortasında olan Anadolu, Asya ile Avrupa kıtaları arasında uzanan bir yarımadadır. Yüzölçümü 756.563 km², eni 1600 km, boyu 650 km'dir.

Ilıman iklim kuşağında ve dünyanın kuzey yarımküresinde dağlık bir ülkedir. Doğuda düğümlenmiş, kuzey ve güneyden kıyılar boyunca uzanan paralel dağlar, onu kucaklarcasına batıya uzanır. Ortada, bir coğrafi birlik oluşturan yüksekçe Anadolu yaylası var. Engebe ve iklim bakımından, komşu memleketlerden farklıdır. Birçok göller ve ırmaklar var. Avrupa ve Yakın Doğu arasında kolay bir geçit oluşturur. Ekseni, daha ziyade, doğudan batıya doğrudur. Doğudan Batıya alçalarak uzanır, çünkü çok değişik bir iklimi (4 mevsim birden) ve bitkileri vardır.

Anadolu'nun koca ovalarıyla dağları öyle görkemlidir ki, hele güneşin doğuşu ve batışı sırasında, insanı duygulandırıp, yücelten eşsiz bir görünümdür. Tanrılar bu memleketi boşuna vatan diye seçmemişler...

Ilıman iklimi, sıcak denizlerin yaladığı girintili çıkıntılı kıyıları ve çevresindeki adalarıyla, en eski çağlardan beri, uygarlığın gelişmesine ve denizciliğe elverişli olmuş. İlk deniz uygarlığını, batı Anadolu halkıyla miras Girit' inin denizcileri kurmuştur.

Mısır'lılar, Anadolu halkı için" Denizin yüreğinde yaşayan insanlar" derken Sümerliler ise "Sahildeki güneş bahçesinde yaşayan insanlar" demişlerdir².

Gerek Sümer, gerek Yunan ve Roma mitolojilerinde üzerinde ısrarla durulmaya çalışıldığı gibi, her şey zıddıyla mevcuttur görüşünden hareketle, Asya ve Avrupa sözcükleri birbirinin zıddı iki kelime olarak Babil ve Asur dillerinde görülmektedir. Karalık-aydınlık, iyi-kötü, siyah beyaz, şeytan-melek, kadın- erkek çatışma ve çelişkisi yalnızca İndogermen (Hint-Avrupa) ve Hami-Sami (Yahudi-Arap) kültürlerinde değil hemen tüm kültürlerde görülmektedir.

Önceleri yeryüzünde iki kıta tanınıyordu. Biri Asya öteki Avrupa idi. Asya sözüne, Yunan ve Roma mitolojilerinin Ana Tanrıçası olan Artemis kültüründe rastlanmaktadır. "Artemis'in buyruğu altında kırk tane peri kızı vardır. Bunların yirmi tanesine Asyalar, diğer yirmisine de Okyanuslar adı verilirdi³.

M.Ö. 1. bin yılda Yunanistan için Avrupa, Anadolu için Asya deyimi kullanılıyordu. Roma döneminde Asie-mineur (Küçük Asya)

² Ohri, İskender (1987). *Yurdumuzun Öyküsü*, Zafer Matbaası, İstanbul, S. 78.

³ Kabağaçlı, Cevat Şakir (1993). *Merhaba Anadolu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, S. 14.

veya yalnızca Asya olarak anılan bu topraklara 10 yy.dan itibaren Anatolia denmektedir. Belki de Yunanistan'a göre daha doğuda bulunmasından ötürü Helen'ce Güneşin doğduğu yer, yani Doğu anlamı taşımaktadır." Bu deyim ilk kez Bizans imparatoru Konstantin Parfiro genitos tarafından kullanılmıştır.

Türkler Anatolia'nın Türkçeye en yakın söylemini olarak bu coğrafyaya Anadolu demişler olsa gerek. Bu eşsiz topraklar için bundan daha uygun bir isim bulunamazdı herhalde. Ülkenin o dönemdeki toplumsal ve dinsel yapısı ile de uyum sağlayan Anadolu kavramı günümüzde coğrafik anlamda da kullanılmaktadır. Türkçede Anadolu tamlaması, Anaların dolu olduğu yer anlamına gelmektedir⁴.

Bütün Akdeniz uygarlıklarının beşiği Anadolu, bilge düşüncenin, sanatın, dinlerin olduğu, kaynaştığı çevreye yayıldığı bir yerdir. Tarih Sümerlerle başlar ve Mezopotamya ile devam eder. Ancak bilimsel düşüncenin Anadolu dışında geliştiğini, ileri sürebilecek bir dayanak bulunmamaktadır. Sümer uygarlığı düşünce ve dini, doğa ile doğaötesinin birleştirmiştir. Düşle gerçek, bilimle bilim dışı kalan, Sümer anlayışında, sarmaş dolaştır. Tiyatrosu, çağdaş bilim anlayışına göre sorunlara inançların dışında kalarak çözüm arayan felsefesi yoktur Sümer'in. Bütün düşünceler, yönetim düzenleri, toplum kurumları, dinle sınırlıdır, dinle çevrilmiştir. Sümer düşüncesi dinle başlayan, dinle sürüp giden sınırlı bir düşüncedir. Yorumcu, inceleyici, açıklayıcı değil anlatıcıdır. Oysa Anadolu düşüncesi öyle değildir. Açıklayıcı,

⁴ Bayladı, Derman (1996). *Uygarlıklar Kavşağı Anadolu*, Say Yayınları, İstanbul, S. 9.

sorunları çözücü, nedenle sonucu, kaynağı oluş ilkelerini aydınlatıcı, çözümleyicidir.

Gözlerin ötesini dokur Sümer, Babil, Akad görüşü. Önünde duran varlığa doğa olaylarına yönelir, Anadolu düşüncesi çevreyi, evreni tanımayı, anlamayı, anlatmayı erek edinir kendine. Bu niteliği yüzünden tarih Sümerle başlarsa gerçekçi, bilimsel, bilgece düşünce de Anadolu ile başlar.

Anadolu'ya Kuzeyden, Güneyden, Doğudan, Batıdan sayısız akınlar olmuş, uluslar gelmiş, kimi yerleşim Anadolu'da erimiş, kimi başka yerlere göçüp gitmiş. Anadolu'ya gelenler sayısız inançlar getirmiş, birçok olumlu bilgiler alıp gitmişler. Sürekli düşünce kaynaşmaları, inanç yoğunlaşmaları olmuş Anadolu'da. Çevre komşularının yaratmalarından, uygarlık ürünlerinden esinlenmiş, yararlanmış Anadolu insanı. Çokluk dıştan aldığına yeni bir biçim, yeni bir nitelik kazandırmış. Aldığını olduğu gibi değiştirmeden saklamamış. Ondan yeni yeni yaratmalar, türetmeler yapmasını bilmiş, bildirmiştir tarihi boyunca. Bunun en açık örneği felsefedir, din düşünceleridir⁵.

⁵ Eyüboğlu, İsmet Zeki (1990). *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*, Yayılım Matbaası, İstanbul, S. 17-18.

1.2. Ana Tanrıça Kültü

Ana tanrıça ve Kybele sözcüklerini duyduğumuzda aklımıza ilk olarak Anadolu gelir. Zaten kadının ve anaerkil aile toplumunun kaynağı değil midir Anadolu?

Dünya üzerinde kadının üstünlüğünü ve önceliğini vurgulayan ilk Ana tanrıça kavramı Anadolu'da gelişmiştir. Dünya ölçeğinde ataerkilliğin yaşandığı çağlarda kadının pek etkisi görülmez Anadolu dışında. Öylesine çok kadının sesi gelir ki oysa Anadolu tarihinden; Toprak ile özdeşleştirip Toprak-ana dediğimiz bereketi, bolluğu ve doğurganlığı simgeleyen ilk Ana Tanrıçalar; Kybele, Artemis ve Meryem Ana gibi dinsel kişiliği olanlar; Amazonlarga ibi savaşçılar, Artemizya, Aspasya, Zeo, Hürrem Sultan gibi politikaya bulaşanlar, Sappho, Mihri Hatun, Halide Edip gibi sanatçılar, Nene Hatun gibi kahramanlar⁶.

Kybele, Anadolu insanının yarattığı bir sanat, bir düşünce ürünüdür⁷. Düşünce ürünü olmasına rağmen soyut değildir. Tanrılaştırılmış bir yaratıcı düşüncedir aslında⁸.

Neden Ana Tanrıça yüceltilmiş hep, bir baba tanrıdan tüm yaratılanların babası olarak düşünülemez miydi? Bu sorunun karşılığını

⁶ Kabağaça, Cevat Şakir (1995). *Anadolu'nun Sesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, S. 112.

⁷ Eyüboğlu, İsmet Zeki (1990). *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*, Yaylım Matbaası, İstanbul, S. 69.

⁸ Eyüboğlu, İsmet Zeki (1990). *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*, Yaylım Matbaası, İstanbul, S. 69-70.

ilkel insanın gözlem gücünde ve bu gözlemin sonucunu da olağan üstü bir yorumla değerlendirerek bu kavramı bulmasında aramak gerek.

İlk çağlarda çevresinde gördüğü her şeyi değerlendirme aşamasındaydı insan. Topraksa durmaksızın bir hareketlilik içerisinde sürekli bir şeyler getiriyordu dünyaya. Ağacı, otu, sebzesi, meyvesiyle insan ve hayvan yaşamının soyunu sürdürmesi için gerekli ne varsa onu bağrında yetiştiriyordu. Tüm bitkileri de o doğuruyordu. O da bir anaydı öyleyse. Toprak ana. On binlerce yıl süregelen mağara yaşamında Toprak Ananın bağrında barınmış ve onun güvencesini hissetmişti kendisini ilk insan ve bir beden tasarlamıştı onun için.

Yer Toprak Ananın bedenidir, etidir. Yer toprağın ta kendisidir. Bu yüzden Türkçemizde yer, yeryüzü, toprak hep aynı anlamı taşımaktadır. Yerin bağrından çıkan taşlar kemikleri, bitkiler sağları, ırmak ve dereceler damarları, çocuğunu güvenle dünyaya getirip büyüttüğü mağaralar ve kovuklar rahmidir Toprak Ananın ilk insan için⁹.

Kutsal kitaplarda hep topraktan yaratıldığı belirtilmiştir insanoğlunun. Eski çağların Anadolu'sunda kadının doğurganlık gücünü toprağın verim gücüyle özdeşleştirerek, onu bütün varlıkların yaratıcı gücü olarak görmüş, yani insanın topraktan yaratıldığı yargısını günümüzden on bin yıl önce katılmış Anadolu insan. Bu inanç doğrultusunda, doğal olarak toplum anaerik bir yapıda oluşmuştur ilk

⁹ Bayladı, Derman (1996). *Uygurluklar Kavşağı Anadolu*, Say Yayınları, İstanbul, S. 125.

çağlarda. Bir yandan yaşamın ölümle sona erdiğini, bir yandan da doğumla sürekli yenilendiğini gözlemliyordu. Dünya'ya çocuğu getiren dişi yaratık, yani kadındı. Doğumda erkeğin işlevi yeterince anlaşılamamış olmalı ki, insanı dünyaya getirebilecek yetenekteki kadının tanrı olabileceği inancı yerleşmişti.

Bu yüzdendir ki; Kybele, motiflerinde kalın kalçalı, iri göğüslü şekilde tasvir edilmiştir. Karnının altında da üçgen biçiminde belirtilmesi onun kadınlığının ve doğurganlığının simgesi olarak kabul edilir.

Asya belki de Ana Tanrıçanın Anadolu'daki en eski adı idi. Kutsal kitap Tevrat'a göre Nuh peygamberin üç oğlundan biri olan Yafet Asya isminde bir tanrıça ile evlenmiş ve ondan Meşek, Gomer, Yavan, Maday, Tubal, ve Tiras adlarında çocukları olmuştur¹⁰.

Anadolu'da baba tanrıdan çok önce Ana Tanrıça'ya tapınılırdı. Ana Tanrıçaya tapınmanın özünü onunla birleşebilmek oluşturmaktadır. Uzak Doğuda Budizm de Nirvana şeklinde bu dinin özgün karakterlerinden birisini oluşturan bu durum Anadolu'dan Fenafillah şeklinde doğu ve batı dünyasına yayıldı¹¹.

Yazılı kaynaklara göre Kybele yani Ana Tanrıça gerek şiir, gerek düzyazıyla en çok sözü edilen tanrıçalardan birisidir. Tunç çağında Hitit döneminde Kuvava, Kubaba ya da Kupapa denilen Ana tanrıça, Demir

¹⁰ Kabağağaçlı, Cevat Şakir (1993). *Merhaba Anadolu*, Bilgi Yayınevi, Ankara, S. 15.

¹¹ Kabağağaçlı, Cevat Şakir (1989). *Hey Koca Yurt*, Bilgi Yayınları, Ankara, S. 172.

çağına gelindiğinde Firglerce Kybele diye anılır. Mitanni ve Hurrilerce Hepat ya da Hepa olarak, Sümer de İnanna, Mısıda, İsis, Suriye'de Lat, Girit'te RHea, Helen dünyasında Artemis, İtalya'da Venüs, Kayseri ve Tokat yörelerinde Ma olarak adlandırılıyor. "Batı Anadolu'da Hebe ya da Eve şeklinde değişime uğramakta, Anadolu'dan Palestin'e (Filistin) göç eden Pulasatiler ise na Havva dediler¹².

Ana Tanrıçanın Anadolu'daki kült merkezleri başta pessinus olmak üzere diğer merkezleri, Zela, Sardes, İda (kaz) dağı, Hierapolis, Kyzikos (Erdek), Selene (Kelainai, Dinar) idi. Her yıl Mart ayının yirmi birinde bu kült merkezlerinde Kybele adına şenlikler düzenlenirdi. Bu şenlikler esnasında "Kybele tapınağının rahipleri erkeklik organlarını keserek, akan kanla birlikte bereken ve canlılığın toprağa yani doğaya geçmesine aracı olurlardı, sünnet bu özverinin hafifletilmiş ve simgelendirilmiş biçimidir¹³.

Baharın başlangıcı sayılan bu gün geceyle gündüzün eşit olduğu gündür aynı zamanda. Günümüzde hala devam eden Hıdrellez, Nevruz ve Paskalya kutlamaları bu şenliklerin devamıdır. M.Ö. 2. bin yılda Orta Anadolu'ya düşen bir göktaşı Ana Tanrıçanın simgesi sayılarak, düştüğü yerde bir Ana Tanrıça Tapınağı kurulur. Sivrihisar yakınlarındaki bu yer Frig döneminde dünyanın merkezi sayılıp, Pessinus adıyla Ana Tanrıçanın kült merkezi haline getirilir. Dünyada göktaşının kutsallığı böylece başlar ve Arabistan da İslamiyet

¹² Kabağaçalı, Cevat Şakir (1989). *Hey Koca Yurt*, Bilgi Yayınları, Ankara, S. 172.

¹³ Türkkkan, Candan (1976). *Turizm Bakanlığı Ankara Rehberlik Kursları Mitoloji Ders Notları*, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, Ankara, S. 47.

öncesinde diğerk bir gök taşının düştüğü yere Hübel (Ana Tanrıça) adına tapınak inşa edilir. İslamiyet, bu yapıyı bir takım değişiklikler yaparak ve (Kybele, Hübel putlarından arındırarak, İslamiyet'in kutsal yeri, bir süre sonra da kiblesi durumuna getirmiştir. Müslümanların kiblesi, başlangıçta Kudüs'tür. Ancak, ihtimaldir ki Hz. Muhammed bu yeni dini ilk anda kolayca benimsemek istemeyen Mekkelilere benimsetmenin yolunu, belki de onların kimi eski inanç ve alışkanlıklarını sürdürmelerinde buldu. Belki de yeni dine inananların bir kısmı eski inançlarından tamamen sıyrılmış değillerdi¹⁴.

Dillere göre söyleyiş farklılıkları ile bu isim semitik dillere Kıbl veya Kible olarak, Latin dillerine ise (Cybele) Sibel olarak gelmiştir. Ana tanrıçanın bu ismini günümüzde dahi birçok hanım taşımaktadır. O günlerden günümüze gelen ortak kültür ürünleri, inançlar ve efsaneler Hemen dünyasına, dolayısıyla batıya ilham kaynağı olmuştur. Mitolojinin ve kutsal kitapların kaynakları, Tanrılar, Tufan, Hayat Ağacı, Hayat Otu, Ejderha, Kentor, Kyklop, Cennet-Cehennem kavramları iddia edildiği gibi Helen efsanelerine mi, yoksa Helen uygarlığı da dahil çeşitli uygarlıkları barındırıp, onlara kucak açmış şu engin Anadolu efsanelerine mi dayanmaktadır!

Binlerce yıl öncesinin çeşitli kavram ve inançları, kutsal kitaplarda dahil sözlü ve edebi eserlerde yerini alarak günümüze kadar ulaşmışlardır. Örneğin dini kuralların yanı sıra tarihi bilgiler de veren kutsal kitap Tevrat'ın tekvin bölümünde anlatıldığı üzere; Tufandan

¹⁴ Kabağağalı, Cevat Şakir (1989). *Hey Koca Yurt*, Bilgi Yayınları, Ankara, S. 173.

sonra insanlar yurt tutmak için Sincar denilen bölgeye seçerler. Bu bölge bilindiği gibi Sümerlerin yerleşmiş olduğu Aşağı Mezopotamya bölgesidir. Mezopotamya (Irmaklar arasındaki bölge) M.Ö. 5 bin yılda Orta Asya'dan gelin bu bölgeye yerleşen, daha sonraları Sümerler olarak adlandırılan ve dünya uygarlıklarının temellerini atan topluma verilen isimdir. Sümer kent devletinin ortadan kalkmasıyla bunların yerini alan Babil, Akad, Asur uygarlıkları Sümer yazılı destanlarını kendi dillerine adapte ederken bunlara kimi katkılarda bulunurlar, hatta Sümerceyi konuşmadıkları halde okullarında kültür dili olarak okuttururlar¹⁵.

M.Ö. 2. binyılda Asur Ticaret Kolonileri aracılığı, Sümer Kültürü Anadolu kültürü üzerinde etkili olur. M.Ö. 1. binyılda Helen-Miken uygarlığının Anadolu ile etkileşimi sonucu bu kavramlar batı dünyasına geçer¹⁶.

Kaynağı Sümer panteonuna dayanan denizin yer ve göğü doğurması ve suyun her şeye hayat vermesi temasını daha sonraları Yunanlı düşünür Hesiodos'un ünlü Thegonia (Tanrıların Doğuşu) adlı yapıtında neredeyse tıpatıp görmek mümkün olmaktadır. Bu parlak Sümer uygarlığının kaynağı yoksa Dicle ve Fırat nehirleri miydi? Kutsal kitap Tevrat yeryüzündeki Cennet bahçesi Aden'i anlatırken şöyle demektedir:

¹⁵ Bayladı, Derman (1996). *Uygarlıklar Kavşağı Anadolu*, Say Yayınları, İstanbul, S. 20.

¹⁶ Kinal, Füzuran (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 184.

"Ve Rab Doğuda Aden'de bir bahçe yaptı ve yarattığı insanı oraya koydu. Ve Rab bahçenin ortasında hayat ağacını ve yenilmesi iyi olan her ağacı yerden bitirdi. Ve bahçeyi sulaması için bir ırmak yarattı ve ırmak oradan bölündü ve dört kola ayrıldı. Birincisinin adı Pişon'dur ve kendisinde altın bulunan tüm Havila diyarını çevirir. Ve ikinci ırmağın adı Gihon'dur, ve tüm kuş ilini kuşatır. Ve üçüncü ırmağın adı Dicle'dir, Asur'un önünden akar. Ve dördüncü ırmak Fırat'tır."

İlk iki ırmağın hangileri olduğu pek bilinmemekle birlikte, bunların Seyhan ve Ceyhan nehirleri olabileceği ihtimal dışı kabul edilmemelidir. Dicle ve Fırat ise yurdumuzdan çıkıp Arap çöllerini zengin vahalara çeviren nehirlerdir. Sümerler bu bölgeye ilk yerleştiklerinde, o dönemde bugünkünden daha fazla su taşıyan Dicle ve Fırat'ın taşmaları sonucu oluşan sel baskınları sonucunda Tufan efsanesinin bu yörede doğmuş olması da pek şaşırtıcı değildir. Sümerlerin ünlü Gılgamış destanı içerisinde geçen Tufan, yalnızca Sümer efsaneleri ve Tevrat'ta yer almakla kalmaz, Yunan mitolojisinde de yerini alır. Ünlü Latin ozanı Ovidius'un anlatımıyla Yunan mitolojisinde Nuh peygamberin yerini Deukalion, Nuh'un kendisi ile birlikte tufandan kurtulan ve kutsal kitaba göre sanki insan ırk ve uluslarının atası sayılan üç oğlu Ham, Sam ve Yafet'in yerini ise Deukalion'un oğlu Helen'in çocukları Doris, Aiolos ve Ksuthos almaktadır. Böylece Yunan ırkına bir soy kütüğü çıkmış olmaktadır. Yine ne tesadüf ki Gılgamış'ın kahramanca kişiliği Yunan panteonunda gördüğümüz Herakles'e (Herkül), çapkınca davranışları ise baş tanrı Zeus'a benzemektedir. Yunan mitolojisinin başkahramanı Zeus'un

dünyaya gelişi, üç büyük dinin üzerinde hem fikir olduğu Hz. İbrahim'in dünyaya gelişi ile büyük benzerlikler gösterir. Yine Mezopotamya'da büyük bir uygarlık kurmuş olan Akad kralı Sargon'un dünyaya gelişinde de aynı motiflerle karşılaşmaktadır. Hz.İsa ve Hz. Musa'nın doğumu da bunlarla büyük benzerlikler göstermektedir. M.Ö. 2. bin yılda Asur ülkesi (Mezopotamya) ile Hatti ülkesi (Anadolu) arasındaki kültür değişimi Asur ticaret kolonileri sistemi aracılığıyla hızlanır. Bu kaynaşma sonucu ortaya çıkan efsaneler Yunan dünyasını ve dolayısıyla batıyı etkilemekle kalmaz, Filistin'i ve Mısır'ı da etkiler. Hz. İbrahim'in Sümer kent devletlerinin Uruk kentinden olduğu Tevrat'ta açıkça belirtilmektedir. Bu durumda batı uygarlıklarının o dönemin çok sevilen Mezopotamya efsanelerini kendilerine adapte ettikleri su götürmez bir gerçek gibi durmaktadır. Her kültürün bir önceki kültürden etkilenip sonrakini etkilediği gibi Sümer kültürü de Anadolu kültürünü etkiler ve ondan etkilenir. Bu karşılıklı etkileşimler sonucu ortaya çıkan sentezin birkaç küçük örneğine göz atılacak olursa; ilk yazı olarak kabul edilen Sümer'ce de alfabenin ilk harfi olan V Alaf diye okunur. Anlamı İnek demektir. İçinde Arapçanın da bulunduğu Semitik dillerde Elif batı dillerinin kaynağı Latince Alfa, günümüzde A şeklini almıştır. Sümerlerde Ana Tanrıçanın sevgilisi olan İnanna, Asur ve Babil dillerine Yıldız kelimesinin karşılığı olan İştan, Fenike diline Astarte, Latinceye Astrum, Farsçaya Sitare, modern batı dillerine Star olarak geçmiştir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak asıl

olan, günümüz uygarlığına geçmiş uygarlıkların etkileşimleri ile ulaştığımızın unutulmamasıdır¹⁷.

Anadolu tarihine bakıldığında tarih öncesi çağlardan başlayıp son dönemlere kadar süregelen insan yoğunlaşması göze çarpar. Bu yoğunlaşma sonucu bilinen en eski uygarlıkları yaratan uluslar doğdu ve yeni uygarlıkların ortamı ortaya çıktı. Hitit, Urartu, Frig, Likya, Lidya, Bergama uygarlıkları bu en eski yoğunlaşmanın ürünleridir. Aralarında dil, din, inanç alışverişleri ve kaynaşmaları olmuştur. Zaman sürecinde daha başka düşüncelerle karışan bu eski inançlar ortadan kalkmayıp, kendinden sonrakilere eklenerek süregeldi, onların içinde eridiği gibi kendi özünde erittikleri de oldu. Din ve mitoloji sanata kaynak oldu. Bunun sonucu sanatsal ürünler olan saraylar, tiyatrolar, tapınaklar, heykeller ortaya çıktı. Bunu izleyen dönemde ortaya çıkan Pers, Helen, Roma ve Bizans uygarlıkları kendilerinden önceki Anadolu uygarlıklarından esinlendiği gibi, onlara katkıda bulundular. Eski Yunanda dağların doruklarında oturduğu varsayılan tanrıça Rhea'ya Ana Tanrıça Kybele gibi Megale Meter yani Ulu ana denirdi. Kybele'nin kutsal taşı Pessinus'tan alınıp, Roma'ya getirildikten sonra Kybele'ye Romalılarca Mater Deum Magna yani Tanrıların Büyük Anası denilmeye başlanmıştır. Bizans uygarlığı da bu kaynaşmanın özü olarak ortaya çıkan bir uygarlıktır. Hıristiyan inançları bilgelige dayanan varlıklarını Anadolu'da kazandı. Nitekim Anadolu dışında Bizans'ın varlığı neredeyse söz konusu bile değildir. Ana Tanrıça kavramı Hıristiyanlık geleneklerini de etkilemiştir. Efes Artemis'i

¹⁷ Bayladı, Derman (1996). *Uygarlıklar Kavşağı Anadolu*, Say Yayınları, İstanbul, S. 128.

Kybele gibi Ana Tanrıça'nın özelliklerini taşıyordu. O da tanrı anası sayılıyordu. Efes'te Hıristiyanlığı yeni kabul etmiş olanlar her ne kadar yeni dine inanıyorlarsa da eski inançlarından tamamen sıyrılmış değillerdi. Onun için Hıristiyan dünyasının önde gelenleri 431'de Hz. İsa'nın özelliklerini belirlemek üzere Efes'te toplandıklarında halkın baskısı üzerine Meryem Anayı da Tanrı Anası saymak zorunda kaldı. Böylece Ana Tanrıça kültü Bizans dönemi Meryem Ana ile devam etti.

1.3. Anadolu'nun Dünya Tarihindeki Yeri ve Önemi

Anadolu, bugüne değin kendi tarih gerçeğini içinde bağımsız bir bütün olarak ele alınmamış, belli bir bilim açısından incelenmemiş görülmemiştir. Gerek batılı, gerek doğulu bilginler, onu bir kaynak olarak görmemiş, kendi gerçeklerinin örgüsü içinde kavramamıştır. Çok dar bir varlık açısından evrene bakmayı beceriklilik sayan, insanı başarılarıyla değil de kafatasının biçimi, kanının yapısıyla değerlendirmeye çalışan aydınlar, Anadolu'nun bir tarihi olduğuna bile inanmamışlardır.

Sayısız boyların, ulusların karışıp kaynaştığı Anadolu da bir soydan gelen ulus aramak, ancak belli bir kökten türemiş gibi görülen ulusun tarihini yazmak ya da Anadolu'yu böyle bir tarih süreci içinde anlamaya kalkışmak, tarih kavramından yoksun olmanın en açık belirtisidir. Ulusların tarihleri belli yıllarla, belli olaylarla başlamaz. Bir ulus, tarih alanına bir çocuğun doğuşu gibi belli bir yılda çıkmaz. Ulusların doğum yılları, doğum günleri yoktur. Evrende ortaya çıkış,

yayıllı, gelişme dönemleri büyüme, ya da küçülme çağları vardır. Ulus, insan toplumlarının sürekli bir oluşumdur. Tarih ise bu sürekli oluşumun bilimidir. Onu araştırır, köklerine nedenlerine, çatışını kuran ana ilkelerine yönelen araştırmalar düzenidir. Yoksa tari, doğum-ölüm yıllarını gösteren bir mezar taşı değildir. Tarihin içinde yılların, yıllara bağlı sayılı olayların değil, sürekli başarıların, çağlara damgasını vuran gelişmelerin yeri vardır. Gelişme, başarılar çizgisi ise belli bir yıllar, belli bir olayla başlamaz.

Tarihi yaratan, ona konu olan ancak kültür çatıları ile kültür çatışmalarıdır. Kültür çatıları uygarlığın temeli, kültür çatışmaları ise yapısını kuran, biçimlenmesini sağlayan yaratıcı, doğurucu özlerdir. Bu özler eskimeyen, boyuna yenileşen, kendi kendini geliştiren, geçmişten geleceğe doğru iç atılımlarla olgunlaşan düşünce varlıklarıdır. Tarih hangi konuyu ele alırsa alsın olaylara bu açıdan bakma gereğindedir.

Anadolu tarihinde bu açıdan bakılınca üç ayrı dönemin süregeldiği görülür. Bunların biricisi insan yoğunlaşmasıdır. Anadolu insanını yaratan en köklü, en sürekli olay budur. Bu olay, tarih öncesi çağlardan başlayıp son zamanlara değin sürdü. Tarih öncesi çağlarda başlayan yoğunlaşma nereden, ne yolla geldiği bugün için kesinlikle bilinmeyen ayrı ayrı soydan gelen insan göçleriyle oldu. Son zamanlarda yapılan bilimsel kazılar Anadolu'ya aşağı yukarı dört yandan göçlerin geldiğini gösterdi¹⁸.

¹⁸ Eyüboğlu, İsmet Zeki (1990). *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*, Yayılım Matbaası, İstanbul, S. 27-28.

M.Ö. 6., 7. ve 8. binde dünyada lider durumda olan Anadolu’da gelişen Yeni Taşçağı’nın dünyadaki en eski köy kültürlerinden Çayönü, Hacılar ve Çatalhöyük yerleşimleridir.

Anadolu, uzun bir duraklama sonrasında yerli kavim Hattilere ev sahipliği yapmıştır. Hattiler çağlarının en önde gelen topluluklarından biriydiler. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde sergilenen altından, gümüşten ve elektrondan yapılmış olan, Horoztepe, Alacahöyük ve Mahmatlar’dan gelmiş Hatti sanat eserleri British Museum’daki Sümerlere ait “Ur Hazinesi”nden sonra Eski Çağ’ın en güzel eserleridir.

Hin-Avrupa kavimleri MÖ 2000 yıllarında Kafkasya üzerinden Anadolu’ya gelmişlerdir. Hint-Avrupa kavimi olan Hititler Anadolu’da ilk organize devleti kurmuşlardır. Başkentleri Hattuş (Boğazköy)’dür. Hattuşalı anlamına gelen Hattuşili ilk krallarıdır. Yönetim sadece kral tarafından değil meclis tarafından da yönlendirilmekteydi. Bu meclis asillerden oluşan Pankuş adı verilen bir yapıydı¹⁹.

Anadolu topraklarının 2. büyük dönemi ise Helen uygarlığı ile başlamıştır. Geç Hitit beylikleri vasıtasıyla Helenler M.Ö. 8. yy’da Anadolu’yu tanımışlardır. Helenler Hitit kültüründen etkilenmiş ve tüm alanlarda uygulamışlardır. Anadolu’da Urartular, Frygler ve Lykialılar dünyanın en özgün uygarlıklarını geliştirmişlerdir. Bu uygarlıklara ait

¹⁹

<http://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kursprogramlari/konaklama/moduller/AnadoluUygarliklari.pdf>

sanat eserleri müzelerde sergilenmektedir. Urartu ve Frig uygarlıkları çeşitli sanat dallarında Batıya da öncülük etmiştir²⁰. Bu dönemde felsefe akımları ve filozofların da Anadolu'ya gelmeleri Anadolu'yu bir kültür merkezi haline getirmiştir. Bu düşünce akımlarının da inançlarla, az çok, bağlantılı uygarlık ürünleri olduğu açıktı. Ancak, inanca egemen olan duygunun yerini, bu düşünce akımlarında usun aldığı görülmektedir. Tanrılar yavaş yavaş yerlerini bilgelere bırakmışlardır.

3. dönemde, insanlar savaşan bir varlık haline dönüşmüşlerdir. Güce odaklı başarı kültürün, bilginin ve bilimin yerini almıştır²¹. Perslerin işgaliyle beraber Anadolu liderlik durumunu kaybetmiştir

Roma çağında Anadolu kendini toparlamış ve eski gücüne kavuşmuştur. Roma kentleri ile benzer yapılar yapılmıştır. Roma döneminde yapılan eserler hala günümüzde ayakta durmaktadır.

Bizans İmparatorluğu zamanında Helen ve Roma kültürünün yeni bir yorumu olarak Anadolu'da doğmuş ve bugünkü İstanbul'da (Konstantinopolis) gelişmiştir.

Selçuklular sadece Avrupa'nın değil tüm ortaçağın ileri gelen uygarlıkları arasına girmiştir. Haçlı Seferleri ile Anadolu'ya gelen Avrupalıların da Selçuklulardan etkilendikleri söylenmektedir.

²⁰ Akurgal, Ekrem (1995). *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, S. 13-14.

²¹ Eyüboğlu, İsmet Zeki (1990). *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*, Yaylım Matbaası, İstanbul, S. 30-31.

Doğu Avrupa ve Balkanlara egemen olan Osmanlılar, 600 yılı aşkın bir süre güçlü bir imparatorluk kurmuşlardır. Osmanlılar Selçukluların kültür ve sanat çalışmalarını geliştirmişler, eşsiz güzellikte eserler yaratmışlardır²².

²² Akurgal, Ekrem (1995). *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, S. 14.

2. BÖLÜM

ANADOLU'DA TARİH ÖNCESİ ÇAĞLAR

2.1. Paleolitik Çağ (M.Ö.....- 10.000)

Aslı, eski Helen dilinde palaios (eski), lithos (taş) sözcükleri ve –sal anlamındaki, adlardan sıfat türeten –ikos takısıyla oluşturulmuş, Fransız kullanımında paleolithique biçimine bürünen ve oradan dilimize de paleolitik diye geçen sözcüğü kullanmamıza gerek yoktur. Söz konusu çağı, Türkçe eski taş çağı adıyla anabiliriz. Bu, insanların, işlenmemiş taştan araçlar kullandıkları çağdır. Dolayısıyla, “insanların taştan araçlar kullandıkları çağ” anlamında olarak taş çağı denen dönemin, ilk aşamasıdır. Başlangıcı ve sona ermesi, çeşitli ülkelerde, birbirine göre pek değişik olmuştur. Hatta Türkiye özelinde bile, bir yöreden diğerine, değişiktir²³.

İnsanoğlunun beşiğinin genellikle Afrika olduğu kabul edilmektedir²⁴.

En eski çağların bu yarattığı henüz insan sıfatını hak etmemişse de onu homonidler (insanımsılar) sınıfına yerleştiririz. Bu canlıları iki gruba ayırırız: Sadece bitkiye beslenen homonidler (paranthropus) ve ‘her şey yiyenler’ (australopithecus). Bu iki türün ortaya çıkarıldığı

²³ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkılap Kitabevi Yayınlar, Ankara, S. 2.

²⁴ Pischel, Gino (1981). *Sanat Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt:2, Görsel Yayınları, İstanbul, S. 9.

Oldoway ukuru'nun (Tanganika) katmanları arasında ayrıca bize daha yakın, daha gelişmiş canlılar da bulunmuştur.

Bütün ilkel yaratıklardan Neandertal insanına gelene değin 1 650 000 yıldan daha çok zaman geçmiştir. Asıl atamız olan Cro – Magnon insanının da İÖ 50 000 ile 40 000 yılları arasında yaşadığı kanıtlanmıştır.

Genellikle insanın homonidlerden birinden geliştiğı kabul edilmektedir. Ama günümüzün homo sapiensinin yan yana varlıklarını sürdürmüş birkaç türden gelişmiş olabileceğı de tümüyle gözden uzak tutulmamalıdır²⁵.

Üst Paleolitik çağda, Homo Sapiensler Homo Neanderthol'lerin yerini almışlardır. Hom Sapiensler, becerikli ve aktüel insana daha yakın olan insanlarıdır ayrıca modern insanın atası sayılmaktadırlar²⁶.

Bu devirde insanlar avcılıkla geçinip mağara ve ağaç kovuklarında yaşamaktaydılar. İnsanları hayvanlardan ayıran zeka ve onun tezahürü olan yaratıcılık daha bu devirde kendini göstermişti: insan, vücudundan ayrı bir silahla avlarını vurmaya akıl etmişti. İlk zamanlarda yerde bulduğı herhangi bir taşla avını kovalarken, sonraları bu işler için daha elverişli taşları bizzat hazırlamağa başlamıştı. Böylece yine taşlardan ibaret olan aletlerinin basit tekniğı ile aşağı yukarı muayyen şekillerde çakmak taşından yumru halinde el baltaları imal

²⁵ Pischel, Gino (1981). *Sanat Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt:2, Görsel Yayınları, İstanbul, S. 10.

²⁶ Anonim (1982). *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Cilt:1, Görsel Yayınları, İstanbul, S. 14.

ediyordu. İşte bu kaba ve basit aletler, beşer tarihinin derin karanlıklarını aydınlatan yegane belgelerdir²⁷.

Paleolitik dönem yarım milyon yılı aşkın devam etmiştir. Bu devirde üretime geçilmemiş olup, insanlar doğada bulduklarıyla geçinmişlerdir. Erkek, hayvan avlamış kadınlar ise bitki toplayarak geçimini sağlamıştır²⁸.

Paleolitik dönemde insanın besin kaynağının geyik, yaban domuzu ve daha küçük hayvanlardan oluşan, zor bulunan ve daha dağınık yaşayan hayvanları kapsayan bir kaynağa dönüşmesinin nedeni; Avrupa'da buzulların kuzeye doğru çekilmesi, büyük hayvan sürülerinin yok olmasıdır²⁹.

Dönemin en büyük keşfi, ateştir. Ateş, çakmak taşlarının birbirine sürtülmesi ile oluşmuştur³⁰.

2.1.1. Paleolitik Çağ Evreleri

Paleolitik Dönem MÖ 600 000 – 10 000 yılları arasında kapsamaktadır. Aletlerdeki teknolojik gelişmelere göre Paleolitik dönem kendi içinde üçe ayrılmaktadır.

- Alt Paleolitik

²⁷ Kınal, Füzuran (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 9.

²⁸ Akurgal, Ekrem (1995). *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul, S. 21.

²⁹ Mellaart, James (1988). *Yakın Doğu'nun En Eski Uygarlıkları*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul, S. 7.

³⁰ Akurgal, Ekrem (1993). *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul, S. 21.

- Orta Paleolitik
- Üst Paleolitik'tir³¹.

2.1.1.1. Alt Paleolitik

Abbevillien ve Acheuleen kültürlerini kapsayan evredir ki 2,5 milyon – 200 bin yıl öncesine karşılıktır. Başlangıçta yonga araçları, sonra yalnız bir yüzü, giderek iki yüzü işlenmiş çakmaktaşı, deretaşı el baltaları kullanılmıştır. Bu evrenin kültürlerini Homo erectus ortaya çıkarmıştır³².

Bu dönemde ilk kültürler ortaya çıkmıştır. Alt Paleolitik Çağ'ı oluşturan bu kültürler, Fransa'daki ilk buluntu yeri St. Acheul'in adı ile Acheul (Aşölyen) olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemin öncesinde yapılan aletler birbirine benzemekte iken bu dönemde farklı aletlerin kullanıldığı bölgelerin ortaya çıkmıştır.

Özellikle Adıyaman, Şanlıurfa ve Gaziantep illeri Acheul türü el baltaları bakımından olağanüstü bir zenginlik göstermektedir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde el baltaları, hem sayısal hem de biçimsel çeşitlilik bakımından dikkati çekecek özellikler sergilemektedir. Biçimsel özellikleri açısından Alt Paleolitik Çağ'ın daha eski evrelerine tarihlenen ve Abbeille türlerine daha az rastlanmaktadır. İlginç olan, tipolojik olarak Alt Paleolitik Çağ'ın

³¹ Sevin, Veli (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, S. 8.

³² Güney, Emrullah (2000). *Antikçağ Türkiye Tarihi Coğrafya Bölgeleri*, Bilgili Yayın& Yapım, İstanbul, S. 13.

sonlarında, Acheulle-Moustier türü söbems keski (Ovoid cleaver) türlerine de oldukça çok sayıda rastlanmasıdır.

Güneydoğu Anadolu'nun dışında Ankara, İzmir ve İstanbul yakınlarında Göksu ve Kelken bölgelerinde bu türün değişik örneklerine rastlanılmıştır. Orta Anadolu'daki önemli buluntu yerlerinden biri, Niğde ilinde, Volkanik Hasandağ'ın çevresindeki Avladağı ile Kaletepe'de bulunan obsidiyenden (volkan camı) yapılmış olan el baltalarıdır. Bu bize Alt Paleolitik Çağ insanların yanardağların çevresi ile yüksek platoları kullandığını göstermektedir. Ancak daha da önemlisi, alet yapımı için obsidiyeni de çakmaktaşı gibi aynı biçimde kullanmalarıdır. Bir anlamda Kaletepe, Alt Paleolitik Çağ için son zamanlarda bulunan en önemli buluntu yerlerinden biridir.

Alt Paleolitik Çağda ilk insanların dünyada ilk yayılımını tamamladıktan sonra çoğaldıkları görülmektedir. Anadolu'da bu döneme ait çok fazla eser yoktur³³.

2.1.1.2. Orta Paleolitik

Micoqien, Levelloisien, Mousterien kültürlerinden oluşan ikinci evre Orta Paleolitik Çağ olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde Neanderthal insan yaşamıştır. Yongalardan yapılmış kazıyıcı, delici, sıyırıcı, saplayıcı araçlar kullanılmıştır³⁴.

³³ Anonim (2002). *2002 Arkeoloji Raporu (Atlas)*, Boyut Matbaacılık, Sayı:1 İstanbul, S. 48-52.

³⁴ Güney, Emrullah (2000). *Antikçağ Türkiye Tarihi Coğrafya Bölgeleri*, Bilgili Yayın& Yapım, İstanbul, S. 13.

60 bin yıllık bir dönemi kapsayan Orta Paleolitik Çağ, günümüze göre daha sıcak ve kurak koşulların hüküm sürdüğü ve ardından buzul çağının yaşandığı dönemdir. Bu dönemle birlikte Alt Paleolitik dönemin erectus türü insanının yerini ona göre daha başarılı neanderthal insan almaktadır. Düşünsel yetileri kadar el becerileri de daha gelişkin olan bu insanlar alet yapma teknolojisini de geliştirmiş, herr iş için farklı aletler tasarlamışlardır. Alet yapımında önceki dönemde olduğu gibi hala çakmaktaşı kullanılmakta; ancak geliştirilen yongalama yöntemleri ile düzgün biçimli yongalar çıkartılabilmektedir.

Bu dönemle ilk makine olarak tanımlayabileceğimiz ok ve mızrak uçları görülmektedir. Neanderthal insanların geliştirdiği hassas yongalama yöntemleri, çakmaktaşı uçların havada dengeli olarak gidebilmesini –aerodinamik- sağlamaktaydı. Bu da insanlara havyalara karşı bir üstünlük sağlamıştır. Bu aletlerin kullanılmasıyla insanların beslenme şekilleri de değişmiştir. Bir önceki dönemde bulunan ateş ile pişirme yöntemi de bu dönemde gelişmiştir.

Orta Paleolitik Çağ'da insanların soyutlama yetisi gelişmiştir. Ölümden sonra başka bir dünyanın varlığına inancı gösteren, ölümlerin gömülmesi, ölünün yanına bazı armağanlar bırakılması basit de olsa takılar bu soyutlamanın ilk verileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu'da birçok Orta Paleolitik Çağ yerleşim merkezi bulunmaktadır. Bunların en önemlisi Antalya'da bulunana Karain Mağarası'dır. Karain Mağarası, yalnızca bu dönem insanların kullandığı aletlerin çeşitliliğini değil, Toroslar'ın güney yamaçlarında

yaşayan hayvan türlerini de bize göstermektedir. Diğer yerleşim yerleri ise Merdivenli Mağara, Kanal Mağarası ile Adıyaman'da Şehramuzdur. Bunların yanı sıra İstanbul yakınlarında Ağaçlı kumluğu, Gümüşdere ile Kefken, Güneydoğu Anadolu'da Birecik çevresi yerleşim merkezleridir³⁵.

2.1.1.3. Üst Paleolitik

Üst Paleolitik dönemde taş işçiliği büyük gelişme göstermiştir. Daha önceki dönemlerde kullanılan el baltalarının yerini çakmaktaşı yonga ve dilgilerin üzerine yapılmış, çeşitli tipteki aletler almıştır. Bunlar; ön kazıyıcılar, taş delgiler ve kalemler, yaprak biçimli uçlar, mekik aletlerdir. Dönemin son evrelerinde ise sırtı devrik dilgiciklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Taş aletlerin yanı sıra kemik ve boynuzdan yapılmış aletlerde de büyük bir artış gözlenmektedir. Aslında bu dönemde taş aletler, büyük bir çoğunlukla kemik aletleri şekillendirmek için yapılmışlardır. Bu ise Üst Paleolitik'te artık alet yapan aletlerin üretildiğini göstermektedir.

İnsanların sanat eseri yapmaya başlamaları dönemin en önemli özelliklerinden biridir. Bu dönemde mağara duvarlarına ve çeşitli objeler üzerine boyalı resim, gravür, alçak kabartmalar ve heykelcikler yapılmıştır. Balık kemiği, kavkı, çeşitli hayvan kemiği, diş ve kabuklarından yapılan süs eşyalarının bulunması da insanların süslenmeye önem verdiklerini göstermektedir. Ayrıca ölü gömme

³⁵ Anonim (2002). *2002 Arkeoloji Raporu (Atlas)*, Boyut Matbaacılık, Sayı:1 İstanbul, S. 52-55.

tekniklerinde de değişiklik yapılmış olup sistemli bir şekilde gömme teknikleri uygulanmaya bařlanmıřtır³⁶.

2.1.2. Paleolitik ağın Dünya zerindeki Oluşumu

Kesin olmamakla beraber ilk insan yaşamının Güney Mezopotamya'da başladığı varsayılmaktadır. Kalınlığı 300 metreyi geçen buz kütleleriyle kaplıydı Kuzey Avrupa ve İngiltere'nin büyük bölümü. Buzulların ve buz örtülerinin oluşumu ve yayılması uzun bir zaman sürmüştür. İlk insanlar tüm buzul oluşumlarına ve yok oluşuna şahit olmuşlardır. Buzul ağının dört evrede yaşandığı düşünülmektedir. ağlar arasında ise daha yumuşak iklimli ağlar oluşmuştur. Bu oluşum ve değişimler çok yavaş ilerlemiştir. Diğer ağlardan farklı olarak buzul çağının dünya üzerinde de çeşitli yerlerde farklı zamanlarda başlayıp farklı zamanlarda bittiği dřnlmektedir³⁷.

2.1.3. Anadolu'da Paleolitik ağ

Anadolu'da insan yaşamına uygun iklim koşullarının 4. Jeolojik zamanın Pleistosen evresinde oluştuğu kabul edilmektedir. Bu evre, aynı zamanda arkeologların Paleolitik ağ yani Eski Taş ağı dedikleri

³⁶ Günel, Tahsir ve A. Toker, A. zet, İ. Bingöl, S. Çelikel, H., Karaduman, B.Kulaçoğlu, N. Kalaycioğlu, D. Mermerci, A. Kopaz, M. Arslan, K.. Ata, G. n (1998). *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Rehberi*, Tc Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, S. 13-14.

³⁷ Childe, V. Gordon. (1992). *Kendini Yaratan İnsan, İnsanın ağlar Boyu Gelişimi*, Varlık Yayınları, İstanbul, S. 36.

döneme denk düşer. İşte Anadolu'nun öyküsü, kültürel evrimin bu en eski ve en uzun olan Paleolitik Çağ'la başlar³⁸.

Beşeriyetin en eski izlerini tetkik eden 'Prehistorya' ilmi, XIX. Yüzyıl içinde kurulduğu halde, bugün ilk insanların yaşadıkları dağ kovuklarında bıraktıkları aletleri, mağaralarının duvarlarına tılsım maksadıyla çizdikleri resimlerini bile tetkik edebilecek kadar bol malzeme toplanmıştır.

Anadolu'daki prehistorya araştırmaları da uzun bir maziye sahip değildir. Buna rağmen, yirminci yüzyıl ve bilhassa son 20 – 25 yıl içinde gelişmiştir. Anadolu'nun, beşer tarihinin en eski kültür safhası olan Eski taş devrinde yer yer meskun olduğunu gösteren çakmak taşından el baltaları, aletler bulunmuştur. Bugüne kadar yapılan tetkikler, Mindel – Riss Cumudiyeler arası devrinde Anadolu'nun güney – doğu ve güney kısımlarında, sahile yakın dağların mağaralarında taş devri insanların yaşadıklarını göstermiştir³⁹.

2.1.4. Anadolu'da Paleolitik Çağ Yerleşmeleri

Karain, Öküzini, Çarkini ve Kumbucağı mağaraları (Antalya), Beldibi ve Belbaşı kaya sığınakları (Kemer, Antalya), Kadıni Mağarası (Alanya, Antalya), Şenköy, Altındere ve Belen yerleşmeleri (Antakya, Hatay), Mağaracık Mağaraları (Samandağ, Hatay), Kapalın (Isparta), Dülük Baba (Gaziantep), Surtepe – Tilvez (Bilecik, Şanlıurfa), Söğüt

³⁸ Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (1990). *Türkiye Rehberi*, Araştırma Basım Yayın San. Ve Ticaret Ltd. Şirketleri, İstanbul, S. 43.

³⁹ Kinal, Füzuran (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 10.

Tarlası ve Biris Mezarlığı (Bozova, Şanlıurfa), Kirli (Hilvan, Şanlıurfa), Fırat Irmağı Terasları (Şanlıurfa), Şehramuz, Hamuşkan ve Gri Memo (Samsat, Adıyaman), Yağlak ve Direkli mağaraları (Kahramanmaraş), Tekeköy (Samsun), Palanlı Mağarası (Pirin, Adıyaman), Uzağıl, Maltepe. Etiyokuşu, Dereköy, Gölbaşı, Keçiören, Beypazarı ve Gavur Kalesi (Ankara), Soğanlıdere (Kayseri), ve Eskişehir, Isparta, Burdur, Kastamonu ve Sivas'ta sayısız buluntu yerler⁴⁰.

Paleolitik Çağın Anadolu'daki en eski yerleşim yeri, İstanbul'daki Yarımburgaz Mağarasıdır. Mağara iki girişli olup iki galeriden oluşmaktadır. Günümüzden 400 bin yıl kadar eskiye giden bu döneme mağarada 10 – 12 kişilik bir topluluğun yaşadığı sanılmaktadır⁴¹.

Mağarada Paleolitik Çağ'ın en eski evresinden, sonuna dek geçirdiği evrelerin ve kültür katmanları aşama aşama izlenmektedir. Oldukça büyük ve birçok bölümden oluşan bu mağarada kültür ürünlerinin üst üste geldiği 13 katman saptandı. Buluntulara rastlanan 13. katmandan 9. katmana değin geçen sürede araçların yavaş yavaş geliştiği görülmektedir. Bu katmanlarda eski hayvan kalıntıları da ele geçmiştir. Orta Paleolitik Çağ'a ait 8. ve 7. katmanlarda, kazıyıcı – kesici türden aletler ortaya çıktı. Üst Paleolitik'e tarihlenen 3. 4., 5. ve 6. katmanlarda, taş araçların yanı sıra kemikten, biz biçiminde araçlar

⁴⁰ Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (1990). *Türkiye Rehberi*, Araştırma Basım Yayın San. Ve Ticaret Ltd. Şirketleri, İstanbul, S. 43.

⁴¹ Sevin, Veli (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, S. 8.

bulundu. Üst Paleolitik'te ortaya çıkan sanat anlayışının en önemli örneği, mağara duvarına yapılan ve insan yüzü olarak yorumlanan kabartmadır⁴².

2.1.4.1. Karain Mağarası

Karain Mağarası, Batı Toroslar üzerinde yer alan Şam (Çam) dağının Akdeniz'e bakan kalkerli sarpça yamaçlarında yer alan Çadır tepesi içine oyulmuş doğal bir mağaradır. Karain mağarasının üzerinde bulunduğu bu dağ, batı Toroslar içinde yer almaktadır. Mağara travertenle örtülmüş olan Antalya ovasından yaklaşık olarak 150 m., denizden ise 650. yükseklikte bulunmaktadır.

Karain mağarasının çevresinde, Toroslar üzerinde, irili ufaklı birçok doğal mağara bulunmaktadır. Bunlardan en belli başlı olanları Suluin, Mustanini, Çarkini, Sırtlannini, Öküzini, Koyunini, Güvercinini, Küçüin, Çarşıgölü inidir. Karain ve isimlerini saydığımız çevresindeki bu mağaralar, 1946 – 1958 yılları arasında Kökten tarafından saptanmış ve incelenmişlerdir.

Yaklaşık olarak 50 m. Derinlik gösteren Karain mağarası, dar giriş ve geçitlerle birbirine bağlı, üst üste bulunan üç büyük boşluktan oluşmuştur. Alt boşluklara doğru indikçe nem ve karanlık gitgide yoğunlaşmaktadır. Söz konusu boşlukların dolgu ve kalınlıkları da görece değişmektedir. En kalın dolgunun en aydınlık olan üst büyük

⁴² Yalçınkaya, Işın (1989). *Alt Ve Orta Paleolitik Yontmataş Endüstrileri Biçimsel Tipolojisi Ve Karain Mağarası*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, S. 74.

boşlukta bulunduğu saptanmıştır. Birinci ve ışıklı, büyük üst boşluğun önü ve girişi çok sayıda hayvan kemiklerini içinde çimentolaşmış bir tabaka ya da kalın bir travertenle kaplıdır.

Yarı karanlık olan ve içine doğal bir girişle ulaşılan ikinci boşlukta dolgu kalınlığı, birinci boşluğunkine göre daha incedir. Buradaki dolgu kuzeye doğru hafifçe eğilimli olup, hayvan pislikleriyle örtülüdür. Sarkıt ve dikitlerin içinde son derece görkemli sütunlar oluşturduğu bu boşluğun tavanı da oldukça yüksektir. Batı duvarları içinde oldukça basit bir sığınak bulunmaktadır. Yine bu boşluğun kuzey kenarında kuyuyu andıran iki çukurun varlığı da dikkati çekmektedir. Bu çukurların zaman zaman çöplük ya da mezarlık olarak kullanılmış olabilecekleri de belirtiliyor.

Üçüncü ve dipte bulunan boşluk tamamen karanlıktır. İçine ışık olmaksızın girmek olanaksızdır. Yüksek tavanı, büyük sarkıt ve dikitleriyle görkemli bir görünüşü vardır. Mağaranın en nemli ve en serin kısmı olan bu boşluğa, ikinci boşluktan eğimli, iki tarafı sarkıt ve dikitlerle çevrili bir geçit ile ulaşılır. Bu boşlukta saptanan tabakaların verimli ve düzenli olmalarına karşın, yaşama koşullarının devamlı bir yerleşime uygun olmaması nedeniyle, paleolitik insanların bu boşluğu, zaman zaman emin bir sığınak ve mezarlık olarak kullanmış olabilecekleri ileri sürülüyor. Diğer boşluklardan daha aşağı bir seviyede bulunduğu için de tabanı, yukarılardan sürüklenip gelen bir kültür birikintisiyle örtülmüştür. Bu birikinti ise daha sonra kalın bir yarasa gübresi ile kaplanmıştır. Yarasalar mağaranın bu kısmında sürekli bir biçimde yaşamaktadırlar.

1946 Mağara, 1946 yıllarında, Gurma (Kurma) köyü mağaralarına yapılan bir gezi sırasında Kökten tarafından bulunmuştur. Araştırmalara aynı yılda, mağaranın birinci ve en ışıklı olan üst boşluğunun batı kenarındaki (A) gözünde ve karanlık olan üçüncü boşluğunda başlandı. (A) gözünde 1 m.yi geçmeyen bir dolgu içinde, Grek – Roma Devrine ait demirden bir ok ucu ve çanak parçası, Eski Tunç Çağına ait çanak – çömlek kırıkları ve çakmaktaşıdan yontulmuş Mousterien ve Aurignacien tipte yontma taş aletler bulunduğu görülmektedir. Bu karmaşık durum mağaranın bu kısmının karıştırıldığını göstermektedir.

Üçüncü boşlukta, 1.5 m x4m çapında açılan ve 1 m. Derinliğe inilen, tabakaların daha düzenli olduğu bir sondaj çukurunda ise Mousterien tipte endüstriler açığa çıkarılmıştır.

1947- Bu kazı mevsiminde, bir yıl önce üçüncü boşlukta açılan sondaj çukurunun genişliği 1.5 m.den 5 m.ye; uzunluğu ise 4 m.den 6 m.ye genişletilmiş ve yine 1 m. Derinliğe inilmiştir. Bu çukurda iki evreli bir Mousterien'in yani orta Plaolitiğin varlığı saptanmıştır. Bu arada, mağaranın karanlık bir köşesinde, duvar yüzüne kazınmış şematik at aşı gövdesi ve insan şekillerini betimleyen bir sanat yapıtının bulunduğu da söz edilmektedir.

1949- Üçüncü boşluğun en kalın toprak dolgusu gösteren güney kısmında, 5 x 5 m. Çapında açılan bir sondaj çukurunda 1.19 m. Derinlikte anakayaya ulaşılmıştır. Buluntuların 1947 yılı sonuçlarını desteklediği ve Mousterien I evresinin tabanında Micoquien teknikle

yapıldığı ileri sürülen iki yüzeyle (el baltası) bir aletin bulunduğu belirtiliyor. Ayrıca mağara ayısı (*Ursus spelaeus*)nın, mağara aslanı (*Felis leo spelaeus*)nın fosilleşmiş diş ve iskelet kalıntıları da ele geçmiştir. Diğer yandan, üst büyük boşluğun (D) gözünde çapları belirtilmeyen bir kontrol çukurunun açıldığı ve burada da Mousterien II ve erken Aurignacien evrelere ait belgelerin saptandığı görülmektedir⁴³.

Karain Mağarası, buluntularıyla yalnız Anadolu'da değil, aynı zamanda Yakın Doğu Paleolitiği için de büyük önem taşımaktadır⁴⁴.

2.1.4.2.Yarımburgaz Mağarası

İstanbul ili, Küçükçekmece ilçesi sınırları içinde, Küçükçekmece Gölü'nün yaklaşık 1,5 kilometre kuzeyinde yer alan Yarımburgaz Mağarası, yer altı sularının etkisiyle karstik Eosen kireçtaşı oluşumlarının içine açılmıştır. Mağarada, özellikle 1960'lı yıllarda Paleolitik çağlarla ilgili araştırmalar gerçekleştirilmişse de 1988, 1989 ve 1990 yılları yaz ayları boyunca yapılan çokuluslu kazılar, Pleistosen dönem ile ilgili çalışmaların en kapsamlı olanıdır.

Yarımburgaz Mağarası iki ana bölümden oluşur; ülkemiz kültür tarihinin en az araştırılmış dönemlerinden olan Alt Paleolitik Çağ'a ait çalışmaların gerçekleştirildiği Aşağı Mağara'nın uzunluğu 600 metreye

⁴³ Yalçınkaya, Işın (1989). *Alt Ve Orta Paleolitik Yontmataş Endüstrileri Biçimsel Tipolojisi Ve Karain Mağarası*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, S. 75-76.

⁴⁴ Günel, Tahsir Ve A. Toker, A. Özet, İ. Bingöl, S. Çelikel, H., Karaduman, B.Kulaçoğlu, N. Kalaycıoğlu, D. Mermerci, A. Kopaz, M. Arslan, K.. Ata, G. Ün (1998). *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Rehberi*, Tc Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, S. 15.

ulaşır. Kazılar bu bölümün giriş kısmında yer alır ve mağaranın bugünkü tabanı denizden yaklaşık 11.50 metre yüksektedir. Yarımburgaz Mağarası, Buzul Çağı'ndan kalma Alt Paleolitik Çağ kültür ürünlerinin, o zaman diliminde yaşayan fosil hayvan kalıntılarıyla birlikte saptandığı ve değerlendirildiği ender buluntu yerlerinden biridir. Mağarada, konu edilen çağlarda çok uzun süre boyunca, yılın soğuk mevsimlerinde Ursus deningeri adı ile bilinen ayı türünün kış uykusuna yattığı, insanların ise aynı yeri, ayların burasını terk ettikleri yaz aylarında barınak olarak kullandığı anlaşılır. Ele geçen fosil hayvan kalıntılarının yüzde 93'ü gibi büyük bir çoğunluğu işte bu aylara, yüzde 4'ü otçul ve geriye kalan yüzde 3'ü de etçil türlerden hayvanlara aittir.

Yarımburgaz'da elde edilen en önemli belgeler Alt Paleolitik Çağ'da burada yaşayan tarihöncesi insanın yaptığı, kullandığı taş aletlerdir. Bu taş aletlerin çok büyük bir kısmı çakmaktaşı ve az sayıda kuvars, kuvarsit türü kayalardan. Aletler, genelde küçük boyda (± 5 cm) yonga örneklerinden oluşur. İlginç olan, Yarımburgaz'da yonga yapımında Levallois tekniğinin hiç kullanılmamış olmasıdır. Çekirdek türü aletler de sayıca azdır; ayrıca konu edilen dönemde Yakınoğu ve Anadolu'da yaygın olarak karşılaşılan Acheul türü el baltası örneklerine kıyasla toplam ıskarta sayısının görece olarak az oluşu da dikkati çeker. Bu gerçek, taş aletlerin başka bir yerde biçimlendirildikten sonra mağaraya kısmen hazır olarak getirildiğine işaret edebileceği gibi, bunları oluşturan bireylerin taş teknolojisindeki üstün başarısının kanıtı da olabilir.

Yarımburgaz'ın ülkemiz kültür tarihindeki yerine gelince, burada saptanan taş alet teknolojisinin, Anadolu'daki çağdaşlarından ziyade, bir yandan Güney Avrupa'da karşılaşılan Tayac, diğer yandan Orta ve Doğu Avrupa'da izlenen “satır ve küçük alet” endüstrilerine yaklaştığı görülmektedir. Bu bağlamda, Yarımburgaz taş endüstrisinin kökenini Acheul türü iki yüzeylilerin bol miktarda ele geçtiği Anadolu ve Ortadoğu'da değil, Trakya'ya daha yakın olan Doğu ve belki de Güney-Orta Avrupa'da aramak akla yakındır. Yarımburgaz Mağarası Pleistosen arkeolojisi çalışmalarının aydınlığa kavuşturduğu önemli sorunlardan biri de, aynı dönemde Orta Avrupa'da küçük boy aletlerin egemen olduğu endüstrilerde karşılaşılan aletlerin genel görünümünün bazen ileri sürüldüğü gibi mevcut yerel hammaddenin boyutuna doğrudan bağlı olmadığı, bu yöntemin bütünüyle gereksinimlere veya isteme bağlı bir tercih, bir gelenek olduğunun saptanmasıdır. Yarımburgaz Mağarası bugün için ülkemizde bilinen en eski yerleşim yeridir⁴⁵.

2.1.5. Paleolitik Çağ Sanatı

Paleolitik (Eski Taş) devri arkeologların, insanın kullandığı taş aletleri henüz ustalaşmadan kabaca kullandıkları devirdir. Bu çağa ait günümüze kadar gelebilmiş maddi kültür öğeleri içinde en önemli ve bol olanları taş araçlardır. Bu araçlar genellikle çakmaktaşlarının

⁴⁵ Anonim (2002). *2002 Arkeoloji Raporu (Atlas)*, Boyut Matbaacılık, Sayı:1 İstanbul, S. 49.

yontulmasıyla biçimlendirilmiş baltalar, kesiciler, deliciler ve kazıycılardır.

Paleolitik çağda insan tasviriyle çok az karşılaşmaktadır. Ama yine de ele geçen fildişi, kemik veya çukurdan yapılma küçük kadın figürleri, Venüs yontuları büyük bir olgunluğu ve güçlü bir biçim duygusunu dile getirmektedir.

İlk çağda insan tasviriyle çok az karşılaşılır. Ama yine de ele geçen fildişi, kemik ya da çukurdan yapılma küçük kadın figürleri, Venüs yontuları büyük bir olgunluğu ve güçlü bir biçim duygusunu dile getirir.

İlk insanlar Venüs yontularıyla Ana Tanrıça'yı, Her şeyi Doğurana, yüceltmişlerse, ona kurbanları adanmışlarsa, ölüm korkusunu da bilmekte ve insanoğlunun bu en eski korkusunu, bir ölüm kültürü geliştirerek yenmek istemektedirler. Dinsel duyguların ilk belirtisi, yaşam ile ölüm arasındaki ince çizgini ifadesi mezar kültürüdür. Çok ilkel ve Şamanca büyü törenleriyle yürütülüyor olsa bile insanlarda öbür dünya kavramının geliştiği kabul edilmektedir⁴⁶.

Paleolitik Çağ'a tarihlenen kaya, özellikle de mağara resimleri bu çağ insanın yaratıcı bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Tek ya da çok renkli, kimi zaman kabartma tekniği ile çizilmiş olan bu resimler, Paleolitik Çağ insanının yaşam düzenini yansıtmakta genellikle de av sahneleri, bizon mamut, ve geyik gibi hayvan tasvirlerinden

⁴⁶ Pischel, Gino (1981). *Sanat Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt:2, Görsel Yayınları, İstanbul, S. 12.

oluşmaktadır. Barınak ve mağara duvarlarının karanlık, uzak ve yüksek yerlerine, kimi zaman üst üste yapılan resimlerin büyü niteliğinde olduğu inancıyla yapıldığı sanılmaktadır⁴⁷.

İnsanlar boya kullanarak resim ve özel olarak meydana getirilen aletlerle oyma yapmaya başlamadan çok önce, parmağı veya bir tahta parçasıyla kum, toprak ve kil üstüne bazı kaba resimler çizmiştir. İlkel sanatın bu gibi örneklerinin günümüze kadar ulaşmamış olduğu tabiidir. Ancak, parmak uçlarıyla ıslak kil ve bazı mağaraların tavan ve duvarları üzerinde yapılmış bazı ender resimler, gerek resim ve gerek ise oyma işleri daha düşünülmeden önce bu çeşit bir sanatın bulunduğunu desteklemektedir⁴⁸.

Tarih öncesi sanat örnekleri şöyle toplanabilir;

1. Oyma
2. Resim ve boyalı resim
3. Heykel

Avrupa'da günümüze ulaşabilmiş Paleolitik sanata ait en eski örneklerden, bunlarda hem oyma ve hem de boyanın kullanıldığı anlaşılmakta ise de, ilkel oymacılığın boyanın kullanılmasından önce başlamış olması mümkündür (ancak bu ispatlanmamıştır)⁴⁹.

⁴⁷ Türkiye Tüning ve Otomobil Kurumu (1990). *Türkiye Rehberi*, Araştırma Basım Yayın San. Ve Ticaret Ltd. Şirketleri, İstanbul, S. 44.

⁴⁸ Leakey, L. Sb (1988). *İnsanın Ataları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, S. 123-124.

⁴⁹ Leakey, L. Sb (1988). *İnsanın Ataları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, S. 123-124.

2.1.5.1. Oyma

Taş aletlerin kullanılışlarını incelediğimiz bölümde de gördüğümüz gibi, Paleolitik insanın ‘kalem’ adı verilen çok özel bir aleti vardır. Başka birçok işlere de yaramış olmaları gereken bu kalemlerin, oyuk çizgilerle meydana getirilen oymaların çoğunun yapımında kullanılan temel alet olmaları ihtimali vardır. Oyuk çizgiler halindeki oymalar çok çeşitlidir ve bu da yapıldıkları devre göre değişir. Genellikle en eski oymaların çizgileri geniş ve derindir. Paleolitik devrin sonlarında yapılanlar ise adeta çizgicikler olan, incecik hatlarla meydana getirilmiştir.

Oymalara sadece mağara ve kaya sığınaklarının duvarlarında değil, ayrıca ufak taş parçalarıyla kemik, fildişi ve geyik boynuzu üzerinde de bol miktarda rastlanır. Özellikle magdaleniyen’de kemik ve fildişinden yapılan mızrak uçları, okları düzlemeye yarayan alet vb.lerinin çizgiler halinde oyularak gayet güzel bir şekilde süslandikleri sık sık görülür.

2.1.5.2. Resim ve Boyalı Resim

Resim ve boyalı resme gelince bu, renkli resim, gerçek boyalı resim ve püskürtme resim olarak çeşitlere ayrılabilir. Bunların hepsinde boya kullanılmadığından, Prehistorya kitaplarında çoğu kere bunlar ‘renkli resim’ adı altında birleştirilirler.

Boyalı resimden farklı bir şey olan renkli resmin de bir dereceye kadar kullanıldığını, katı madeni boyalardan yapılmış ve uçları sivriltilmiş ‘kreyonların’ bulunmasıyla ispatlanmıştır. Gerçekten de, günümüze kadar ulaşabilmiş Tarih öncesi devre ait sanat eserlerinden bazıları mercek ile dikkatle incelendiğinde, suluboya ile değil de, yukarıda açıklanan usulü kullanarak yapıldıkları anlaşılır. Kuru boya, diğer cins boyaya kıyasla çok daha dayanıksız olduğundan, bu gibi örnekler sayıca fazla değildir.

Boyalı resim, öğütülerek toz haline getirilen çeşitli madeni boyayı yağ, belki su ve bazı özleri gibi çeşitli şeylerle karıştırılarak yapılmaktaydı. Üzerlerinde boyanın karıştırıldığı taş paletlere de ara sıra rastlanır. Ayrıca, içlerine toz boyaların konulduğu anlaşılan içleri çukur kemik parçaları da bulunmuştur.

2.1.5.3. Heykel

“Heykellere gelince, bunlar genellikle küçüktür. En ilginç olanları çoğu kere ‘Venüsler’ adıyla bilinen mübalağalı kadın heykelticikleridir. Bazen hayvan heykellerine de rastlanır.

Her ne kadar bu çeşit heykellerden günümüze ulaşabilenler sadece taş, kemik, fildişi ve geyik boynuzundan yapılmış olanlarsa da, bu gibi heykellerin yapımında tahtanın da bol miktarda kullanıldığı tahmin edilmektedir. Üstelik, yapım işinde kullanılan (taş, kemik v.b. gibi) sert ve dayanıklı malzemeden çok önce tahtanın kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Heykelin incelenmesini en sona bırakışımız, bunun Tarih öncesi insanı tarafından en son olarak kullanıldığı anlamına gelmez. Ancak tıpkı parmak ucu ile kil v.b. şeyler üzerine yapılan resimler gibi, bu tip sanat da günümüze pek özel durumlar altında ulaşabilmiştir⁵⁰.

2.2. Mezolitik Çağ (M.Ö. 10.000 - 8000)

M.Ö. 10.000-8.000 yılları arasında yaşanan Mezolitik Çağ, Paleolitik ve Neolitik çağlar arası bir geçiş dönemidir⁵¹.

Yeni iklim şartları, Buzul Çağı'nın sonlarına doğru, günümüzden yaklaşık olarak 11-12 bin yıl önce belirmeye başlamıştır. Buzulların erimeye başlamasıyla beraber bitki ve hayvan türleri de değişmeye başlamıştır. Buzul Çağı'nın kalın postlu iri hayvanları yerini daha küçük ve çevik olanlara bırakıyordu⁵².

Kuzey Irak, Anadolu ve Lübnan'ın dağlık bölgelerinde yapılan son araştırmalar, bu yörelerdeki mağara yerleşmeleri arasında zaman ayırımları bulunduğunu ve M.Ö.25000-10000 yılları arasında nüfus yoğunluğunun çok az olduğunu ortaya koymuştur. Yine M.Ö.10000 yıllarında, Anadolu'nun bazı bölgelerinde yöresel buzul olduğu ortaya atılmışsa da, arkeolojik verilerde etkileri saptanamamıştır.

⁵⁰ Leakey, L. Sb (1988). *İnsanın Ataları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, S. 125-126.

⁵¹ Saltuk, Secda (1989). *Arkeoloji Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, S. 226.

⁵² Sevin, Veli (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, S. 10.

Mezolitik dönemde de insanlar geçimlerini avcılık ve toplayıcılık yaparak sağlamaktaydı. Bu dönemin en önemli gelişmesi köpeğin evcilleştirilmesidir⁵³.

2.2.1. Yaşam ve Tarım

Pleistosen buzullarının erimesi ile orta enlemler insanların yaşamasına daha elverişli bir iklime sahip olmuştur. Avcılık ve toplayıcılık bu çağda da devam etmiştir. Mikrolit araçlar yapılmaya başlanmıştır. Mikrolit, çakmaktaşıdan yapılmış geometrik biçimli minik aletlerdir. Bu küçük taş aletlerin, işlevlerine göre boynuz, kemik ve odun gibi başka maddelerden yapılmış bir sapa takılarak kullanıldığı bilinmektedir⁵⁴.

İklimin değişmesiyle beraber insan barınakları da değişmiş, mağaraların yerini kaya oyukları ve sığınaklar almıştır. Balıkçılık ve kabuklu hayvan toplayıcılığı, Mezolitik insanını ırmak, göl, bataklık, deniz kıyılarına yerleşmeye zorlamıştır. Önasyada iklim daha çabuk ısınmıştır. Bu nedenle Avrupa'dan daha önce Mezolitik çağ bu bölgede başlamış, ancak daha kısa sürmüştür. Avrupa'da Mezolitik çağ İ.Ö. XV. bin yıldan İ.Ö. VI. bin yıl ortalarına değin sürmüştür. Buna karşılık

⁵³ Mellaart, James (1988). *Yakın Doğu'nun En Eski Uygarlıkları*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 7-9.

⁵⁴ Akyıldız, Erhan (1984). *Taş Çağı'ndan Osmanlı'ya Anadolu*, Milliyet Yayınları, İstanbul, S. 21.

Önasya’da ve özellikle Anadolu’da İ.Ö.XV. bin yıldan İ.Ö. VIII. bin yıla değin sürmüştür⁵⁵.

Mezolitik Çağ’da beslenme şekilleri de çeşitlenmiştir. Protein ağırlıklı bir beslenme türü yerini çeşitli yemiş, bitki ve köklerine bırakmıştır. Bu, ileride üretim devrimi olarak adlandıracağımız Neolitik Çağ’ı hazırlayan önemli etkenlerden biridir. Ortamın uygun olduğu bazı bölgelerde, balıkçılığın daha da önem kazandığı ve su ürünlerinin ya da yabani av hayvanı bolluğunun sabit, kalıcı yerleşmelerin kurulmasını sağladığı anlaşılmaktadır. Mezolitik Çağ’ın bir başka özelliği de dünyadaki kültürel çeşitliliğin, farklı aletlerle tanıdığımız çok sayıda kültür bölgesinin ortaya çıkışıdır.

Bu süreç içinde Doğu Akdeniz kıyıları ve Güneydoğu Anadolu’da farklı bir gelişme yaşandığı görülmektedir. Bölgede hızlı bir nüfus artışıyla birlikte, hafif çukur tabanlı yuvarlak kulübeler yapan, yabani tahılları toplayan domuz, karaca gibi hayvanları avlayan küçük topluluklar ortaya çıkmıştır. Bu topluluklar etkileyici kültürler olarak görülmeseler de ilk üretim topluluklarını ortaya çıkartan gelişme bu bölgede gerçekleşmiştir. Bu nedenle, Doğu Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu’daki mezolitik kültürleri dünyanın başka yerlerinden ayırabilmek için “Epipaleolitik” kültürler tanımı kullanılmaktadır⁵⁶.

⁵⁵ Güney, Emrullah (2000). *Antikçağ Türkiye Tarihi Coğrafya Bölgeleri*, Bilgili Yayın& Yapım, İstanbul, S. 15.

⁵⁶ Anonim (2002). *2002 Arkeoloji Raporu (Atlas)*, Boyut Matbaacılık, Sayı:1 İstanbul, S. 60.

Mezolitik sonlarında, insanlık, artık tarıma geçmiş ve hayvanları evcilleştirmeye başlamıştır. Bu dönem üretimle belirginleşen bir ekonomi sisteminin görüldüğü kültürleri kapsamaktadır. Bu yeni ekonomi başlıca özelliği yerleşiklik olan (Sedanterizm) yeni bir yaşam biçimi getirmiştir⁵⁷.

2.2.2. Irkların Gelişimi

Tarih öncesi, M.Ö.10000 dolaylarında başlayan Mezolitik dönemden, Mısır ve Mezopotamya'da yazısı olan uygarlıkların ortaya çıktığı M.Ö.3500 dolaylarına dek, yani 6000 yıl sürmüştür. Bulunan iskelet kalıntılarında tümünün çağdaş insan (Homo sapiens) olduğu anlaşılmakta ve ufak tefek Proto-Mediterranean ile daha güçlü Euro-Afrikan olmak üzere, her ikisi de uzun kafalı (dolikosefal) iki ırk ayırt edilebilmektedir⁵⁸.

2.2.3. Alet ve Araçlar

Bu dönemde de çakmaktaşı yongalanmaktaydı. Fakat artık çakmaktaşının ihtiyaçları gidermemesi insanları farklı arayışlara yönlendirmişti. Bir geçiş dönemi olan Mezolitik Çağda bu soruna bulunan çözüm, çakmaktaşıdan mikrolit adını verdiğimiz minik

⁵⁷ Güney, Emrullah (2000). *Antikçağ Türkiye Tarihi Coğrafya Bölgeleri*, Bilgili Yayın& Yapım, İstanbul, S. 15.

⁵⁸ Mellaart, James (1988). *Yakın Doğu'nun En Eski Uygarlıkları*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 10.

aletleri yaparak bunların yeni işlevleri karşılayacak şekilde tahta, kemik ya da boynuz sapların üzerine yerleştirilmesiyle çözümlenmiştir⁵⁹.

Araç-gereç yapımında kullanılan çakmaktaşı oldukça kalitelidir. Kuatz örneklerinin kavkısalsal değil, açısal kırıldıkları, buna rağmen oldukça düzgün kenarlar oluşturdukları söylenebilmektedir. Kuartzit ise, kumlu dış görünümüne rağmen gerçekte türdeş bir yapı göstermekte; yonga çıkarımında başarı ile kullanılmaktadır. Kullanılan taş cinsleri ile oluşturulan alet türleri arasındaki ilişkiye gelince tabii arada kaymalar olmasına rağmen, Yarımburgaz insanların bu konuda bazı belirgin tercihlerinin olduğu açıkça görülmektedir⁶⁰.

Mezolitik dönemde alet çantasını oluşturan hemen hemen bütün ana öğeler, yan kazıyıcılar, üçgen kalemler (burin), bizler, aravet uçlar, çontuklu ok uçlar vs. aletler gelişmiştir. Yeni öğeler arasında mikro kazıyıcılar, mikro kalemler ve sırtlı dilgiler yer almıştır. Daha ileriki dönemlerde geometrik mikrolitler (hilal biçimli ve trapoid) yaygınlaşmıştır.

Ayrıca bu dönemde ok ve yay keşfedilmiştir. Araçlar narinleşmiş, küçülmüş, ele daha uygun ve güzel görünümlü yapılmış, insan taşı cilalamayı öğrenmiştir. Balta bulunmuş, ilk keramikler ortaya çıkmıştır⁶¹.

⁵⁹ Anonim (2002). *2002 Arkeoloji Raporu (Atlas)*, Boyut Matbaacılık, Sayı:1 İstanbul, S. 60.

⁶⁰ Arsebük, Güven (1997). *Anadolu Araştırmaları*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, S. 11.

⁶¹ Dolukhanov, Pavel (1998). *Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etik Yapı*, İmge Kitabevi, Ankara, S. 311-312.

2.2.4. Sanat

Mağaralarda bulunan resimler duvar süslemelerinde Mezolitik Dönem’de bir önceki döneme göre ilerlemeler kaydedildiğini göstermekle birlikte sanatsal açıdan Mezolitik Dönem’i Paleolitik Dönem’den ayırt edecek önemli özellikler olduğu iddia edilemez⁶².

Mağaralarda bulunan duvar süslemelerinde bu dönemde bir öncesine göre ilerlemeler kaydedildiğini göstermektedir. Resimler artık mağaraların kuytu karanlıklarında saklı değildir, kaya yüzlerine, kayalık barınaklara kazınarak, çizilerek ya da boyanarak yapılmıştır⁶³.

Bu dönemde toplu av sahneleri, birbiri ile savaşan insan resimleri karşımıza çıkmaktadır. Üslup iyice değişmekte, eski dönemin gerçeğe çok bağlı resminin yerine, şimdi önemli olanı vurgulayan, soyutlayan ve bazen sadece çizgisel simgeler oluşturan bir sanat almaktadır. Mezolitik çağda duvar süslemeleri, kazıma, tek renk ile boyama ve silüet tekniklerini kullanmışlardır⁶⁴.

⁶² Değirmencioglu, Ö. Ve Ahipaşaoğlu S. (1999). *Anadolu’da Turizm Rehberliği Genel Bilgileri*, Detay Yayıncılık, Ankara.

⁶³ Zengin, Kaya (1998) *Sanat Tarihi I*, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul, S. 8.

⁶⁴ Güney, Emrullah (2000). *Antikçağ Türkiye Tarihi Coğrafya Bölgeleri*, Bilgili Yayın& Yapım, İstanbul, S. 17.

2.2.5. Anadolu'daki Mezolitik Çağa Ait Yerleşim Yerleri

Antalya : Karain, Beldibi, Belbaşı, Öküzini.

Samsun : Tekeköy

Gaziantep: Şarklı Mağara

Şanlıurfa : Bozova ilçesindeki Biris Mezarlığı ve Söğüt Tarlası

Ankara: Macunköy

Burdur : Boradız

2.2.5.1. Öküzini Mağarası

Öküzini Mağarası, Antalya'nın yaklaşık 31 kilometre kuzeybatısında, Antalya traverten ovasının Katran Dağı ile kesiştiği kısımda yer almaktadır. Ovadan yaklaşık beş metre yüksekteki mağara Karain Mağarası ile aynı ekosistemi paylaşmaktadır. Bilim dünyasına ilk kez Prof. Dr. İ.Kılıç Kökten tarafından tanıtılan Öküzini Mağarası, adını mağaranın duvarındaki öküz gravüründen almaktadır. Bu betimleme, mağaranın duvarlarındaki kalsitleşmenin devam etmesi sonucunda bugün için görülemez durumdadır.

Mağaranın çevresi yağışın çoğalmasıyla irili ufaklı göllerin oluştuğu bir ekolojiye sahiptir. Mağarada, çevresindeki diğer mağara sistemlerinde de olduğu gibi, taban suyu vardır. Birbirleriyle bağlantılı bu karstik su kaynakları, arazinin yapısına göre çeşitli yerlerden

yeryüzüne çıkarak çevredeki doğal su kaynaklarını oluşturur. Öküzini Mağarası karstik suların yeryüzüne çıkmasıyla oluşur ve suyun yer sarsıntıları gibi doğal nedenlerden ötürü yolunu değiştirmesiyle birlikte kuruyarak iskana uygun hale gelir. Ancak, söz konusu sarsıntılar nedeniyle mağaranın giriş kısmındaki tavanın bir kısmı da çökmüştür. Mağara esasen iki boşluktan oluşur; birincisi gerçek iskanın olduğu ve mağaranın ovaya açıldığı büyük boşluk, diğeri ise mağaranın iç kısmındaki ışısız ve karanlık olan küçük boşluktur. İç kısımdaki bu karanlık boşluğun tabanında karstik su kaynağı vardır. Bununla birlikte, mağarada çeşitli irili ufaklı koridorlar ve girintiler de vardır.

Mağaradaki dolgu birikimi, mağaranın kurumasıyla birlikte, birinci boşluğun hemen tavanındaki doğal bacadan ve yine mağaranın giriş kısmından gelen sedimanlarla oluşmuştur. Öküzini'ndeki insan aktivitelerinin yoğun oluşuyla da bu birikim, kısa zamanda bugünkü dolgu seviyesine ulaşmıştır.

Öküzini'ndeki kazılar ilk olarak 1950'li yıllarda Kökten tarafından Karain Mağarası kazılarına paralel olarak gerçekleştirilmektedir. Mağaradaki yeni ve sistemli kazılar ise, 1989-1999 yılları arasında Ankara Üniversitesi, Prehistorya Anabilim Dalı'nın elemanları tarafından Prof. Dr. Işın Yalçınkaya'nın başkanlığında yapılmıştır.

Öküzini Mağarası, Anadolu Epi-paleolitik Çağ'ın zengin verilerinin yanı sıra, üst tabakalarda Neolitik ve Kalkolitik çağlara ait buluntuları da içerir. Bugüne değin kazılan yaklaşık 3.5 metrelik dolgu

içinde dört ayrı arkeolojik evre saptanmıştır. En eski kültür olan I.Evre, yaklaşık GÖ 17 bin-16 bin 500 tarihleri arasında gelişen, mikrolit aletlerin baskın olduğu bir dolguyla nitelenmektedir.

II.Evre, geometrik olmayan mikrolitlerin fazla olduğu, geometrik mikrolitlerin de ortaya çıkmaya başladığı bir süreci temsil etmektedir. MÖ 15 bin 500-14 bin 200 yılları arasına tarihlenen bu dönemin en baskın mikrolit türü sırtlı dilgiciklerdir. Trapezler, ikizkenar üçgenler ve yarım ay gibi geometrik mikrolitler ilk kez bu süreçte ortaya çıkmaktadır.

III. Evre, geometrik mikrolitlerin baskın olduğu bir epi-paleolitik buluntu topluluğu sumaktadır. GÖ 13 bin 200 ile 12 bin yılları arasına tarihlenen bu evre, yarım ay biçimli aletlerin en baskın olduğu dönemdir. Yarım ayları, yoğunluk açısından ikizkenar üçgenler, çeşitli tiplerde trapezler, dar mikro uçlar ve daha az miktarlarda sırtlı dilgicikler izlemektedir. Yine bu seviyelerden çeşitli boyutlarda sürtme taş aletler ve öğütme taşları da ele geçmiştir. Buna karşın Öküzini'nde bugüne değin tahıl üretimine yönelik veriler saptanamamıştır. Belki de bu öğütme taşları yabancı bazı bitkisel ürünlerin ya da aşiboyası gibi minerallerin öğütülmesinde kullanılmış olmalıdırlar. Çakıl üzerine ve çeşitli kemik objeler üzerine kazıma yoluyla yapılmış sanatsal nitelikli eserler bu seviyeye özgü buluntulardandır.

IV. Evre, mağaranın en üstteki arkeolojik dolgularını temsil etmektedir. Bu evre, Epi-paleolitik Çağ tabakasının içine açılan Son

Neolitik ve ilk Kalkolitik Çağ mezarlarıyla bozulmuş, karışık bir dolgu niteliğindedir. Mezar ve bunların içine bırakılan hediye çanak çömlekler mağaranın Epi-paleolitik Çağ'dan sonra mezarlık olarak kullanıldığını gösterir. Mağaranın son sakinleri diyebileceğimiz bu insanların gerçekte nerede yaşamış oldukları hala şüphelidir. Bu evreye ait taş ve yumuşakça kabuklarından, özellikle de dentalium'dan yapılan boncuklar hem Epi-paleolitik, hem de daha geç dönemlerin tipik buluntularıdır. Epi-paleolitik Çağ yontmataş buluntularından geometrik mikrolitlerin baskın olduğu IV.Evre GÖ 10 bin ile 7 bin 900 yılları arasına tarihlenir. Ancak, mezarlardan elde edilen C14 tarihleri ise yaklaşık GÖ 9 bin ile 6 bin arasındadır⁶⁵.

2.2.5.2. Beldibi

Antalya'nın 50 km kadar güneybatısındaki Beldibi mağarasında gerek Üst Paleolitik'ten Mezolitik'e geçiş ve gerekse Mezolitik gelişimi yansıtan yerleşme katları daha iyi bir biçimde incelenmiş; Üst Paleolitik Çağ'ın sonlarına doğru çevrede kimi değişikliklerin başladığı; besin ekonomisinin deniz ürünleri ile yabani dağ keçileri ve geyik türlerine dayanan bir biçime dönüştüğü; bu hayvan türleriyle ilişkili olarak da mikrolit denen minik aletli bir endüstriye geçildiği belirlenmiştir⁶⁶.

⁶⁵ Anonim (2002). *2002 Arkeoloji Raporu (Atlas)*, Boyut Matbaacılık, Sayı:1 İstanbul, S. 61.

⁶⁶ Sevin, Veli (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, S. 11.

2.2.5.3. Belbaşı

Anadolu'da, Antalya körfezinin B.kıyısında tarihöncesi dönemden kaya sığınağı; Antalya'dan yaklaşık 30 km uzaklıkta, denizden 300 m yüksekliktedir. Üst Yontmataş ya da Ortataş dönemlerine (yaklaş.10000-9000) tarihlenen Belbaşı'nda avcılık-toplayıcılık evresi uzun sürmüş, tarıma geçildiğine ilişkin buluntulara rastlanmamıştır. 1959'da Prof. Enver Bostancı tarafından saptanan kaya sığınağında yapılan kazıda (1960) üst katmanda antikçağ buluntuları, daha altta Yenitaş döneminden çanak-çömlek parçaları ortaya çıkarılmıştır. Bunun altındaki üç katmanda yaygın biçimde çakmaktaşı endüstrisiyle ilgili mikrolitler bulunmuştur (kazıyıcılar, deliciler, dilgiler, uçlar, çekirdekler, iğneler). Duvarlarda, Son Yontmataş dönemi kaya resimleri geleneğinde yaban keçisi ve benzeri hayvan figürlerine rastlanmıştır. Buluntular, Antalya bölge Müzesi'nde ve Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi paleoantropoloji kürsüsü'nde sergilenmektedir⁶⁷.

2.2.5.4. Şarklı Mağara

Gaziantep'in merkez ilçesine bağlı Dülük köyünde, Keber tepesi altında mağara, 84 km uzunluğunda, 17 m derinliğinde, 13 m yüksekliğindedir. Mağarada ilk kez 1971'de Enver Bostancı yönetiminde sondaj çalışması yapıldı. 1982'de gerçekleştirilen ikinci sondaj çalışmasında Üst Yontmataş dönemine değin inen on üç katman

⁶⁷ Anonim (1993). *Büyük Larousse*, Interpress Basım ve Yayıncılık A.Ş.Cilt:3, İstanbul, S. 1466.

belirlendi (on üçüncü katman Üst Yontmataş ve Ortataş, on iki katman ise Tunç çağlarına aittir); Ortataş döneminden çeşitli aletler (uç kazıyıcılar, yan kazıyıcılar, yarım ay ve üçgen trapezler, kalemler). Mağarının önündeki bağlarda da Alt, Orta ve Üst Yontmataş dönemlerinden aletler toplandı⁶⁸.

2.3. Neolitik Çağ (M.Ö. 8000 – 5500)

Yazısız kültürlerin yaşadığı devirlere tarihten evvelki devirler (Prehistorya) denilir. Prehistorya her ne kadar başlı başına bir bilim kolu teşkil etmekte ise de, insanlığın en eski mazisini anlatan bu uzun devre, eski çağ tarihinin de ilgi çevresine girmektedir.

Taş Devri kültürleri üç büyük kısma ayrılır:

- 1) Eski Taş (Paleolitik) Devri
- 2) Orta Taş (Mezolitik) Devri
- 3) Yeni Taş (Neolitik) Devri⁶⁹.

Anadolu insanının öyküsü, Mezolitik Çağ'ı izleyen ve uygarlık tarihinin en büyük dönemeçlerinden biri sayılan Neolitik Devrimle A'dan Z'ye yeniden biçimlendi ve yepyeni bir kimliğe büründü. Bu yeni kimliğin temel özelliği, insan-doğa ilişkisinde gerçekleşen köklü dönüşümdür⁷⁰.

⁶⁸ Sevin, Veli (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, S. 11.

⁶⁹ Kınal, Füzruzan (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 9.

⁷⁰ Türkiye Türiing ve Otomobil Kurumu (1990). *Türkiye Rehberi*, Araştırma Basım Yayın San. ve Ticaret Ltd. Şirketleri, İstanbul, S. 45.

Bireysel çabalardan toplu halde harekete yani toplu üretime geçişle sanayi devrimindeki bireysel üretimden toplu üretime geçişteki gibi insanlık tarihi için bir sıçrama tahtası olmuştur. Neolitik Devrim, insanın doğa ile ilişkilerini kendi tarafına çekmeyi başarıp, çevresinde var olan bitki ve hayvan cinslerinden bazılarını evcilleştirerek kendi eliyle üretir hale gelmesidir. Neolitik Çağ Yeni Taş ya da Cilalı Taş Çağı diye de anılmaktadır. İnsan, toplayıcılık ve avcılıktan üretici yaşam düzeyine geçmiş, doğaya bağımlı olmaktan çıkıp, onu değiştirip dönüştürmeye başlamıştır⁷¹.

Mezolitik Dönem’de diğer hayvanlarla sürekli mücadelesini gözlemlediğimiz köpeği insan, avlanma sırasında kendisine yardımcı olmak üzere evcilleştirmiş, bu deneyiminden de koyun, keçi, sığır ve domuzu ehlileştirmek için yararlanmıştır. İnsanlar böylece avlanmanın zorluklarından ve daha da önemlisi tehlikelerinden kendilerini kurtarmış oluyorlardı. Neolitik Dönem’in sonlarına doğru hayvan dışkılarını gübre olarak toprağa vermeye ve toprağı nadasa bırakmaya başladıkları tahmin edilmektedir⁷².

Toprakta sürekli yerleşim belli dönemlerde yağışı alan bir konumla birleşince tarımı olanaklı kılıyordu. Tarım, tarım öncesinde yerleşmiş toplulukların artan nüfuslarını beslemeleri ve belli bir

⁷¹ Türkiye Tücing ve Otomobil Kurumu (1990). *Türkiye Rehberi*, Araştırma Basım Yayın San. ve Ticaret Ltd. Şirketleri, İstanbul, S. 45.

⁷² Değirmencioğlu, Ö. ve Ahipaşaoğlu S. (1999). *Anadolu’da Turizm Rehberliği Genel Bilgileri*, Detay Yayıncılık, Ankara, S. 76.

işbölümü ile değiş tokuş kaynakları yaratmaları içinde gerekli olabiliyordu⁷³.

Tarımın ilk biçimi, çapa tarımıydı. Çapa tarımı ovalarda, ırmak kıyılarında, yumuşak topraklarda yapılmaktaydı. Ormanlık alanlarda toprağın ağaçlardan çapa ve sopa yardımıyla temizlenerek açılması, tarım alanlarının genişlemesini sağladı. Tarla açma yöntemi olarak bilinen bu yöntemin yanı sıra küçük sulama tarımı da yaygınlaştı. Toprak sürülmez ve gübrelenmezdi. Köylerin çoğunda hem bitki yetiştiriciliği, hem de koyun, keçi, sığır, domuz gibi evcilleştirilmiş hayvanların beslendiği bilinmektedir. Bu çağ insanları, hayvan ve bitkileri evcilleştirerek, onların biyolojik evrimine, türleşmesine, çoğalmasına egemen oldu, yön verdi. Göçebe yaşamın yerine yerleşik yaşamın benimsenmesi, insan topluluklarındaki ilişkileri de derinden etkiledi, cinsiyete göre işbölümünün doğmasına yol açtı. Bu işbölümünde, kadınlar tarımdan, erkekler de evcil hayvanların bakım ve yabanıl hayvanların avlanmasından sorumluydular⁷⁴.

Tarım ve hayvancılıktaki bu ilerlemelerin doğal sonucu olarak tarlaya tohum ekmek, odun kesmek, hayvanların derilerini yüzmek ve benzeri işlemler için eskisinden daha gelişmiş, daha sivri ve daha keskin aletler topraktan yapılan çanak çömleğın gelişmesine yol açmıştır. Böylece Akeramik Dönem’de sona ermiştir. Hayvan postlarının dikilip vücudu daha iyi saran giysiler yapabilmek için keşfedilmiş olan ipliği

⁷³ Acar, Erhan (1999). *Tarihten Günümüze Anadolu’da Kent ve Yerleşme*, Ofset Yayınevi, İstanbul, S. 8.

⁷⁴ Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (1990). *Türkiye Rehberi*, Araştırma Basım Yayın San. ve Ticaret Ltd. Şirketleri, İstanbul, S. 45.

eğirip dokumaya geçiş de yine bu zamanda olmuştur. Tabii tüm bunların doğal sonucu olarak ta yerleşik kültüre geçildiği düşünülmektedir⁷⁵.

Kullanılan araçlar yine taştan ve kemiktendi ama bunlar daha önceki çağlardakine göre çok geliştirilmişti. Buluntular arasında, sileks ve obsidiyen gibi özel bazı taş çeşitlerinden yapılmış delici kesici araçlara, ok ve mızrak uçlarına bolca rastlanır⁷⁶.

Neolitik Çağ'da kilden çanak çömlek yapımı başlamıştır. Bu nedenle Neolitik Çağ'ın ilk evresine Akeramik Neolitik ya da Seramiksiz Neolitik adı verilmektedir. Bu çağın Anadolu'daki en iyi ve belki de en erken temsilcileri Güneydoğu Bölgemizdeki Çayönü ve Nevala Çori'de saptanmıştır⁷⁷.

Bilimsel araştırmalar, Neolitik Çağ ekonomisinin daha çok kadınların çalışmasına dayandırılmaktadır. Kadının toplumdaki bu önemli yeri heykelciklere de yansımaktadır. Neolitik Çağ yerleşmelerinde ele geçen çok sayıdaki kadın heykelcikleri, toprağın bereketini, doğurganlığını, verimi ve üretimini simgeleyen ana tanrıça,

⁷⁵ Değirmencioğlu, Ö. ve Ahipaşaoğlu S. (1999). *Anadolu'da Turizm Rehberliği Genel Bilgileri*, Detay Yayıncılık, Ankara, S. 79.

⁷⁶ Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (1990). *Türkiye Rehberi*, Araştırma Basım Yayın San. ve Ticaret Ltd. Şirketleri, İstanbul, S. 45.

⁷⁷ Sevin, Veli (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, S. 13.

bereket tanrıçası figürleridir. İlk dinsel düşünce ve anlatım, bu çağda ortaya çıktı⁷⁸.

Yukarıda bahsettiğimiz özelliklerden dolayı Neolitik çağ kendi içinde;

- 1- Akeramik Neolitik çağ (çanak çömleksiz)
- 2- Erken Neolitik çağ
- 3- Geç Neolitik çağ olmak üzere 3 e ayrılır.

Türkiye'deki yeni taş çağı yerleşimleri üzerine, kendi bilim adamlarımızın çalışması nedense azdır; buna karşılık yabancı bilim adamları tarafından pek çok inceleme ve yayın yapılmıştır. Sözü edilen yabancı bilim adamları arasında Jürgen Driehaus, David French, Hans Geurg Gebel, James Mellert, Ralph S. Solecki, Ian A. Todd özellikle anılmalıdır⁷⁹.

2.3.1. Anadolu'da ve Dünyada Neolitik Dönem

Neolitik Dönem'deki gelişmeler farklı iklimsel özelliklerden dolayı eski dünyanın farklı yörelerinde farklı zamanlarda ortaya çıkmıştır. Anadolu ve Yakın Doğu'da M.Ö.8000 yıllarından başlayan yerleşik yaşam Ege Bölgesi ve Balkanlarda M.Ö.6000 yıllarında, Avrupa'da ise M.Ö.4000 yıllarında gelişmeye başlamıştır. Ortadoğu'da Ürdün sınırları içerisindeki Ceriko'da (Eriha) M.Ö.9000'lerde kurulan

⁷⁸ Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (1990). *Türkiye Rehberi*, Araştırma Basım Yayın San. ve Ticaret Ltd. Şirketleri, İstanbul, S. 45.

⁷⁹ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkılap Kitabevi Yayınlar, Ankara, S. 5.

kent bilinen en eski sürekli yerleşimlerden biridir. Bu dönem uygarlıklarına ilişkin en ileri düzeyde gelişmişlik gösteren yerleşim birimleri ise (Çayönü, Hacılar, Çatalhöyük...) Anadolu'dadır⁸⁰.

Arkeolojik verilere göre ilk Neolitik yaşam belirtileri önceleri Filistin'deki Ceriko (Jericho)'da, daha sonra da, Anadolu'da Çatalhöyük'te ortaya çıkmıştır. Her iki yerleşim yerlerinde de yerleşik yaşama su kıyılarında küçük sulama tarımı yapılarak başlanmıştır⁸¹.

Tarım ve hayvan evcilleştirme, dünyanın her yerinde aynı anda başlamıştır. Bunların yanında bereket idolleri olan kadın figürleri ile boğa figürleri de bulunmaktadır.

Asya'da Yeni Taş Çağı M.Ö.5000 ve M.Ö. 3000 yılları arasında yaklaşık iki bin yıl kadar sürmüştür. Avrupa'dan önce Önasya'da böyle büyük bir kültürün var olduğunu anlamaktayız. Avrupa kavimleri avcı olup Orta Taş Çağı'na ancak ulaştıkları zamanlarda, Önasya'da tarım ve hayvancılık en verimli çağlarına ulaşmıştır⁸².

Bu dönemde köy olarak tanımlanabilecek yerleşim merkezleri ortaya çıkmıştır. Buradaki Yakındoğu köy modelinin dünyanın diğer bölgelerindeki yerleşme yerinden ayıran özellikleri vurgulamak gerekmektedir:

⁸⁰ Değirmencioglu, Ö. ve Ahipaşaoglu S. (1999). *Anadolu'da Turizm Rehberliği Genel Bilgileri*, Detay Yayıncılık, Ankara, S. 79-80.

⁸¹ Başdemir, Kürşat (1999). *Eski Anadolu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, S. 14.

⁸² Turani, Adnan (1994). *Dünya Sanat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, S. 33.

1. Diğer yerleşimlerin durağan olmasına karşılık Yakınoğu köy modellerinin çok canlı bir değişim dinamiği vardır. Yakınoğu Neolitik kültürleri gerek yaşam biçimi gerek teknoloji ve gerekse sosyo-ekonomik modellerini hızla geliştirerek kent-devlet ve imparatorluk aşamalarını gerçekleştirmektedir.
2. Neolitik Çağın ilk başlarından itibaren kült ve inanç için özel alan ve mekanların ayrıldığı, buna karşılık diğer bölgelerde kült için ayrılmış belirli yapılar olsa da genellikle yerleşmeler tek düzedir.
3. Yakınoğu modelinde örgütlü bir iş gücünün varlığı açık olarak görülmektedir. En iyi örneğini Çayönü'nün terrazzo tabanlı yapısında gördüğümüz ancak başta Nevala Çori ve Aşıklı olmak üzere Suriye ve Filistin bölgesinden de tanıdığımız söndürülmüş kireç taban ve sıvaların yapımı teknik ve beceri kadar büyük bir iş gücünün çok organize olarak kullanılmasını gerektirmektedir⁸³.

Çatalhöyük, daha yedi bin yıl önce ileri bir kentleşme düzeyine ulaşmış, büyük bir halkı barındıran ve her bakımdan gelişmiş bir kent konumundadır. Çok zengin bulgular ve resimler, mezarlarda tanrı ve tanrıça heykelcikleri bulunmaktadır. Bu motifler, kilimler üzerinde de

⁸³ Özdoğan, Mehmet (1996). *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, S. 21-22.

gösterilmiştir. Çatalhöyük, Mezopotamya'nın ünlü sitelerinden üç dört bin yıl ilerdedir.

Burdur'un Hacılar köyü de dönemin önemli yerleşim yerlerindedir. Eski site örenleri ana çizgileriyle, olduğu gibi meydana çıkarılmıştır. Bu mimarlık kalıntıları, yerleşik bir köy yaşamını tam anlamıyla belirtmekteydi. Böylece, Neolitik Çağ'ın kültürü de ortaya çıkmış olmuştur. Çatalhöyük ve Hacılarda yaşamış olanlar, insanlık dünyasının, yerleşik kültür ve sanat alanında, yarattığı en önemli atılımlardan birini oluşturmuşlardır.

Bütün bunlar, en eski Neolitik yerleşme örneği olarak, insanlık tarihi bakımından çok önemlidir⁸⁴.

2.3.2. Anadolu'daki Yapı Tarzları ve İlk Kentleşmeye Geçiş

İklim koşullarının değişmesiyle değişen beslenme türleri, insanların yerleşik hayata geçişini sağlamıştır⁸⁵. Ayrı alanlarda bulunan yiyecek ve avlara yakın ortalama yerlere yerleşmek gerekmektedir. Bu yerleşim yerleri yani barınaklar, kimi zaman dallar ve yapraklarla yapılırken kimi zaman da kalın kürklü hayvan kalıntılarından yapılmaktadır⁸⁶.

Geçmişten gelen adetler ve alışkanlıkların oluşturduğu gelenekler günlük yaşamın gereksinimlerinde yeniliklere dönüşmektedir. Yeni

⁸⁴ Ohri, İskender (1987). *Yurdumuzun Öyküsü*, Zafer Matbaası, İstanbul, S. 18-19.

⁸⁵ Özdoğan, Mehmet (1996). *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, S. 20.

⁸⁶ Acar, Erhan (1999). *Tarihten Günümüze Anadolu'da Kent ve Yerleşme*, Ofset Yayınevi, İstanbul, S. 46.

yiyecek üretme, hazırlama ve depolama süreçlerinin gereksindiği mekansal büyümeler, bölünmeler ve birleşmeler yuvarlak yapı tarzı tarafından karşılanamıyordu. Meselâ Çayönü'nde geleneksel konik örtülü, yuvarlak çukur yapılı, aşamalarla uzayarak dörtgenleşti ve sonunda ayrı duvarları ile dümdüz damı olan yapılara dönüşmüştür.

Yakın doğu mimarlığında bilinen en eski dörtgen yapılar Kuzey Suriye'de ve Şeyh Hasan kazı yerlerinde 9000 yıl kadar önceye tarihlenir. Ancak her iki yerleşmede de bulunan yapılar köşe ve duvarları ile tam olarak gelişmiş durumda olduklarından dörtgen yapıya nasıl ve niçin geçildiği sorularına çözüm getiremezler⁸⁷.

Çayönü'nün ızgara planlı yapı evresindeki bulgular dörtgen yapıların nasıl ortaya çıktığını tüm aşamalarıyla ortaya koymuştur. Yuvarlak yapıların bulunduğu katın hemen üstünde yer alan en eski ızgaralı yapı, plan olarak bakıldığında tam bir dikdörtgen biçimini vermektedir. Ancak bunu yapanların, ne dörtgen biçimini vermek, ne de köşeleri olan bir yapı elde etmek gibi bir kaygı taşımadıkları da açıktır. Yapı yere sık aralıklarla hatıl gibi serilmiş ve işlevi yalnızca oturma tabanını yerden yükseltmek olan, birbirine koşut taş dizinlerinden oluşmaktadır. Izgara olarak tanımladığımız bu taş dizileri, her ne kadar taş duvar gibi düzgün yüz verecek şekilde dizilmişse de, taşlar birbirine bağlanmadan yan yana konmuştur. Başka bir deyişle yükü ya da üst yapıyı taşıyacak bir örü söz konusu değildir; ancak üstüne konacak dal ve kamış alt yapılı tabana destek yapabilir. Izgara

⁸⁷ Özdoğan, Mehmet (1996). *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, S. 25-26.

planlı yapıların üst örtülerinin, aynen yuvarlak planlı yapılarda olduğu gibi dal ve kamış gibi hafif malzemedan örüldüğü ve üstlerinin de düz değil tonoz biçiminde olduğu anlaşılmaktadır.

Yuvarlak planlı yapı geleneğine sahip bir topluluğun bu tür bir plan değişikliğine gitmesi üç nedene bağlanabilir. Bunların ilki yuvarlak kulübelerin alan olarak yeni gereksinmeleri karşılama da artık yetersiz kalmasıdır. İkinci neden yuvarlak planlı bir yapıda değişik işlevler için ayrı bölmeler oluşturmanın güçlüğüdür. Üçüncü neden ise Çayönü'ne özgü bir sorundur; yağışlı dönemlerde nemden, sıcak mevsimlerde de ısıdan koruyan bir yalıtım sistemi oluşturmak, aynı zamanda da, olasılıkla haşere ve kemirgenlerin yapı içine girmesini güçleştirmek için ev tabanının yerden yükseltilmesidir.

Çayönü'nde ne kadar sürdüğünü tam olarak bilemediğimiz ızgara planlı yapı evresi altı yapı katından oluşmaktadır. Izgara plan bu altı yapı katı boyunca sürekli olarak evrim geçirmiştir⁸⁸.

Yuvarlak yapıların duvarı olarak adlandırabileceğimiz üst örtüsünün sepet örgüsü gibi dal ve kamışlardan yapıldığı, bunun üstünü de olasılıkla killi toprak sıvanarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Aynı uygulama ızgara planlı yapılarda da sürdürülmüştür. Ancak giderek düz kenarlı ve köşeli olmaya başlayan bir yapıda, tonoz gibi eğimli bir üst yapı yerine, daha yüksek ve dayanıklı duvarlara da gereksinme duyduğu açıktır. Nitekim kanallı yapılar evresinde yapıyı çevreleyen

⁸⁸ Özdoğan, Mehmet (1996). *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, S. 25-28.

taş duvar sağlam üst yapı yükünü taşıyabilecek bir duruma gelmiştir. Bu evrede yapıların üst örtüsünde de değişme olmuş, ilk olarak taş duvar üstünde dökme kerpiç kullanılmıştır. Bunu izleyen yapı katı olan taş döşeli yapı evresinde ilk olarak taş duvarların tabandan bağımsız olarak zemine oturduğu, hücre planlı evrede ise temel çukuru ile birlikte yapıldığı görülür⁸⁹.

Bunların yanı sıra Yümüktepe kazılarının en önemli özelliği ise; en eski devirde bile şehri bir surla çevrilmiş olmasıdır. Harç kullanılmaksızın, suların düzleştirdiği taşlarla inşa edilmiş olan bu sur, müşterek emekle yapılan amme hizmetlerinin dahi bu devirde başladığını ifade etmektedir⁹⁰.

Hacılar ve Kuruçay gibi yerleşmeleri çevreleyen kurma duvarları herhalde, yağmacıları dışarıda tutmak kadar, hayvanları da içeride tutmak amacındadır. Bu tür çevirimlerin, giderek yayılan neolitik tarım dünyasının sınırlarında korumalı bir varoluş biçimi oluşturması, çiftçilik yapan yerleşik halkların, çevrelerinde hala avcılığa dayalı yaşam biçimlerini sürdüren kabileler ilişkilerinde güvenliği sağlamış olmalıdır⁹¹.

⁸⁹ Özdoğan, Mehmet (1996). *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, S. 27-28.

⁹⁰ Kınal, Füzün (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 16.

⁹¹ Acar, Erhan (1999). *Tarihten Günümüze Anadolu'da Kent ve Yerleşme*, Ofset Yayınevi, İstanbul, S. 20.

2.3.3. Anadolu’da Neolitik Dönem Sanatı

Neolitik Dönemin sanat anlayışı günümüzden çok farklıydı. Her şeyden önce sanat bir toplu gösteri değildi. Evlerin karanlık iç bölümlerine gizlenmişti⁹².

Bu dönemin kültürü iki nedene dayanmaktadır;

1. İnsanların içindeki korku ve bu korkularından kendilerini korumak amacıyla çeşitli yollara başvurması. Örneğin bereketin artması için adakların kesilmesi gibi...
2. İnsanların artan günlük ihtiyaçlarıdır. Mesela bu dönemde toplu üretime geçmiş buda depolama gereğini ortaya çıkarmıştır. Depolamak içinde kaplara gerek duyulmuştur. Bu ihtiyaçlarına da kil karşılık vermiştir.

Kilden yapılan kap kacak yapımı, Neolitik toplumların ortak özelliklerindedir. Neolitik dönem için çömlek yapımı insanın yaratıcılığı ve bilimin başlangıcı açısından da büyük önem taşımaktadır⁹³.

İnsanoğlu daha önceki dönemlerde mağara resimleri yapmıştır. Ama Neolitik Çağ’a değin buluntularına sıvı üzerine resim (fresk) yoktu. Anadolu’da ilk kez Çatalhöyük’te kırmızı boyalı, o devre ait av

⁹² Hodder, Ion (1999). Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi Atlas, “Çatalhöyük Sırrını Veriyor mu?”, Sayı: 67, Doğa Yayınları, İstanbul, S. 47.

⁹³ Dirican, Murat (1998). Bilim ve Teknik “Geçmişten Günümüze Kil”, Sayı: 371, Sayfa: 57-63, TÜBİTAK Yayınları, İstanbul, S. 64.

ve din ile ilgili insan sahneleri bulunmuştur. Hatta ilk manzara resmi bu dönemde yapılmıştır⁹⁴.

Seramikte ilk gelişmelerini bu dönemde göstermiştir. En eski seramik örnekleri; Anadolu Hacılar arkeolojik kazılarında bulunan seramik kaplardır. M.Ö. 6000 yıllarında yapılmış olan bu kapların üzer demir oksit ve toprak boyalarla bezelidir⁹⁵.

Gayet kaba bir hamurdan elle yapılmış olan Neolitik Devir seramikleri acemi bir pişirme tekniği yüzünden çok defa dışı siyah içi kırmızı kalmaktaydı. Erken Neolitik Dönemde seramik tek renkli (monokrom)'dir. Geç Neolitik safhada ise monokrom seramiklerle beraber boyalı çanak-çömleklere görülür. Neolitik kültüründe seramik endüstrisi yanında bilhassa obsidiyen denilen tabii volkan camından mamul aletler de bol miktarda görülmüştür. Sivri uçlu, ince ok uçları, kesici ve delici veya kazıyıcı şeklinde muhtelif aletler bu maddeden yapılıyordu. Bundan başka dokumacılıkta kullanıldığı anlaşılan kahverengi, büyük ağırlık taşları da bulunmuştur. Diğer taraftan, kemik veya boynuzdan yapılmış iğneler, ağırşak denilen ve yün eğirmeye mahsus kirmanın başına takılan taştan mamul, küçük daire şeklindeki aletler bulunmuştur⁹⁶.

Neolitik dönemin önemli bir özelliği de Ana Tanrıça heykelleridir. Tanrıça heykelleri iri göğüslü, iri kalçalı olarak tasvir

⁹⁴ Ohri, İskender (1987). *Yurdumuzun Öyküsü*, Zafer Matbaası, İstanbul, S. 17.

⁹⁵ Dirican, Murat (1998). Bilim ve Teknik "Geçmişten Günümüze Kil", Sayı: 371, Sayfa: 57-63, TÜBİTAK Yayınları, İstanbul, S. 65.

⁹⁶ Kinal, Füzuran (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 14.

edilmiş ve doğum sahnesi şeklinde betimlenmiştir. Bu da onun doğurganlığı sembolize eder. Bununla beraber erkeğin öneminin anlaşılmasıyla birlikte evlere boğa başı heykelleri de girmeye başladı⁹⁷.

2.3.4. Sosyal, Dini, Siyasi Yapı

Bu çağ insanın gelecek kaygısı, ölümden sonra bir yaşam olduğu düşüncesini doğurmuştur. Ölümlerin yanına bırakılan araç-gereçler, silahlar, süs eşyası, çanak-çömlekler öbür dünya kavramının olduğunu göstermektedir. Kimi Neolitik yerleşmelerde ele geçen bedeninden ayrılmış kafatası ise bir Ata Kültü olarak yorumlanmaktadır⁹⁸.

Neolitik dönem halkı avcının yanı sıra tarımla da ilgilenmesiyle yeni bir ekonomileri ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Zanaatkarlıkla ilgilenmeleriyle de zenginleşmişlerdir. Arkeolojik sonuçlar kimi farklılıklara rağmen Çatalhöyük'teki erkeklerle kadınların temelde ayrı hayat tarzına sahip olduğu söylenmektedir. Bu farklılıkların en önemlisi de beslenme şekilleridir. Çatalhöyük'te bulunan insan kemikleri ve diş çene yapıları analiz edildiğinde erkeklerin ağırlıklı olarak etle, kadınların ise meyve ve sebze tohumuyla beslendiği anlaşılmıştır⁹⁹.

⁹⁷ Childe, Gordon (1998). *Tarihte Neler Oldu?*, Alan Yayıncılık, İstanbul, S. 55.

⁹⁸ Türkiye Tüning ve Otomobil Kurumu (1990). *Türkiye Rehberi*, Araştırma Basım Yayın San. ve Ticaret Ltd. Şirketleri, İstanbul, S. 46.

⁹⁹ Çobakent, Yeşim (1999). *Hürriyet Gazetesi* "Çatalhöyük'ün Kadınları Vejeteryan mı?", 8 Eylül 2001, sayfa.3, Doğan Yayıncılık, İstanbul, S. 3.

Neolitik dönem yerleşmelerinin siyasi yapısı tam olarak bilinmemekte ama bu dönemin önemli merkezlerinden biri olan Çatalhöyük'ün siyasi yapısı hakkında Ion Hodder'in görüşleri şöyledir;

“Çatalhöyük toplumu merkezi yönetimden nispeten uzaktı ve liderleri yoktu. Kararlar toplu olarak alınıyordu. Böyle büyük bir yerleşimde bu ancak sosyal kurallara uyulan çok güçlü bir saygıyla mümkün olabilirdi. Bu kuralları çocuklar özel bir dikkatle evin içinde büyüyerek öğreniyorlardı. Buna göre Çatalhöyük'teki bütün bu karmaşık toplumsal düzen bireylerin kendi evleri içindeki günlük aktivitelerin üzerine kurulmuş olmalıydı. Sonuçta günlük olağan işler çocukluktan başlayarak öğreniliyor. İnançlar bu işlerle bağdaşır. Bu da ilk kasaba örneğindeki örgütlenmeyi oluşturuyordu. Nüfus sahibi bir merkezi aileye gerek kalmıyor, anlaşmalar ev halkının disiplin ve kurallara bağlılığıyla sağlanıyordu”¹⁰⁰.

¹⁰⁰ Hodder, Ion (1999). Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi Atlas, “Çatalhöyük Sırrını Veriyor mu?”, Sayı: 67, Doğa Yayınları, İstanbul, S. 26.

2.3.5. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ

Neolitik Çağın en önemli buluşu çanak çömlek alanındadır. Çünkü insanoğlu daha önceki dönemlerde çanak çömlek yapmayı başaramadıkları için günlük kap kabağını ya ahşap ya da taşları oyarak sağlamaktaydı. Bu nedenle Neolitik Çağ'ın yaklaşık 10500-7000 yılları arasındaki bu erken aşamalarına “Seramiksiz Neolitik” veya “Çanak Çömleksiz Neolitik” adı verilmektedir. Bu çağın Anadolu'daki en iyi ve belki de en erken temsilcileri Güneydoğu Bölgemizdeki Hallan Çemi, Çöyönü ve Nevali Çori'de saptanmıştır¹⁰¹.

Ayrıca Anadolu kökenli obsidyenlere Halep yakınlarındaki Mureybet ve daha sonra Filistin'deki Eriha'nın çanak çömleksiz Neolitik tabakalarında rastlanmıştır. İlk üretime geçiş aşamasında Güneydoğu Anadolu'daki merkezler arasında bir kültür birliği sağlanmıştır. Kendini daha çok teknoloji ve mimaride gösteren kültür birliğinin kuzeyde Malatya-Elazığ yöresinden güneyde Sina'ya ve hatta İran Azerbaycan'ına değin çok geniş bir alana yayıldığı, bu geniş coğrafi bölgede yerleşik yaşamın köklü ve kendine özgü bir yapıya sahip olduğunu kanıtlamaktadır¹⁰².

¹⁰¹ Sevin, Veli (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, S. 13.

¹⁰² Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 37-38.

2.3.6. Çanak Çömleksiz Dönem Neolitik Yerleşimleri

2.3.6.1. Hallan Çemi Höyüğü

Halan Cemi Höyüğü, Anadolu'nun şimdiye değin saptanmış en eski köyüdür. Bu köyde evler toprağa açılmış 4-6 m çapındaki yuvarlak ya da oval bir çukurun içine inşa edilmiştir. Duvarların alt kısmı ahşap dikmelerle desteklenerek taştan yapılmış, üst kısımlar ise kamış ve ince dallarla örülerek alttan ve üstten çamurla sıvanmıştır, çatı ahşap direklerle desteklenmiştir. Tabanlar sarı renkli bir çamurla sıvalı, bir örnekte ise düzgün kaplama taşlar kullanılmıştır. Geçimlerini hala avcılık ve toplayıcılıkla sağlıyorlardı ve besin üretimi aşamasına gelebilmiş değillerdi. Alet yapımında, çoğu kez kuzeyden Van-Bingöl yöresinden getirilen obsidyeni kullanıyorlar, taştan oydukları çanaklarını ise zaman zaman geometrik ve az da olsa gerçekçi bezemelerle süslüyorlardı. C14 sonuçlarına göre bu ilk köyün ortalama tarihi G.Ö. 10600-10000 yıllarına rastlamaktadır.

Hallan Çemi Güneybatı Asya'nın kültür gelişiminde Doğu Anadolu'nun önemli bir yeri olduğunu; X. ve IX. Binyıllardaki kültürel gelişiminin köklerinin çağdaş Doğu Akdeniz kültürlerinden çok Toros-Zagros eteklerindeki daha erken yerel kültürlerle ilişkili bulunduğunu ortaya koymuştur¹⁰³.

¹⁰³ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 26-28.

2.3.6.2. ayönü

ayönü yapıları, yaklaşık 500 yıl içinde güney, güneydoğu doğrultularını ve dikdörtgen planlarını korumuşlardır. Binaların alt kısımları çeşitli büyüklükteki taşlardan yapılmıştır. En eskilerinde temeller, binaların kuzey bölümlerinde ızgara şeklinde düzenlenmiştir. Zamanla gelişen diğer bir temel şekli de hücre biçiminde düzenlenen alt yapılardır. Yapılarda üstyapı malzemesi olarak kerpiç, kerpiç dolgulu ahşap ve sıvanmış dal örgü (huğ), duvarlarda ise payeler kullanılmıştır. Anadolu'nun en eski yapı örneklerini veren Çayönü, daha sonraki çağlarda bazı yapısal öğelerin kökenini oluşturması bakımından büyük önem taşımaktadır¹⁰⁴.

ayönü'nde ilk kez buğday yetiştirilmiş ve köpek evcilleştirilmiştir. ayönü, bakır madeninin ilk işlendiği yer olması bakımında önemli bir merkezdir. Çakmaktaşı ve obsidyenden bıçak, orak, kazıyıcı ve delici; kemikten iğne, sap ve bilezikler yapan Çayönü halkı, sınırlı ölçüde de olsa çevrede rahatlıkla bulduğu malahit ve bakırı işleyebilmiş, dövme ve levha yöntemiyle basit bız, iğne ve küçük boncuklar üretme başarısını göstermiştir¹⁰⁵.

İlk kazı çalışmaları 1963'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nce başlatılmış olup, halen Chicago Üniversitesinden Robert

¹⁰⁴ Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (1990). *Türkiye Rehberi*, Araştırma Basım Yayın San. ve Ticaret Ltd. Şirketleri, İstanbul, S. 46.

¹⁰⁵ Sevin, Veli (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, S. 15.

Boraidwood ve İstanbul Üniversitesi'nden Halit Çambel tarafından yürütülmektedir¹⁰⁶.

2.3.6.3. Nevala Çori Höyüğü

Nevala Çori, Güneydoğu Anadolu'nun en dikkat çekici seramiksiz Neolitik yerleşmelerinden biri olup Şanlıurfa ilinin sınırları içinde bulunmaktadır. En az üç yapı katı halindeki bu yerleşmede 10x6 metre ya da 16x6 metre boyutlarındaki son derece özenli taş duvarları olan 8-10 odalı yapılar Çayönü'ndeki hücre planlı evleri anımsatmaktadırlar. Yerleşmenin batı kesiminde büyük olasılıkla yuvarlak planlı bir yapı türü bulunmaktadır. Bu yapının tabanı cilalanmış büyük taş levhalarla kaplıdır. Ortada üzerine alçak kabartma olarak uzun kollu bir insan figürünün işlenmiş olduğu 3 metre yüksekliğindeki dikdörtgen biçimli dikilitaşlar yükselmektedir. Ayrıca, yine aynı kesimde yumuşak kalkerden 37 cm. yüksekliğinde bir insan yontusunun gövde bölümü bulunmuştur. Anıtsal kabartılar ve yontularla süslü olan bu yapının törensel bir işlevi olduğu oldukça belirgindir. Nevala Çori halkı alet yapımında çakmak taşı kullanmıştır. Taştan boncuklar, bilezikler, kalkerden figürinler ve üzerinde kabartma olarak kollarını kaldırmış dans eden cepheden iki insan figürünün çizilmiş olduğu kalker çanak bu dönem insanının ilgi çekici öteki sanat eserleri arasındadır¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Değirmenciöğlü, Ö. ve Ahipaşaoğlu S. (1999). *Anadolu'da Turizm Rehberliği Genel Bilgileri*, Detay Yayıncılık, Ankara, S. 80.

¹⁰⁷ Sevin, Veli (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, S. 16.

2.3.6.4. Göbekli Tepe

Hemen hemen aynı dönemde, Nevali Çori'nin güneyindeki Göbeklitepe'de benzer özelliklere sahip bir dağ yerleşmesi bulunmaktaydı. Burada da, 3 m yüksekliğindeki T biçimli ve kabartmalı payeleriyle kültüsel işlev taşıyan iki anıtsal yapı bulunmuştur. Yapıların tabanları terazzo kaplıdır¹⁰⁸.

Arkeologlar, ayrıca, Göbekli Tepe'deki en eski yapıların dairesel biçimli, daha yeni yapılarınsa dikdörtgen biçimli olduklarını saptamışlardır. Bu yapıların çatılarının olup olmadığı henüz bilinmemektedir. Günışığına çıkarılan üç metre uzunluğundaki desteklerden bazıları, çevrelerindeki duvarlardan daha alçak. Bu da, kabartmalarla süslü bu sütunların çatılara destek amaçlı kullanılmadıklarını göstermektedir.

Kazı alanında bulunmuş olan bazalttan yapılmış kaplar ve işlenmiş çakmaktaşlarından, neolitik çağ insanların kalıcı olmasa bile, en azından geçici bir dönem Göbekli Tepe'de yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ancak bu insanların, 300 metre yükseklikte, suyun olmadığı bu tepede neden yaşadıkları henüz bilinmemektedir. Büyük olasılıkla Göbekli Tepe, bölgede yaşayan insanlarca dinsel amaçlar için

¹⁰⁸ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 26-28.

düzenli olarak ziyaret edilen bir buluşma yeri olarak kullanılmaktaydı¹⁰⁹.

2.3.6.5. Cafer Höyük

Caferhöyükte hücre planlı yapılara rastlanırken ızgara planlı yapılara hiç rastlanılmamıştır. Köpek evcilleştirilmiş fakat hayvancılık başlamamıştır. Taştan kap kacak ve bileziklerin yanında çok sayıda çakmak taşı alet bulunmuştur¹¹⁰.

2.3.6.6. Gritelle

Hiçbir dilde anlamı olmayacak biçimde Gritelle diye yazılğelen adın doğrusu, Kürtçede, “Höyük Tepesi” demektir. Yine Samsat yakınında, Fırat kıyısında bulunan ve höyük dahi, yeni taş çağının akeramik dönemine uzanan bir yerleşimin kalıntılarını örtmektedir. Oradaki kurtarma kazıları Richard Ellis yönetmiştir (1981-1984). Burada yerleşim, İ.S. 1250 dolaylarına kadar süregitmiştir¹¹¹.

2.3.6.7. Aşıklı Höyük

Aşıklı Höyük M.Ö. 7.bin yılın ilk yarısına tarihlenmekte olup, Aksaray’ın 25 km. güneydoğusunda Melendiz Çayı’nın kıyısında kurulmuştur. Odalar şeklinde önceden tasarlanmış mahalleler içinde bir iki ya da üç gözlü ve dikdörtgen planlı evlerde oturan Aşıklı Höyük

¹⁰⁹ Günenc, Ayşegül Yılmaz (2000). Bilim ve Teknik “Başlangıçta Anadolu Vardı...” Sayı:394, Sayfa:58-62, Tubitak Yayınları, İstanbul, S. 61.

¹¹⁰ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 36-37.

¹¹¹ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi Yayınlar, Ankara, S. 7.

insanı, kerpiç duvarlı evlerinin tabanlarının zaman zaman sarı boyalı çamurla sıvayarak duvarlarını ise yine kırmızı boya ile yapmış geometrik işaretlerle süsleyerek canlandırmaya çalışmıştır. Ölülerini yerleşme içine ve mekan tabanlarının altına ayaklar karna çekilmiş durumda (Hoker) gömen bu insanlar henüz mezarlara armağan bırakmıyorlardı. Kemik ve boynuzun yanında taş alet yapımında 50 kilometre kadar güneydoğusundaki çiftlik kökenli doğal camları kullanan bu halkın besin ekonomisi daha çok henüz evcilleştirme aşamasındaki koyun ve keçi etine bağlıydı. Doğal camdan orakların varlığı ise en azından biçmeyi, hasatı tanıdıklarına işaret etmektedir. Volkanik Melendiz dağının eteklerindeki Aşıklı Höyüğün bu yörede çok bulunan doğal cam ticareti ile ilişkili olması da olasıdır. Henüz gerçek bir ilk üretimin başladığına ilişkin bir iz rastlanmıştır¹¹².

2.3.6.8. III. Can Hasan

III. Can Hasan Höyüğü aşıklı höyükten daha geç bir zamana tarihlenmektedir. Burada Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem tabakaları 7 yapı katı ile temsil edilmektedir. Taş temelsiz çamur duvarlardan yapılan evler çoğunlukla iki odalıdır, duvarlar ve tabanlar kil sıvalı, hatta kırmızı renkte boyalıdır. Avlular çevresinde bitişik düzende kümelenirilmiş bu evlerden kimilerinde duvar boyunca uzanan sekiler ile ocaklar ve duvar içine gömülü olarak yapılmış fırınlara yer verilmiştir. Alet yapımında daha çok obsidyen kullanılmıştır. Hayvan kemiklerinden iğne, spatula ve boncuk yapımında yararlanılmıştır.

¹¹² Sevin, Veli (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, S. 16.

Pişmemiş ve yarı pişmiş kilden nesnelere de kullanılmıştır. Olasılıkla koyun, keçi ve sığırcı evcilleştirmiş olan bu halk geyik, karaca, yabanıl eşek, domuz, tavşan, köpek ve kurt gibi hayvanları da avlamış olmalıydı. Yabanıl Einkorn, tarıma alınmış Einkorn ve Emmer, ekmeklik ve makarnalık buğday, çavdar otu, arpa, mercimek, büyük taneli baklagiller ile çitlenik ve yabanıl üzüm gibi bitki türlerini tanıyan bu topluluğun besin ekonomisi yönünden tahıl bitkilerine ve sürü hayvanlarına bağlı olarak yaşadığı söylenebilir. Sonuç olarak, kültür bitkilerinin yanında sürü hayvanlarını da evcilleştirmiş gibi görünen bu topluluğun besin üreticiliği yönünden ileri düzeyde bir ekonomiye sahip olduğu anlaşılmaktadır¹¹³.

2.3.6.9. Suberde

Göller Bölgesi'nde Seydişehir'in 11 km güneydoğusunda ve Suğla Gölü'nün kuzeybatı kıyısında Suberde yerleşimi bulunmaktadır. Üç kültür tabakası içeren höyüğün alttaki iki tabakası bu döneme ilişkindir. Bazen yassı taş temeller üzerinde yükselen, bazen de doğrudan doğruya kerpiç duvarlı, kare ya da dörtgen planlı yapıların tabanları sıvalıdır. Odalarda bölme duvarları bulunmaktadır. Kili az da olsa pişirmesini bilen bu insanlar en erken dönemlerden beri gerçekçi biçimde domuz, şematik kuş ve insan figürlerini yapmışlardır. Yontma taş aletlerinin çok büyük bir bölümü obsidyenden, geri kalanlarsa çakmak taşındandır. Aletler içinde ok uçları, kazıyıcılar ve oraklara daha çok yer vermişlerdir. Kemik ve boynuz uç ve bız yapımında

¹¹³ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 36-37.

kullanılmıştır. Evcilleştirilmiş tek hayvan köpektir. Koyun, keçi, domuz, sığır, geyik, karaca ve tavşan ise av hayvanları arasındadır. En çok koyun eti yenilmiştir. Tarıma geçilmemiştir. Bu bulgular Suberdeliler'in geçimlerini daha çok avcılıktan sağladıklarına; sayıları giderek artan çakmak taşı orak ve öğütme taşları ise üretim yolunda atılmış kimi adımlarının da bulunmuş olabileceğine, hiç değilse hasat yaptıklarına işaret etmektedir. Bütün bunlar Suberde halkının üretimciliğe geçişte çağdaşlarından biraz geri kaldığını göstermektedir¹¹⁴.

2.3.6.10. Çanak Çömleksiz Dönem Diğer Neolitik Yerleşimleri

Fırat kıyısında Hayazhöyük, Elazığ yakınlarındaki Boytepe, Elazığ'ın Kovancılar ilçesi yakınlarındaki Saraybahçe (Çınaz II) höyüğüdür¹¹⁵.

2.3.7. Erken Neolitik Çağ

VII. Binyılın başlarına doğru insanoğlu kili keşfetti. Böylece kili pişirip çanak çömlek yapmaya başlayan köyler ortaya çıktı. Çanak çömlek yapımıyla beraber hem yaşam kültürü gelişmiş hem de yiyecekler pişirilip saklanmaya başlamıştır.

Neolitik Çağ erken ve geç Neolitik olmak üzere iki aşamada incelenmektedir. Özellikle Toroslarda yaşayan topluluklar avcılık ve

¹¹⁴ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 41-42.

¹¹⁵ Özdoğan, Mehmet (1996). *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, S. 23.

toplayıcılıktan yerleşik düzene geçmeye başlamışlardır. Yerleşik düzen toprağa bağımlılıkla beraber gelmiştir¹¹⁶.

Erken Neolitik çağ yerleşim merkezleri Çatalhöyük, Yümüktepe, Çayönü, Kuruçay, Köşkhöyük, Höyücek ve Erbaba olarak bilinmektedir.

2.3.7.1. Çatalhöyük

Konya'nın Çumra ilçesindeki Çatalhöyük yerleşmesi Çayönü kadar eski olmamasına rağmen Yakınoğu, Anadolu ve Ege dünyasının en büyük ve gelişmiş Neolitik yerleşmesiydi. C-14 yöntemine göre İ.Ö. 6500-5750 yılları arasına tarihlenen Çatalhöyük'te çanak-çömlekli erişkin bir Neolitik kültür ortaya çıkarılmıştır¹¹⁷.

Çatalhöyük Toros Dağlarından Konya Ovasına akan Çarşamba Çayı'nın suladığı verimli bir ovada kurulmuştur. Çay, höyüğü iki kısma ayırmakta ve içinden akmaktadır. Konya Ovası'nın da içinde bulunduğu çanak M.Ö. 15000 yıllarına kadar bir neojen göldü. Çatal Höyük otlaklarla kaplı olmasından dolayı hayvancılık için de oldukça elverişliydi. Höyüğün güney ve batı kısımları ise geniş ormanlık alanları olması nedeniyle avcılığa da çok elverişliydi. Yerleşik hayat

¹¹⁶ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 44.

¹¹⁷ Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (1990). *Türkiye Rehberi*, Araştırma Basım Yayın San. ve Ticaret Ltd. Şirketleri, İstanbul, S. 46.

için gerekli tüm ihtiyaçlara sahip olması nüfusun hızla artmasına sebep olmuştur¹¹⁸.

Taş temeller üzerine oturtulmuş, kerpiç duvarlı, düz damlı ve birbirine bitişik konutlar inşa edilmiştir. Aralarında büyük avlular yer alan, sokaksız mahalleler oluşturulmuştu. Konutların girişleri, damlardaki açıklıktan merdivenle sağlanmaktaydı¹¹⁹.

Bunun iki sebebi vardır: Birincisi çok sert ve kuru olan iklim koşullarından korunma, ikincisi insanların öldükten sonra ruhlarının dolaştığına ve başka bedenlerde yeniden hayat bulduğuna inanılmasıdır. Bu ruhların kapıdan değil de çatıdan gireceği varsayılmış olabilir der Ion Hodder¹²⁰.

Çatalhöyük'ü kendi çağdaşlarından ayıran diğer önemli bir fark da, evlerin içine kadar giren sembolizmin, mistik ritüelin ve gelişken bir sanatın yoğun biçimde yaşanmış olmasıdır. Bunun onuru da uygarlık tarihinde ilk kez Çatalhöyük'e veriliyor¹²¹.

Odaların içinde ocak, fırın ve duvar önlerinde oturma ve yatmada kullanılan kerpiçten sekiler bulunmaktadır. Sekilerin altında ise aile bireylerinin mezarları bulunmaktadır. Duvar ve tabanlar beyaz kille sıvalı olup, ahşap kısımlara kırmızı aşı boyası sürülmüştür. Tapınak

¹¹⁸ Değirmencioğlu, Ö. ve Ahıpaşaoğlu S. (1999). *Anadolu'da Turizm Rehberliği Genel Bilgileri*, Detay Yayıncılık, Ankara, S. 82-83.

¹¹⁹ Sevin, Veli (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, S. 21.

¹²⁰ Çobankent, Yeşim (1999). Hürriyet Gazetesi "Çatalhöyük'ün Kadınları Vejeteryan mı?", 8 Eylül 2001, sayfa.3, Doğan Yayıncılık, İstanbul, S. 3.

¹²¹ Unutmaz, İrfan (1997). Focus Dergisi, "Yüzyılın Kazısı:Çatalhöyük", Sayı:10, Sayfa:47, Ofset Yayıncılık, İstanbul, S. 47.

olarak kullanılan 63 yapıda ise çok renkli kabartmalara yer verilmiştir. Kırmızı, sarı, siyah ve yeşil boylarla yapılmış bu duvar resimlerinde, dans eden, ellerini havaya kaldırmış avcı insanlar, kafası kopuk insan cesetlerine saldıran akbabalar ve lav püskürten Hasan Dağı volkanı önündeki Çatalhöyük kasabası gibi ilginç konularla karşılaşmaktadır. Kabartmalarda ise anaa tanrıça, panter ve dağ keçisi figürleri bulunmaktadır¹²².

Ayrıca tapınak odalarının duvarlarında ve sedirlerinin kenarlarında boğa başları ve boynuzları gömülü bulunmaktaydı. Tarımın başlaması ile boğalara tapma inancının ortaya çıktığı buradan anlaşılmaktadır. Anadolu'da asıl tapılan varlık, sonraları insan için bereket ve çoğalmanın sembolü olan ana tanrıça olmuştur. Hacılar ve Çatalhöyük'te yapılan kazılarda ana tanrıçanın yüzlerce heykelciği bulunmuştur. Ana tanrıça daima çıplak olarak çeşitli şekillerde tasvir edilmiştir. Ana tanrıçanın doğum yapma haliyle çok tasvir edilmiş olması, ona özellikle insanlığın devamlılığını sağlayan, bereket ve çoğalmanın sembolü olarak tapıldığını anlatmaktadır. Çıplak tasvir edilmiş çıplak kadın heykelciklerine Yeni Taş Devrinde birçok Akdeniz ve Yakındoğu ülkelerinde rastlanması Ana Tanrıçanın yeryüzünde bu bölgelerde egemen olduğuna işaret etmektedir¹²³.

Ekonomisi ticarete dayanmakta olup oldukça gelişmiştir. Avcılık devam etmiş, koyun ve keçi bu dönemde evcilleştirilmiş, arpa, buğday ve bezelye yetiştirilmeye başlanmıştır. Elde biçimlendirilen seramikler

¹²² Sevin, Veli (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, S. 21-22.

¹²³ Akurgal, Ekrem (1993). *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul, S. 5-8.

bu dönemin eserleridir. Çanak çömlek yapımında ahşap kullanılmaya başlanmış olup kemikten kaşık ve kepçe yapılmıştır. Çakmak taşından ve obsidyenden alet ve silahlar yapılmıştır. Dokumacılık ve sepetçiliğin de başladığı görülmektedir. Ticaretin artması ile birlikte yaşam kalitesinin de arttığı görülmektedir¹²⁴.

Çatalhöyük'teki ilk kazı çalışmaları 1960 da bugün hala hayatta olan İngiliz Arkeolog James Mellaart tarafından başlatıldı. Çatalhöyük 1965 yılına kadar kazıldı. Ama sonra kaderine terk edildi. Kazılara 33 yıl ara verildikten sonra 1993 yılında uluslar arası destekle ve Ion Hodder başkanlığındaki bir ekiple tekrardan başladı. Çatalhöyük New York'taki Dünya Anıtlar Kurulu tarafından korumaya alınan 100 eser arasındadır¹²⁵.

2.3.7.2. Yümüktepe

Yümüktepe Mersin ilinde bulunmaktadır. Yapılan kazılarda 5 Erken Neolitik Çağ tabasına ve 25 kadar tabaka ve yapı katının varlığına rastlanılmıştır. En alttaki tabaka 7000-6600 yıllarına tarihlenmektedir. Mimarlığı çamur yani huğ tekniğine dayanmakta olup çanak çömlekleri el yapımı koyu renkli açıkli türdedir. Diğer Neolitik yerleşimlerle ilişki içinde olmasına rağmen kendine özgü yerel bir

¹²⁴ Sevin, Veli (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, S. 22-23.

¹²⁵ Çobankent, Yeşim (1999). *Hürriyet Gazetesi* "Çatalhöyük'ün Kadınları Vejeteryan mı?", 8 Eylül 2001, sayfa.3, Doğan Yayıncılık, İstanbul, S. 3.

kültür oluşturmuştur. Mezopotamya ile bağlantısı bulunmamaktadır. Obsidyen kullanımı çok yaygındır¹²⁶.

2.3.7.3. Çayönü

Çayönü, en eski çanak çömlekleli Neolitik Çağ yerleşmesidir. İlkel bir köy olarak karşımıza çıkmaktadır. Evler üç sıra taş temel üzerine kerpiç bloklardan yapılmıştır. Önceki dönemlere göre köy oldukça küçülmüş ve nüfusu azalmıştır¹²⁷.

2.3.7.4. Kuruçay

Neolitik dönemin diğer bir yerleşim yeri olan Kuruçay Höyüğü'nün en alttaki 2 katı M.Ö. 5800-5400 yılları arasındaki döneme ilişkindir. Koyu griden kahverengiye doğru değişen tonlarda ve açıkılı çanak çömleklere rastlanılmaktadır. Karakteristik özelliği dikey yerleştirilmiş tüp biçimli tutamaklardır. Boya bezemeli kaplar daha sonraki dönemlere öncülük etmiştir. Çanak çömlekler tek renkli ve çok renkli olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Gri-bej hamurlu, dikine delikli tüp tutamakları ve yandan bakıldığında hayvan başını anımsatan yalancı kulplarıyla tek renkli çanak çömlekler çoğunluktadır. Daha çok basit bantlar, şevronlar ve sembolikler fantastik türdeki boya bezemeler

¹²⁶ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 52.

¹²⁷ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 53.

ise bej astar üzerine kırmızı boya ile yapılmıştır. Çok az sayıda kabartma bezemeli olanlar da bulunmaktadır. Obsidyen alet yapımında az kullanılmış olup, alet yapımında genellikle çakmak taşı kullanılmıştır¹²⁸.

2.3.7.5. Köşk Höyük

Niğde yakınlarındaki Köşk Höyük Çatalhöyüğün geç evreleriyle çağdaş merkezler arasında en dikkat çekici olanıdır. Köşk Höyük özellikle insan ve hayvan kabartmalarıyla bezeli vazolarıyla anılmaktadır¹²⁹.

2.3.7.6. Höyücek

Höyücek üzerinde, iki odalı bir tapınak saptanmış ve bu çağda yerleşme yerinin köyden çok kutsal bir ziyaret yeri görünümü taşıdığı anlaşılmıştır. Radyo karbon tarihlerine göre bu kutsal yapı 6400-6100 yılları arasına ilişkindir¹³⁰.

2.3.7.7. Erbaba

Erbaba yerleşimi M.Ö. 6000 yıllarına tarihlenmektedir. Yerleşim üç tabakadan oluşmakta olup evler dörtgen planlı ve taştandır. Konutlara giriş damdan sağlanmaktadır. Obsidyen alet yapımında az kullanılmış olup, alet yapımında genellikle çakmak taşı kullanılmıştır.

¹²⁸ Sevin, Veli (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, S. 24.

¹²⁹ Nauman, Rudolk (1992). *Eski Anadolu Mimarlığı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, S. 494.

¹³⁰ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 54.

Avcılıktan çok tarımla ilgilenmişlerdir. Pişmiş topraktan insan heykelcikleri de yapmışlardır. Çanak çömlek yapımında ise siyah ve kahverengi renkli kaba hamur kullanılmıştır¹³¹.

2.3.7.8. Erken Dönem Diğer Neolitik Yerleşimleri

Burdur yakınlarındaki Höyücek ve Anadolu'nun güney ucundaki Bademağacı'dır¹³².

2.3.8. Geç Neolitik Dönem

Neolitik dönem'in ikinci ve son evresidir. İki yüzyıl bile sürmeyen kısa bir dönemdir. Dönemin yerleşim merkezleri; Hacılar, Kuruçay Höyük, İkizhöyük, Gözlükule, Fikirtepe, Pendik ve Ilıpınardır¹³³.

2.3.8.1. Hacılar

Anadolu yaylasında kazılan ilk neolitik merkez Hacılar ören yeridir. Burdur'un 30 km. batısındaki Hacılar, James Melloart'ın 4 yıl süren alışmaları sonucunda (1957-1960) ortaya çıkmıştır¹³⁴.

¹³¹ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 54-55.

¹³² Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (1990). *Türkiye Rehberi*, Araştırma Basım Yayın San. ve Ticaret Ltd. Şirketleri, İstanbul, S. 46.

¹³³ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 56.

¹³⁴ Duru, Refik (1996). *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, S. 49.

Hacılar yerleşmesi C-14 ölçümlerine göre M.Ö. 7040 sıralarında meydana gelmiştir. Bir vadide bulunan Hacılar Höyüğü 5 m. Yüksekliğinde ve 135 m. çapındadır¹³⁵.

Yapılan kazılarda 3 kültür evresi tespit edilmiştir. En üstteki I-V. Katlar ilk Kalkolitik Çağa tarihlenmiştir. 2. Kültür evresi VI-IX. katlar, Geç Neolitik Çağ'a, 3. İse Akeramik Neolitik Çağ'a ait 7 yapı katı ortaya çıkarıldı. Birçok eski yerleşimde olduğu gibi Hacılar'da da çeşitli yangınlar görülmüş ancak kent yıkıntılarının üzerine yeniden inşa edilmiş. Bu nedenle VI. Tabakadan daha öncesine ait net bulgulara ulaşma şansı bulunamamıştır¹³⁶.

Erken Neolitik Çağ Hacılar'da Akeramik Neolitik olarak tanımlanmaktadır. Hacılar'ın VI. Katında Geç Neolitik Çağ mimarlığı oldukça iyi incelenmiştir. Kazılan kesimlerde bazıları tümüyle, bazıları da kısmen olmak üzere 10 kadar ev açığa çıkmıştır. Yapıların hepsi en alttan itibaren kerpiç duvarlıdır. Duvarlarda ve çatıyı taşımak amacıyla odaların ortasında çok sayıda ağaç dikme kullanılmıştır. Dikdörtgen planlı evlere giriş genellikle uzun kenarda taban düzeyinde açılan kapılardan olmaktadır. Yapılar içinde sekilen girişin hemen karşısına yerleştirilmiş fırınlar, ocaklar ateş kutular gibi çok sayıda taşınır ve taşınmaz eşya vardır. Evler birbirine yakın konumlandırılmış hatta bazıları birbirine bitişik yapılmıştır. Yine bazılarında kült eşyası olarak nitelenebilecek eşya ele geçmiştir olmasına karşın burada bir tapınağın

¹³⁵ Akurgal, Ekrem (1993). *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul, S. 22.

¹³⁶ Değirmencioğlu, Ö. ve Ahipaşaoğlu S. (1999). *Anadolu'da Turizm Rehberliği Genel Bilgileri*, Detay Yayıncılık, Ankara, S. 81.

bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Hacılar VI. katın gelen planlaması, yapı gruplarının yerleşim düzeni, sokak avlu ve savunma sistemi gibi konularda bilgiler çok eksiktir¹³⁷.

2.3.8.2. Kuruçay Höyük

Göller Bölgesi'nde yer alan, korunmalı bir köy konumundadır Kuruçay. Yarım yuvarlak şeklinde olan kule şeklindeki çıkıntılarla güçlendirilmiş, taştan duvarlarla korunmaktadır. Savunma amaçlı yapılan bir korumadır. Alana giriş güneydoğu kısmındandır. Çok yıkılmış olduğu için mimari açıdan çok bilgi vermemektedir. Hacılardakine benzer çanak çömlek kullanılmıştır. Sembolik-fantastik türde bezeme giderek yaygınlaşmıştır¹³⁸.

2.3.8.3. İkizhöyük

İkizhöyük dönemin sonlarına tarihlenmektedir. Bölgede el yapımı, koyu yüzlü, açkılı, boyunları basit kabartılarla bezeli çanak çömlekler kullanılmıştır. Paleoklimatik kanıtlar söz konusu çağda hemen hemen tüm Doğu Anadolu'da kurak bir çöl-step ikliminin egemen olduğuna işaret etmektedir. Yerleşmelerin az sayıda oluşu 4400 yıllarına değin sürdüğü sanılan bu elverişsiz koşullardan kaynaklandığı tahmin edilmektedir.

¹³⁷ Duru, Refik (1996). *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, S. 52-53.

¹³⁸ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 59.

2.3.8.4. Gözlükule Höyüğü

Tarsus'un içinde, Güneydoğu yanında bulunan Gözlükule Höyüğü 22m yüksekliğinde, 300 m uzunluğundadır. Burada 1934-1938'de Amerikalı Arkeolog Hetty Goldman ve 1947-1949 döneminde Tahsin Özgüç kazı yürütmüştür. Kazılarda, yeni taş çağından başlayarak, tarih öncesinin ve tarihsel çağların tümünden önemli buluntular elde edilmiştir. Bu arada, Hitit'ler dönemindeki, Çukurova yöresini kapsayan Kizzuwatna devletinin Büyük Kral'ı İspatıhsu'nun mührü gibi İ.Ö. 2. Binyıldan kalma yazılı belgeler de çıkarılmıştır¹³⁹.

2.3.8.5. Fikirtepe, Pendik, Ilıpınar

Avrupa prehistorik kültürleriyle Anadolu arasındaki konumlarıyla dikkat çeken merkezlerden en tanınmışları, bazen Erken Neolitik Çağ'a da yerleştirilen İstanbul Kadıköy'deki Fikirtepe, Pendik ve İznik Gölü'nün batı kıyısında, Orhangazi yöresindeki Ilıpınar'dır. Mimarileri ahşap-çamur karışımı ve çit örgülüdür. Fikirtepe, ilk besin üretimiyle ilgili kaynakların Avrupa'ya aktarılmasında liderlik etmiştir. Toplayıcılıkla geçinmeye devam ettikleri avcılık ve su ürünlerine bağlılıklarından anlaşılmaktadır. Genel olarak kaba biçimli çanak çömlekler kullanmışlardır. Kullanılan çanak çömlek koyu kurşuni ve koyu kahverengi renginde ve ağıldır. Kimileri kazıma çizgiler veya noktalarla bezenmiştir. Bazen bunların içi beyaz bir macunla

¹³⁹ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi Yayınlar, Ankara, S. 7.

doldurulmuştur. Bezeme daha çok köşeli kaplar üzerine uygulanmış ve boyaya hiç yer verilmemiştir¹⁴⁰.

2.4. Kalkolitik / Maden – Taş Çağı (M.Ö. 5500 – 3000)

Taş Devri kültürlerinin son safhası olan Yeni Taş (Neolithikum) devrinin sonlarına doğru insanlar, madeni bulmuşlardır. Başlangıçta maden sadece ziynet eşyası ve iğne gibi eserlerin yapımında kullanılırken keşiften sonra silahlar madenden yapılmaya başlanmıştır. Bununla beraber eski devrin cilalanmış taş baltaları, obsidyenden yapılmış aletler yine kullanılmakta idi. Anadolu’da umumiyetle höyüklerin en alt tabakalarında veyahut Neolitik tabakaların üzerinde taş aletlerle birlikte az olarak ta madenin kullanıldığı bu devre, Prehistorya ilminde ‘Chalkolithikum’ veya ‘Eneolithikum’ denilmektedir.

Kalkolitik çağ, Taş Devri ile Tunç Devri arasında bir geçiş dönemidir. Yapılan kazılardan bu dönemin uzun sürdüğü anlaşılmaktadır. Anadolu Kalkolitik Kültürü, Doğu, Batı, Orta ve Güney Anadolu Bölgelerine göre esaslı farklar gösterdiğinden, burada bu dört bölgedeki kazılar göz önüne alınarak incelenmiştir¹⁴¹.

İnsanoğlunun ilk keşfettiği maden olan bakırın, taşın yanı sıra, alet yapımında da kullanılmaya başlanması, bu çağın temel karakteristiğini oluşturmuş ve döneme adını vermiştir. Dünya’nın

¹⁴⁰ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 61-62.

¹⁴¹ Kınal, Füzuran (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 18.

çeşitli yörelerdeki insanlar bu çağa farklı zamanlarda ulaşmışlardır. Kalkolitik Çağda, Kuzey Mezopotamya'ya Aziyanik Kavimler adı verilen ilk insan göçleri yaşanmış ve bu kaostan ötürü pek fazla sanatsal, tarihi aydınlatıcı değeri olan, eser verilmemiştir. Bu döneme ait bölümlerin müzakerelerde ağırlık taşımamasının temel nedeni, çağa ilişkin yeterli sayıda eserin bulunmamasıdır¹⁴².

Geç Neolitiğin yerleşim merkezleri Hacılar, Canhasan, Kuruçay gibi yerleşim merkezlerinde Kalkolitik dönemde de yaşam devam etmiştir. Bu da bize bu çağın, neolitik çağın bir devamı olduğunu göstermektedir. Kalkolitik Çağ Erken, Orta ve Geç olmak üzere üç evrede incelenmektedir¹⁴³.

Hellen dilinde bakır anlamına gelen khalkos ve taş anlamına gelen lithos'dan, Khalkolithikos biçiminde türetilmiş iken, sözcük Fransızca'ya chalcolithique diye uyarlanmış ve oradan Türk aydınlarının diline Kalkolitik olarak geçmiştir¹⁴⁴.

Kalkolitik Dönem'in temel özelliklerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz.

1- Neolitik Çağ'da görülen duvar resimleri ve heykelciklerin gerek sayısal ve gerekse estetik açıdan gerileme göstermesi.

¹⁴² Değirmencioğlu, Ö. ve Ahipasaoglu S. (1999). *Anadolu'da Turizm Rehberliği Genel Bilgileri*, Detay Yayıncılık, Ankara, S. 87.

¹⁴³ Anonim (1998). *Ana Britanica*, Ana Yayıncılık, İstanbul, S. 35.

¹⁴⁴ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi Yayınlar, Ankara, S. 8.

2- Erkek figürlerin yerini kadın ve özellikle ‘Ana Tanrıça’ figürlerinin olması.

3- Pişmiş topraktan yapılan heykelciklerin yerini bakırdan yapılan heykelciklerin alması.

4- Mezarlıkların, yerleşim birimlerinin dışına taşması.

5- ‘Megaron’ tipli kerpiçten evlerin ortaya çıkışı¹⁴⁵.

2.4.1. Örgütlenen Köyler

Konya Ovası ve Göller Yöresinde büyük yangından sonra Neolitik Çağ son bulmuş ve Kalkolitik Çağ başlamıştır. Bu çağa İleri Üretici Dönem ya da Gelişkin Köy Dönemi demek daha uygun olacaktır. Taş aletlerin yerini bakır aletlerin yerini alması bu çağın en belirgin özelliğidir. Çağ, VI. binin ilk yarısı ile IV. Binin son yarısına tarihlenmektedir. Neolitikten Kalkolitik çağa geçişte aslında kültürel çok farklılık olmamıştır. Tersine bir gelişim ve devamlılık bulunmaktadır. En belirgin farklılık madencilikte görülmektedir. Erken, orta ve geç kalkolitik olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır¹⁴⁶.

2.4.2. Erken Kalkolitik Dönem (M.Ö. 5500-4500)

Erken Kalkolitik Çağ’da yerleşim yeri sayısında ve nüfusta artış gözlenmektedir.

¹⁴⁵ Değirmencioglu, Ö. ve Ahipasaoglu S. (1999). *Anadolu’da Turizm Rehberliği Genel Bilgileri*, Detay Yayıncılık, Ankara, S. 88.

¹⁴⁶ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 64.

Kalkolitik Çağ'da Kuzevbatı Anadolu'da dönemin en iyi araştırılmış merkezi İznik Gölü yakınlarındaki İlıpınar olmasına rağmen yoğun bir yerleşme bulunmamaktadır. VI. Bin yılın başlarında gelişmeye başlayan yerleşme uzun süre ayakta kalmıştır. Mimaride çamur harç ve ahşap kullanılmıştır. Bu dönemde 15 metrekare boyutlarında tek odalı evler kullanılmıştır. En yoğun ilişkileri Balkanlarla olmuştur. Dönemin yerleşim merkezleri Eskişehir yakınlarında ve Porsuk Çayı Vadisi'ndeki Orman Fidanlığıdır.

Bu dönemin en önemli yerleşim merkezlerinden biri de Göller Bölgesi'dir. Hacılar, Kuruçay ve Höyücek kazıları sayesinde bölge ile ilgili daha net bilgiler bulunmaktadır. Mimari ile ilgili çok bilgi olmamasına rağmen duvarların taş temel üzerine kerpiç bloklardan yapıldığı ve ahşap direkler ve ince dallarla örülen duvarların üzerinin kalın bir sıva ile kaplandığı bilinmektedir¹⁴⁷.

Hacılarda yapılar, kare veya dikdörtgen planlı olup düz damlı ve kerpiçten yapılmıştır. Kerpiçten yapılmış koruma duvarları ve dar sokakları ile bir kent görünümündedir. Geniş avluları bulunan bitişik düzen yapılmış evlerin girişi avludan yapılmaktadır. Evlerdeki geniş mekanlarda küçük bir kutsal alan, işlik, kuyu ve çanak çömlek atölyeleri bulunmaktadır¹⁴⁸.

¹⁴⁷ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 65.

¹⁴⁸ Anonim (1998). *Ana Britanica*, Ana Yayıncılık, İstanbul, S. 35.

2.4.3. Orta Kalkolitik Çağ (M.Ö. 4750-4000)

Orta Kalkolitik Çağ'ın sonlarına doğru Hacılar büyük bir yıkıma uğramış, yeni gelen insanlar burada bir savunma sistemi yapmışlardır. Daha sonra yapılan saldırılar sonucunda höyük terk edilmiştir. Mersin ve Konya bölgesindeki Can Hasan gibi merkezlerde Orta Kalkolitik Çağ gelişmesini sürdürmüştür. Bu çağda, çok renkli bezemeli, ince keramik ortaya çıkmıştır. Pişmiş topraktan yapılan figürleri ve heykelciklerin yapımı azalmıştır. Bunun nedeni, levha halinde, dövülmüş bakırdan yapılmaya başlanmasıdır. Fakat Anadolu'da yapılan kazılarda bu tip eselere rastlanılmamıştır¹⁴⁹.

Bir diğer yerleşim merkezi ise Van Gölü'nün güneydoğusundaki Tilkitepedir. Yapılan kazılarda, obsidyen aletler ve hammaddelerin yanı sıra Halaf seramiği olarak adlandırılan boyalı çanak çömleklere de rastlanmıştır.

Ölü gömme adetleri Kalkolitik Çağ'da bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Ölüler yerleşim yeri içine veya yerleşim yeri dışına toprak, küp ya da taş sanduka biçimli mezarlara gömülmüş, yanlarına ölü hediyesi olarak çanak, çömlek, süs eşyası ve silahlar konulmuştur.

¹⁴⁹ Anonim (1982). *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Görsel Yayınları, Ankara, S. 14.

2.4.4. Geç Kalkolitik ağ (M.Ö. 4000-3000)

Geç Kalkolitik ağ (M.Ö. 4000-3000) en iyi biçimde yansıtan merkez Denizli-ivril yakınındaki, Büyük Menderes'in kaynağında bulunan Beycesultan'dır. Hiç kesintisiz bir yerleşmeye sahne olan bu höyükte 40 tabaka saptanmıştır.

Bunlardan en eski 20 kat Geç Kalkolitik ağ'a tarihlenmektedir. Bu ağdaki yerleşim merkezleri, İstanbul'da Fikirtepe'den, Samsun'da İkiztepe'ye, Çanakkale bölgesindeki Kumtepe'den İç Anadolu'daki Büyük Gllcek'e, Göller Bölgesi'ndeki Kuruçay'dan, Amuk Ovası'na ve Doğu Anadolu'ya kadar yayılan geniş bir dağılım göstermektedir.

Beycesultan'a yerleşen insanların göçebe olmadıkları, tarım ve hayvancılığı bildikleri, dokuma üretiminde usta oldukları kurdukları ilk yerleşmede çıkan buluntulardan anlaşılmaktadır. Buradaki başka bir belge de, erken devirlere ait katlardan birinde çıkan bir madeni eşya topluluğudur. Bir mlek içine konmuş bu eşyalar, bir hançer parçası, bir orak, bir bız,  iğne, birkaç parça dövülmüş bakır ile bir gümüş yüzükten meydana gelen bir koleksiyondan oluşturmaktadır. O zamanın değerli bir madeni olan bakırın, böyle gündelik yaşamda kullanılabilen eşyaların yapımına harcanabilmiş olması, bu madenin eskiye oranla daha bol miktarda bulabildiğinin kanıtı olabilmektedir.

Evler, tek odalı, dikdörtgen planlı ve kerpiçten yapılmış olup içerinde tahıl depolama yerleri ve ocaklar bulunmaktadır. Yetişkin

mezarları yerleşim yeri dışına yapılırken döşemelerin altında bulunan çömlekler içine konulmuş çocuk iskeletleri çocuk mezarlarının yerleşim yeri içinde olduğunu göstermektedir. Tapınak kalıntılarında rastlanılmaması fakat çağın sonlarında sadece mermer idollere rastlanması din hakkında kesin bilgiler vermemektedir¹⁵⁰.

Geç Kalkolitik Çağ'ın Batı Anadolu'daki önemli yerleşme biçimlerinden biri de Beycesultan'dır. Denizli iline bağlı Çivril ilçesinin 5 km. güneydoğusundaki bu yerleşim yerinde saptanan 40 yapı katından XL-XX'in (M.Ö. 4000-3000) Geç Kalkolitik Çağ'a ait olduğu anlaşılmıştır. Dikdörtgen planlı kerpiç yapıların bazıları uzun ev (megaron) tipini andırmaktadır. Yapıların içinde duvarlara destek görevi yapan payeleri, ocak yerleri, duvar kenarında sekileri, içleri sıvalı silo/erzak bölümleri bulunmaktadır. Beycesultan'da bir çömlek içinde ele geçmiş olan gümüş yüzük, bakır aletler, hançer parçası ve üç iğne maden aletler bakımından önemli bir grubu oluşturur. Geç Kalkolitik Çağ seramiği gri, siyah, kahverengi zeminli ya da bu renkler üzerine beyaz geometrik boyalı, bazıları çizi bezelidir¹⁵¹.

¹⁵⁰ Anonim (1982). *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Görsel Yayınları, Ankara, S. 14.

¹⁵¹ Anonim (1998). *Ana Britanica*, Ana Yayıncılık, İstanbul, S. 36.

2.4.5. Anadolu’da Kalkolitik Çağ Kültürü

2.4.5.1. Güney Anadolu Bölgesi

Bu bölgede Mersin, Tarsus (Gözlükule) kazılarında bu kültüre rastlanmıştır. Bu kültürün Güney Anadolu’daki inkişaf seyrini bu kazılardan takip etmek mümkündür¹⁵².

2.4.5.1.1. Gözlükule

Kalkolitik kültür burada Er, Orta ve Geç olmak üzere üç safha göstermiştir. En alttaki Er Kalkolitik safhada bulunan seramiklerde Mezopotamya’nın Tel Halaf tesiri hakimdir. Bunlar Tel el Cüdeyde XII.’de görülen kaplara benzerler. İkinci safha olan Orta Kalkolitik kapları ise Mezopotamya’nın El Ubeyd kültürü tesiri aksettirmektedir. Bu devir kaplarının üzerlerinde main ya da güneş kursu şeklinde nakışlar vardır. Gassulien kapları gibi tek renkli ve mat kırmızıdırlar. Fakat bu devirde bir de gri perdahlı kaplar görülmüştür. Tarsus’un Geç Kalkolitik safhasında ise çizgi grupları ile nakışlanmış kaplar ortaya çıkmaktadır. Bunlara müteakip Bronz Çağı’na geçiş safhasına ait olabileceği ileri sürülmüştür¹⁵³.

Güney Anadolu’da Amik (C-E) Ovası’yla birlikte kendine özgü bir kültür bölgesi oluşturan Yümüktepe ve Gözlükule Erken Kalkolitik Çağ’da daha çok Kuzey Suriye ve Mezopotamya’nın, başka bir deyişle Halaf ve Ubeyd kültürünün etkisinde kaldığı 4900

¹⁵² Kınal, Füzuan (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 19.

¹⁵³ Kınal, Füzuan (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 20.

yıllarına doğru Yümüktepe (XV01) güçlü bir kale durumuna getirilmiştir. Kimi yönleriyle I. Hacılar'dakine benzemekle birlikte, ondan hayli gelişkin özellikler gösteren bu kale 50-60 m. kadar çapındadır. Taş temel üzerine kerpiç bloklardan 1.50 m. kalınlığında bir savunma duvarlarıyla çevrili kaleye 1.80 m. genişliğindeki çift kuleli bir geçitle girilebilmekteydi. İçte sura yaslanmış durumda iki odalı evler, orada ise 'yönetici ikametgahı' denen büyük bir yapı topluluğu bulunmaktadır. Bu topluluk ortada, içinde fırın bulunan dikdörtgen planlı bir avlu ile bunun her iki yanındaki odalardan oluşuyordu. Ubeyd kültürünün tipik elemanları arasında yer alan bu türde üç bölümlü yapılar Yümüktepe'nin mimaride de Mezopotamya etkisi altında olduğunu gösterir. Ancak, söz konusu kale ise tümüyle Anadolu özellikler taşır. Bu kale yakılıp yıkılarak son bulmuştur. Burada, ağız kısmı değişik metalden yapılmış, saf bakırdan bir keski bulunmuştur. Bu, Anadolu'daki döküm teknolojisiyle üretilmiş bilinen en eski metal alettir¹⁵⁴.

2.4.5.1.2. Beycesultan

Denizli'ye bağlı ilçe merkezi Çivril'in 5 km. güneybatısındadır. Çivril Denizli yolu sağ yanında, 200 m. ilerisinde tipik höyük görünüşünde, basık ve yaygın bir yükselti olarak göze çarpar. Çivril çıkışından 5 km., Menteş Köyü çıkışından 2 km. sonradır. Üstündeki, Beycesultan'ındır denen türbe (bir Türkmen-Alevi Dedesi'nin türbesi) dolayısıyla böyle, yani Beycesultan

¹⁵⁴ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 65.

Höyüğü diye, ya da (yerlilerce daha çok) Beyce Höyüğü diye anılıyor. Bakır-taş çağı geç döneminin ve başından sonuna kadar, tüm dönemleriyle tunç çağının buluntularını verir. Burada 1954-1959 arasında yürütülen kazıları, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına Seton Lloyd yönetmişti. Kazılarda yazılı belge bulunamamış ve buradaki kentin Hititler çağındaki tarihçesi, etkinliği aydınlatılmadığı gibi, adı da öğrenilememiştir¹⁵⁵.

Geç Kalkolitik Çağ Batı Anadolu'sunda, kesintisiz yapı katları içerişi nedeniyle en dikkat çekici yerleşme yeri, Denizli'nin Çivril ilçesi yakınındaki Beycesultan'dır. Buraya bu dönemin başlarında gelen ilk göçmenler yerleşmelerini ana toprağın üzerine kurdular ve 20 (XL-XX) yapı katı boyunca sürececek (3800-3300) kesintisiz bir iskanı başlattılar. Bir yöredeki bir başka yerleşme yeri de Aphrodisias'tır. Batı Anadolu'ya yerleşmeye başlayan bu yeni halk göçebe değildi. Tarımı, hayvancılığı ve dokumayı biliyorlardı. Taş temelsiz kerpiç bloklardan ince-uzun dikdörtgen planlı, tek odalı ve düz damlı evlerde yaşıyorlardı. Kısa taraflarındaki zaman zaman sundurmalı kapılarla avlulara açılan bu evlerde ocaklar, depolama, çukurları, bazen de şekillere yer verilmişti. Bebekler kaplar içinde oda tabanlarının altına, yetişkinler ise kentleşme alanı dışındaki mezarlıklara gömülmüştü. Dinsel inanışları konusunda fazla bilgi yoktur. Konutlar arasında herhangi bir kutsal yapıya rastlanılmamıştır. Figürünler çok az sayıdadır. Dönemin sonlarında ortaya çıkan stilize gövdeli mermerlerden bir idol türü, bir sonraki

¹⁵⁵ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi Yayınlar, Ankara, S. 8.

Eski Tunç Çağı'nın soyut figürinlerine geçişi belirlemesi açısından dikkat çekicidir. Hala volkanik cam (obsidyen) kullanan bu insanlar kaynak olarak daha çok Ege Denizi'ndeki Melos Adası'ndaki yataklardan yararlanıyorlardı. Bununla birlikte, ilk kez olarak bakırdan aletler de yaşamı kolaylaştırmaya başlamıştı. Çömlekçilikte önceki dönemin önemli ve ince boyalı kaplarına kıyasla belirgin bir farklılaşma ortaya çıkmıştı. Gayet ağır ve hantal biçimler içeren bu çanak çömlek türü siyah aklı zemin üzerine mat beyaz boya ile yapılmış koşut çizgilerden oluşan bezemeleriyle dikkat çekicidir¹⁵⁶.

2.4.5.1.3. Yümüktepe

Mersin'in 3 km. batısındadır. Bakır-Taş Çağı ve Tunç Çağı buluntuları vermiştir. Tunç Çağı'nı kapsayan, Anadolu'da Hititler'in üstünlüğü yüzyıllarında burada bulunan kent, o çağ Anadolu uygarlığının en önemli merkezlerinden biriydi. Buradaki kazıları John Garstang yönetmiştir¹⁵⁷.

Mersin'in 3 km. kuzeybatısından geçen Soğuksu Çayı'nın kenarındaki 'Yümüktepe' kazılarında Neolitik devre ait olan (XXXIII-XXV.) tabakaların üzerindeki 8 metre kalınlığında ve XXIV-XXIIb tabakaları arasında Kalkolitik kültürle karşılaşmıştır. Yümüktepe hafiri bu kültürü:

¹⁵⁶ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 81.

¹⁵⁷ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi Yayınları, Ankara, S. 10.

Proto-Kalkolitik XXIV

Er Kalkolitik XXIII-XX

Orta Kalkolitik XIX-XVIb

Geç Kalkolitik XV-XIIb, olarak tekamülünü dört safhada tamamladığını tespit etmiştir. Garstang XXIV. tabakayı Neolitikten Kalkolitik devre geçiş safhası olarak göstermiş ve bu devre Proto-Kalkolitik adını vermiştir. Bu katlardaki iskan bakiyeleri, ağılları, yuvarlak taş temelli zahire ambarları ile bir köy hayatını göstermektedir. Bu meyanda kilden ağırşaklar, dokumacılıkta kullanılan ağırlık taşları, bu köyün ziraat ekonomisine dayanan bir cemaat hayatına işaret etmekteydi. Proto-Kalkolitik denilen bu intikal safhasının seramiği Garstang'a göre, Mezopotamya'nın Er Kalkolitik kültürünü temsil eden Hassuna kapları ile benzerlik göstermektedir.

Mersin'in Er Kalkolitik safhasında müşahede edilen inşaat usul ve tarzında da ilerleme olmuştur. Proto-Kalkolitik'te özel evler bulunmadığı halde, bu devirde dış zaviyeleri köşe taşları ile sağlamlaştırılmış evler görülmüştür. Bu evlerin duvarları, taş temeller üzerine kerpiçle örülmüştü. Bu devirde başlayan bu mimari tarzı daha sonraki devirlerde de varlığını koruyacaktır. Mersin Er Kalkolitik kültüründe bakırın eritilmesine muvaffak olunmuştur. İlk eserler bakırdan uzun toplu iğneler şeklinde ortaya çıkar. Bu devirde Neolitik devrin yonga endüstrisi hala revaçtadır.

Mersin'in Orta Kalkolitik safhasında ise, Garstang'ın 'Halaf stili' dediği ve Mezopotamya'nın Orta Kalkolitiği'nin mümessili olan Tel Halaf boyalı kaplarının benzerleri bulunmuştur. Bu değişik anane, Güney Anadolu'ya yeni bir kavim dalgasının gelmesi ile ilgili görülmektedir. Zira Orta Kalkolitik tabakalarında (XIX-XVI) Mersin'deki bu mütevazı köyün hayatını bir tehlikeden korumak için yapılan bir sur bakiyesi bulunmuştur. Garstang bu istihkam duvarını askeri bir kaleye benzetmektedir. 1.5 m. kalınlık gösteren sur duvarları taş temeller üzerine kurulmuştur. Gayrı muntazam kuleleri vardır. Kale kapısının iki yanında kapı muhafızlarına mahsus odalar bulunuyordu. Kale duvarının arkasına sıra ile bina grupları yapılmak suretiyle sur takviye edilmişti. Surun iç yüzüne bitişik olan bu evler birkaç odalı olup, her odada iki pencere vardı. Odalardan birinde kullanılmamış bir yığın saban ile yumurta büyüklüğünde kilden saban taşları bulunmuştur. Garstang'ın garnizon komutanının evi dediği bina ise, bu bina gruplarından ayrıydı. Bazılarının üzerinde paralel çizgi grupları ile yapılmış nakışlar vardı. Bunlar Mezopotamya ile mukayese edildiğinde, Tel Halaf'tan daha ileri bir Kalkolitik olan El Ubeyd kültürüne yakınlık gösterirler¹⁵⁸.

2.4.5.2. Batı Anadolu'da Kalkolitik Devir

Bu bölgede başta tarihi Truva (Çanakkale yakınındaki Hisarlık) şehri olmak üzere, Kumtepe, Thermi, Kusura'da araştırmalar yapılmış ve Balıkesir'de Kırkağaç'tan 16,5 km.

¹⁵⁸ Kınal, Füzün (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 21.

kuzeydoğudaki Yortan mevkiinde de bir mezarlık kültürü bulunmuştur. Bütün bu yerleşmelerde Kalkolitik mahiyette bir kültürün geç safhasına ait eserler, aletler ve seramik bulunmuş olmakla beraber, Kumtepe'nin en eski safhasına ait buluntuların I. Truva'dan daha eski olduğu anlaşılmıştır¹⁵⁹.

2.4.5.2.1. Truva Şehri

Anadolu'nun en şanlı kenti Troia'nın kuruluşu, bakır-taş çağına uzanmaktadır. Kazılarda ortaya çıkartılan Troia I kenti kalıntıları, yaklaşık M.Ö. 3000-2500 dönemine tarihlenmiştir. Çok yakındaki Kumtepe'de yapılan kazılarda da bulunan kent, Troia I ile çağdaş çıkmıştır¹⁶⁰.

Büyük Yunan şairi Homeros, İlyada'sında Truva şehrinin eski Yunanlılar tarafından zaptını ebedileştirmiştir. Bu hadisenin gerçekten vuku bulup bulmadığını araştırmak maksadıyla, Alman Heinrich Schliemann 1870 senesinde Hisarlık tepesinde kazılara başlamıştır. Sekiz yıl devam eden kazılar sonucunda yedi kültür tabakası tespit edilmiştir. Fakat altıncı kazı mevsimine iştirak eden mimar W. Dörpfeld iki kültür katmanı daha ortaya çıkarmıştır. Son olarak da Amerikalılar 1932-1938 senelerinde Truva'da yeni bir kazı daha yapmışlar, dağ keçisi resimleri bulunmuş ve bunların Mezolitik devre ait olduğu anlaşılmıştır.

¹⁵⁹ Kınal, Füzün (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 22.

¹⁶⁰ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi Yayınları, Ankara, S. 11.

Fakat taş devirleri sanatı yalnız resim sanatından ibaret değildir. Üst Paleolitik'ten itibaren taş aletler yanında bulunduğunu gördüğümüz şişman kadın heykelcikleri de bu devir sanatının plastik sahadaki ilk denemelerini teşkil etmektedir. Anadolu'da bu tarz idollerden Amik Ovası'ndaki Tel el Şeyh kazılarında Neolitik tabakada bir heykelcik bulunmuştur. Oturmuş şişman bir kadın vücudunu kaba hatlarla tasvir eden bu eser, sanat bakımından meşhur 'Willendorf Venüsçü' ile mukayese edilebilecek mükemmeliyettedir. Fakat doğurucu Büyük Ana tanrıçayı tasvir eden bu şişman kadın heykelciklerinin en mükemmel örnekleri 1960 senesinde Burdur civarındaki Hacılar kazılarında meydana çıkmıştır. Oturmuş veya ayakta ve muhtelif ebatta olan Hacılar idolleri radio carbon metodu ile M.Ö. 5500 senelerine konulmaktadır.

Neticede eski Anadolu'nun ilk sakinleri de zeka ve dirayetleri sayesinde eski taş devrinin avcılık safhasını yüzlerce sene yaşattıktan sonra, yeni taş devrinde etrafı surlarla çevrili köylerde ilk toplumsal hayatı yaşamaya erişmiş ve çobanlık devrine gelmişlerdir. Yümüktepedeki Neolitik tabakanın kalınlığı 10 metreye ulaştığına göre, insanlar bu safhada da çok uzun zaman kalmış olmalıydılar.

Bundan sonraki devirde insan hayatının en mühim zaferi olarak tuncun keşfi gösterilir ve bundan dolayı bu yeni tekamül

merhalesi Kalkolithikum adıyla ayrı bir bölümde mütalaa edilmektedir¹⁶¹.

2.4.5.2.2. Hacılar

Kalkolitik Çağ'ın Anadolu'daki önde gelen merkezi Burdur yakınındaki James Mellaarı tarafından kazılan Hacılar yerleşmesidir. Burada bulunan boyalı anıtsal vazolar özellikle anılmaya değerdir.

Yeni Taş Devri'nin başlangıcında günlük kaplar ağaçtan ve taştan yapılmaktaydı. M.Ö. 7. binde Konya, Burdur ve Antalya'da kilden yapılmış kaplara rastlanılmıştır. İlk örnekler tek renkli, kaba yapılı ve basit biçimlidir. Sonraları M.Ö. 6. binin ortalarında özellikle Çatalhöyük'te ve Hacılar'da yapılanlar çok başarılı olup, insanlığın seramik konusunda ortaya koyduğu ilk sanat eserleridir. Bu kaplar çok renkli, biçimleri ve desenleri yönünden de dikkat çekicidirler. Özellikle çekik badem gözlü insanları tasvir eden heykelcikler eşsiz güzelliktedirler¹⁶².

Hacılarda bu çağın en belirgin özelliği, el yapımı, boyalı çanak çömleğin kullanılmış olmasıdır. Hacılar'ın Erken Kalkolitik Çağ'a ait V-I katlarında (M.Ö. 5400-4750), teknik ve form açısından ileri bir düzeye erişmiş parlak perdahlı, tek renkli çanak çömlek giderek artış göstermektedir. Oval ağızlı kaseler, küre gövdeli çömlekler, iri vazolar, dikdörtgen çanaklar, küpler ve testiler değişik kap formları

¹⁶¹ Kınal, Füzuzan (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 23.

¹⁶² Akurgal, Ekrem (1998). *Türkiye'nin Kültür Sorunları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, S. 8.

arasındadır. Taş, kemik ve az sayıdaki bakır eşya da aynı geleneğin devamıdır¹⁶³.

Ana Tanrıça yontucukları Geç Neolitik Çağ'daki benzerlerine göre tek düze ve daha az yaratıcı görünümündedir. Bu dönemde artık Ana Tanrıça'nın çocuk ya da hayvanlarla tasvir edildiği figürler son bulmuştur. Hayvan biçimli kapların yapımı sürmektedir.

Dönemin sonlarına doğru II. Hacılar olasılıkla istilacı bir güç tarafından yakılıp yıkılmıştır. Bundan hemen sonra 5000 yıllarında istilacılarca kurulduğu sanılan, 150 m. kadar çapındaki kale görünümündeki yeni yerleşme (I. Hacılar) ise kısa sürede terk edilmiştir¹⁶⁴.

Fakat Hacılarda keşfedilen bu Kalkolitik kültürün en ilgi çeken buluntusu, kilden yapılmış çıplak kadın figürleridir. Bu heykelcikler, Neolitik ve Kalkolitik devirlerin ortak malıdır. 12-30 santimetre arasında muhtelif ebatta olan bu figürünler kırmızı ya da krem rengi kilden yapılmış ve üzerleri seramik tekniğinde olduğu gibi, perdahlanmıştır. Bazılarının üzerlerine boya ile kumaş desenleri yapılarak bir nevi elbise giydirilmiş gibidir. Hacılarda hayvan figürünler çok nadirdir. Hacılar figürünleri Trakya'daki Sesklo Kalkolitik kültürünün idolleri ile mukayese edilmekte ve yalnız materyal farkı olduğu ileri sürülmektedir¹⁶⁵.

¹⁶³ Anonim (1998). *Ana Britanica*, Ana Yayıncılık, İstanbul, S. 35.

¹⁶⁴ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 66.

¹⁶⁵ Kınal, Füzün (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 24.

2.4.5.2.3. Kusura Höyüğü

Afyon ili Sandıklı ilçesi Kusura (şimdi, Doğansu) köyündedir. Bakır-Taş Çağı buluntuları vermektedir. Burada, Cambridge Üniversitesi adına Wilfred Lamb yönetiminde, 1935-1937 yıllarında kazılar yapılmıştır¹⁶⁶.

2.4.5.3. Orta Kalkolitik Kültürü

Kalkolitik Çağ'da Orta Anadolu'da pek çok yerleşme bulunmaktadır. Bunlardan başta Alishar olmak üzere, Alacahöyük, Göllücek, Kuzey'de Samsun civarında Dündartepe en önemlileridir¹⁶⁷.

2.4.5.3.1. Alacahöyük

Orta Anadolu'daki en önemli yerleşmelerden biri de Boğazköy civarındaki Alacahöyük'tür. Buradaki Kalkolitik tabakalarda koyu griden siyaha kadar değişen seramik parçaları yanında gayet kaba bir hamurdan dışı gri, içi siyah, bazen de kırmızı perdahlı kaplar da bulunmuştur. Kap şekilleri arasında bilhassa ayaklı meyveliklerin çokluğu dikkat çekmektedir. Tabakların ağız kenarları dışarı doğru hafif meyillidir. Boya astarı ya daha açık ya da kırmızımtırak renktedir. Bunlar umumiyetle Alishar I. kaplarını andırmaktadırlar.

¹⁶⁶ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi Yayınlar, Ankara, S. 10.

¹⁶⁷ Kınal, Füzün (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 25.

Alacahöyük'te tam planlı bir ev ortaya çıkarılmamış, fakat bir evin odası olması gereken bir yerde, bir ocak yeri ve ocağın önündeki taş döşeli küllük görülmüştür. Bu devre ait bir de mezar bulunmuş ve mezarda ölüye ait ziynet eşyalarından helezoni bakır halkalar ve bilezikler ile kaplar bulunmuştur. Aynı tabakada bir de sandık mezara rastlanmıştır¹⁶⁸.

Alacahöyük'te üst üste yığılan çeşitli çağların kalıntı tabakaları, en altta, bakır-taş çağındakilerle başlamaktadır. Ancak, buradaki, adını bilmediğimiz kent, en görkemli dönemini, Eski Tunç Çağı'nda M.Ö. 2500-2000 arasında yaşamıştır. Yüzeyde görülen kalıntılar, Hitit Büyük Krallığı çağındandır¹⁶⁹.

2.4.5.3.2. Büyük Göllücek

Alacahöyük ile Çorum arasında aşağı yukarı orta yerde, ilçe merkezi Alaca'yı Çorum'a bağlayan yolun 4 km. kadar batısında, Büyük Güllücek Köyü'nün bitişiğindedir. Bakır-Taş Çağı buluntuları vermektedir¹⁷⁰.

Alacahöyük'ün 15 km. kuzeyindeki Büyük Göllücek'te 1947 senesinde Hamit Koşay tarafından yapılan sondajlarda Fryg tabakasının hemen altında kalkolitik mahiyette bir kültürle karşılaşmıştır. İki yapı katı gösteren Büyük Göllücek Kalkolitik eserleriyle Alacahöyük eserleri arasında sıkı bir benzerlik

¹⁶⁸ Kınal, Füzuan (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 26.

¹⁶⁹ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi Yayınlar, Ankara, S. 10.

¹⁷⁰ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi Yayınlar, Ankara, S. 10.

bulunmaktadır. Buna dayanarak bu iki Kalkolitik yerleşmenin çağdaş olduğu anlaşılmaktadır.

Büyük Göllücek kazılarının önemi, bilhassa bu devrin yapı tarzını göstermiş olmasından kaynaklanmaktadır. Taş temeller üzerine kerpiçten yapılmış bu evler, iki veya üç odalıdır. Odalarda yuvarlak veya beyzi şekilde ocak veya tandır kaideleri bulunmaktadır. Her iki yapı katında da içi dışı siyah veya içi dışı kırmızı veya içi kırmızı dışı siyah veya aksi monokrom seramik parçaları bulunmakla beraber, çoğunluğu gri kaplar teşkil etmekteydi. Fakat bu tek renkli kapları yanında çok az miktarda boyalı kaplar ve bütün Anadolu'ya yayıldığı tespit edilen siyah üzerine beyaz boya ile paralel çizgi grupları nakışlanmış seramikler de bulunmuştur¹⁷¹.

2.4.5.3.3. Dündartepe

Samsun civarındaki Dündartepe'de 1940-41 senelerinde yapılan kazılarda Kalkolitik kültüre ait 4 yapı katı bulunmuştur. Bütün bu katlarda bulunan kaplar elle yapılmış, boya astarlı ve perdahlıdır. Umumiyetle Dündartepe seramiği Alişar ve Alacahöyük kaplarına çok benzemektedir. İnkustasyon'lu nakışlama pek nadir görülmektedir. Fakat bazı parçalarda tırnakla yapılmış çentikli süsler vardır. Bu seramiklerle bir arada bulunan ağırşaklar ve ağırlık taşları

¹⁷¹ Kınal, Füzün (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 26.

ziraatla ve hayvan beslemekle geçinen bir köy karşısında bulunduğumuzu göstermektedir¹⁷².

2.4.5.3.4. Pazarlı

Alacahöyük civarında bulunan Pazarlı'da bir asıl iskan yeri olan Kale, diğeri tümülüs olmak üzere iki yerde kazı yapılmış ve Kale denilen tepede klasik devirlerden Kalkolitik'e kadar devam eden V kültür tabakası görülmüştür. Kalkolitik devre ait çanak çömlek parçaları Alaca'dakilere çok benzemektedir. Pazarlı kazıları daha çok Fryg devri için değerli buluntular vermiştir¹⁷³.

2.4.5.3.5. Horoztepe

Tokat ili kuzey yanındaki ilçe merkezi Erbaa'nın bitişiğinde bulunmaktadır. 1957 yılında yürütülen kazıları Tahsin Özgüç ve Mehmet Akok yönetmiştir. Buradaki yerleşim, bakır-taş çağının ve tunç çağının buluntularını vermektedir¹⁷⁴.

2.4.5.3.6. Canhasan

Karaman ilinde, il merkezi Karaman kentinin 12 km. kuzeydoğusundaki Canhasan köyünün kuzey bitişiğinde bulunan, yaklaşık 360 m. uzunluğu, 280 m. genişliği ve ovidan 5 m. yüksekliği olan höyükte, 1961-1974 yıllarında, David French

¹⁷² Kınal, Füzuran (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 27.

¹⁷³ Kınal, Füzuran (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 28.

¹⁷⁴ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi Yayınları, Ankara, S. 10.

tarafından, İngiliz Arkeolojisi Enstitüsü adına kazı yapılmıştır. Bu höyük, yaklaşık olarak M.Ö. 4750 dolaylarına düşen, erken bakır-taş çağı ile orta bakır-taş çağı arası dönemin buluntularını vermektedir¹⁷⁵.

Evler, bitişik düzende, dikdörtgen ya da kare planlı ve tek odalı yapılmışlardır. Evlerin girişleri ahşap merdivenlerle tavandan sağlanmaktaydı. İçlerinde fırın ve ocaklar bulunuyordu. Tabanları bazen kırmızı aşı boyasıyla kaplanmış odaların iç duvarlarında destek görevi yüklenen bir takım payandalar bulunmaktadır. Bu nedenle iki katlı oldukları ve yaşam bölümünün de üst katta bulunduğu tahmin edilmektedir. Taştan figürler yapılmış, ölümler ise yerleşim yeri dışına yani mezarlıklara gömülmüştür. Çanak çömlekler krem astar üzerine kırmızı boyalı, kazı bezemeli ve ağızlıdır. Dönemin sonlarına doğru, beliren beyaz ağızlı zemine kırmızımsı boya bezemeli türler yapılmaya başlanmıştır¹⁷⁶.

Konya Ovası'nı Çukurova'ya bağlayan doğal yol üzerindeki konumu gereği Canhasan, bu bölgeler arasındaki ticari ve kültürel bağlantıyı sağlayan bir yerleşim merkezi durumundadır. Bakırdan bir bilezik, topuz ya da asa başı ile bazı bakır parçalar Canhasan'ın önemli bakır buluntuları arasında yer almaktadır¹⁷⁷.

¹⁷⁵ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi Yayınlar, Ankara, S. 9.

¹⁷⁶ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 69.

¹⁷⁷ Anonim (1998). *Ana Britanica*, Ana Yayıncılık, İstanbul, S. 37.

2.4.5.3.7. Alishar

Yozgat'a bağlı ve onun 34 km. doğusundaki ilçe merkezi Sorgun'u diğer bir ilçe merkezi olan Sarıkaya'ya bağlayan yolun ortasına yakın yerde, doğu bitişinde, Alishar köyünün 2,5 km. kadar kuzeyindedir. Burada, Chicago niversitesi'nden Von Der Osten 1927-1932 yılları arasında kazı yönetmiştir. Höyük, bakır-taş çağından başlayarak, çeşitli çağların buluntularını vermektedir¹⁷⁸.

Burada yapılan kazının önemi, vermiş olduğu malzemelerin zenginliği kadar, modern kazı metotları ile hafriyat yapılmasından da ileri gelmektedir. Gerçekten de o zamana kadar Orta Anadolu'da sistemli kazı teknikleri uygulanmamıştır. Burada ilk defa olarak ham toprağa kadar inilmek suretiyle Orta Anadolu höyükleri için şaşmaz bir stratigrafi elde edilmiştir. Bu sebeple, Batı Anadolu için Truva'nın ehemmiyeti ne ise, Orta Anadolu için de Alishar, aynı suretle mmессillik yapmaktadır.

Alishar'da VII kültür tabakası tespit edilmiştir. En altta bulunan Alishar I. Er Kalkolitik, Alishar Ia ise Geç Kalkolitik kültürü vermektedir. Hyğn tepesinde Kalkolitik ve Bakır ağı kültürlerine, eteklerde ise Bakır ağı tabakasının hemen üzerinde Hitit kültürüne rastlanmasına rağmen tepede Hitit eserleri bulunmamıştır. Alishar kazılarının mütalaasında hatırda tutulacak bir

¹⁷⁸ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi Yayınlar, Ankara, S. 11.

nokta da ilk raporda II. Tabaka olarak gösterilen Hitit kültürünün, III. Tabakadaki Orta Bronz kültüründen daha geç olmasıdır.

Alişar Kalkolitik'teki evler dört köşe planlıdır. Kerpiç duvarları hatıllarla takviye edilmiştir, fakat Alişar şehri surlarla çevrili değildir. Bu devre ait mezarlar bulunmuş ise de, mezar hediyeleri fakirdir. Ölüler hocker vaziyette, yuvarlak şekilde açılmış çukurlara veya küplere ve sandukalara gömülmüşlerdir.

Bu devre ait seramikler, siyah ve gri, elle yapılmış, perdahlı monokrom kaplardır. Başlıca kap şekilleri olarak dışarı doğru mail kenarlı, armut biçimli kaplar ve bilhassa Orta Anadolu için karakteristik bir form teşkil eden ayaklı meyvelikler gösterilebilmektedir. Bu en eski tabakalarda nakışlama olarak sadece 'incrustation' lu zikzaklar, haç veya dama şekilleri görülmektedir¹⁷⁹.

2.4.5.3.8. Acemhöyük

Aksaray ilinde, il merkezi kentin 18 km. kuzeyindedir. Asur ticaret kolonileri çağının önemli merkezlerinden bir kentin kalıntıları içermektedir. Buradaki yerleşme, bakır-taş çağından M.Ö. 1750 dolaylarına kadar devam etmiş, uzun bir kesintiden sonra Helenistik çağda ve Roma egemenliği çağında aynı yerde yeniden, ancak bu kez önemsiz bir yerleşme kurulmuştur¹⁸⁰.

¹⁷⁹ Kınal, Füzün (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 28.

¹⁸⁰ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi Yayınlar, Ankara, S. 1.

2.4.5.3.9. Yazır Höyüğü

Eskişehir ilindeki ilçe merkezi Günyüzü'nün Yazır Köyü yakınında, Örenbağları denen yerdedir. Höyükte yapılan incelemede, bunun Büyük Güllücek Höyüğü'ndeki uygarlığın çağdaşı ve onu yansıtan bir uygarlığın yerleşme alanı olduğu anlaşılmıştır¹⁸¹.

2.4.5.4. Doğu Anadolu Kalkolitik Kültürü

Van'da Tilkitepe, Erzurum'da Karaz Höyük'ten başka Prehistorik devirlere dair esaslı kazılar yapılmamıştır. Yalnız, K. Kökten tarafından Kars ve dolaylarında yapılan araştırmalar, satıh buluntularından ve küçük sondajlarından ibaret olduğu halde, bu bölgeler için değerli, bir mukayese materyali temin etmiştir. Fakat Dicle'nin yukarı mecrası ile Van Gölü arasında kalan Bitlis-Hakkari bölgesine arkeolojik bakımdan hiç dokunulmamıştır. Bu kazı verimlerine ve satıh buluntularına dayanarak yapılan tetkikler, Neolitik ve onu takip eden Kalkolitik devirlerde Doğu Anadolu'nun Kuzey Mezopotamya kültürleriyle çağdaş münasebetleri bulunduğunu göstermiştir¹⁸².

¹⁸¹ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi Yayınlar, Ankara, S. 11.

¹⁸² Kınal, Füzuran (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 28.

2.4.5.4.1. Tilkitepe

Van Gölü'nün doğu kıyısında bulunan Tilkitepe, Nemrut ve Süphan obsidyenlerinin Mezapotamya'ya satışını sağlayan bir ticaret kolonisidir. Muş ovasından Elazığ'ın doğusundaki Kovancılar yakınındaki Çınaz'dan, Altınova'daki Korucutepe, Çayboyu ve Tülintepe'ye kadar yayılmıştır¹⁸³.

Tilkitepe'nin en alttaki III. Tabakasında Tel Halaf stilinde boyalı ve perdahlı kaplar bulunmuştur. II. tabakada görülen boyasız kapların henüz paralelleri bulunmamıştır. Kalkolitik kültürün son safhasında ise, saman karıştırılmış bir hamurdan imal edilmiş mat kırmızı bir seramik görülmüştür. Üzerlerinde boya ile dalgalı nakışlar yapılmıştır. Aynı seramikten Muş Ovası'nda da satıh buluntusu olarak ele geçmiştir, fakat orada boyalı değildir. Bu seramiklere Azerbaycan'daki Geoytepe kazılarında da rastlanmıştır¹⁸⁴.

2.4.5.4.2. Karaz

Erzurum'un 15 km. kuzeybatısında bulunan Karaz Höyük'te 1942 senesinde küçük bir sondaj yapılmış, üç kültür katı tespit edilmiştir. En üstteki bakır çağ kültürünün altındaki tabakalardan Kalkolitik çağın elle yapılmış, siyah seramikleri çıkarılmıştır.

¹⁸³ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 74.

¹⁸⁴ Kınal, Füzuran (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 28.

Fakat Karaz Höyük kazılarının Anadolu prehistoryasındaki önemi, monokrom seramiklerin gerçek kabartma olarak yapılmış spiral motifleri, gerekse şekil ve teknik bakımdan Filistin'deki Kirbet Kerak seramikleri ile mukayese edilebilmesinden ileri gelmektedir. Bu iki seramik grubu arasında şekil ve teknik bakımından da benzerlik bulunmaktadır.

Anadolu'nun dört bölgesi arasında ilk Neolitik yerleşmelerin bulunduğu Güney Anadolu'da, Kalkolitik çağlarda da bir köy hayatı devam etmektedir. Bölgeler arasında görülen kültürlerde zaman bakımından da fark bulunmaktadır. Zira Batı Anadolu'daki Erken Bronz çağının en eski safhasının Orta Anadolu Kalkolitik kültürünün geç safhasına tekabül ettiği kabul edilmektedir¹⁸⁵.

2.4.5.4.3. Pulur Höyüğü

Pulur, Erzurum'un kuş uçuşu 15 km., kara yolu üzerinden 20 km. güneybatısında bir köydür. Şimdi resmi adı Ömertepe edildi. Ilıca ilçesine bağlıdır. Kazının yapıldığı, 17 m. yüksekliğindeki höyüğün batı eteğindedir. Bakır-taş çağı buluntuları veren höyükte, 1960 yılında yapılan kazıyı Hamit Zübeyr Koşay yürütmüştür¹⁸⁶.

¹⁸⁵ Kınal, Füzûzan (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 29.

¹⁸⁶ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi Yayınlar, Ankara, S. 8.

2.4.5.4.4. Lidar Höyüğü

Şanlıurfa ilinde, Bozova ilçesine bağlı Lidar (Kürtçe'de, Tori sözlüğüne göre, 'Kurulmuş, kurulu'; şimdi: Dikili) köyünün kuzeybatısında, Fırat ırmağının kıyısındaydı; burada da kurtarma kazısı yapılmıştır. Kazıyı Herald Hauptmann yönetti. Höyükte, Bakır-Taş döneminde başlayan yerleşmenin Selçukluların egemenliği dönemine kadar süregittiği saptanmıştır¹⁸⁷.

Geç Ubeyd Döneminde yapılan ev ve tapınaklar ortada geniş bir salon ve salonu iki yandan çeviren odalardan oluşmaktadır. Çanak çömlekler teknik olarak gelişmiş olsa bile hala elde biçimlendirilmektedir. Açık renk zemine koyu renk boya ile yapılmış basit geometrik motifler içeren bu kaplar bazen cilalanmış bazen de düz bırakılmıştır. Pembe ya da devetüyü zemin üzerine en çok kullanılan renkler siyah, yeşil ve kahverengidir¹⁸⁸.

2.4.5.4.5. Kuruçay

Göller yöresinde bulunmaktadır. Kuruçay'ın Erken Kalkolitik Çağ'ın sonlarına ait 7. yapı katı günümüze oldukça sağlam durumda gelmiştir. Burada 1 m. kalınlığında taş temelli ve kerpiç duvarlı yapılar kareye benzer planlıdır. En dikkat çekici özellik iç duvarlar üzerindeki küçük payanda çıkıntılarıdır. Bu özellik Hacılar ve Canhasan gibi çağdaşlarıyla kimi paralelliklerin olduğunu

¹⁸⁷ Umar, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi Yayınlar, Ankara, S. 12.

¹⁸⁸ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 77.

göstermektedir. Hacılar'dan farklı olarak evler bağımsız birimler halinde yapılmışlardır.

Bir kasaba görünümündeki Kuruçay, kısmen yapıların yan yana ve ilerili gerili dizilmesi, kısmen de taş ve kerpiçten duvarlarla korunma altına alınmıştır. Çocuklar evlerin tavanlarına çömlekler içinde gömülmüştür. Ölü armağanı bırakılmamıştır. Bu dönemde ilk kez arıtılmış bakırdan mızrak ucu, bıçak, balta-keski ve iğne gibi dökme aletler ortaya çıkmaktadır. Böylelikle Kuruçay'da iyi örgütlenmiş bir toplumun yaşadığı ve yönetici sınıfın belirlemeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu kasabada kullanılan çanak ve çömlekler de eskisinin aksine tek renkli ve kaba görünümlüdür ve Anadolu'da iyi tanınmayan bir geleneği yansıtmaktadır. Radyokarbon belirlemelerine göre Kuruçay, Geç Kalkolitik yerleşmeleri 3800-3200 yılları arasına tarihlenmektedir. Karain Mağarası'ndaki iskan bu dönemde de sürmektedir¹⁸⁹.

2.4.5.5. Anadolu ve Mezopotamya'nın Bilinen İlk Uygarlıkları

Orta Asya'dan çıkıp İran'ın Zagros Dağları'na geçerek M.Ö. 5000 yıllarına Mezopotamya'nın bir parçası olan Güney Anadolu'ya gelen Aziyanık Kavimler, M.Ö. 4000'in sonları ile M.Ö. 3000 başlarında yazıyı keşfetmişlerdir. Yazının keşfi, Kalkolitik Dönem'in sonlarında idollerin ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur. İdoller ilk başlangıçta koruyucu bir güç veya savaşın kazanılmasını

¹⁸⁹ Sevin, Veli (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, S. 83.

sağlayan bir tanrısal gücün gerekliliği inancı ile ana tanrıça heykelciklerinin stilize edilmesiyle oluşmuşlardır. Zaman içerisinde ana tanrıçanın yanı sıra, insanın giderek her şeyin stilize edilmesine başlanmış ve böylece resim yazısı oluşmuştur. Bu yazı, belki de başlangıç noktası bilinçaltına yerleştiğinden uzun bir süre kutsal bir yazı olarak kabul edilmiş, çivi yazısının geliştirilip, yaygın kullanılmasına başlandıktan sonra bile zaman zaman kutsal kitabelerde kullanılmaya devam etmiştir.

Yazıyı keşfetmelerinden sonra Sümerler diye anılan bu Aziyanik Kavimler tarihte bilinen ilk göçü gerçekleştirmişlerdir. Aralarında Türkçenin de bulunduğu bitişken bir dil kullanan Sümerler, yerleştikleri toprakların verimli olması ve tarımın gelişmesi ile erken dönemlerde kentsel yaşama geçmişler ve dünya üzerinde mimarinin de başlangıcına neden olmuşlardır. Sümerlerin yerleşim alanı olarak bilinen Mezopotamya, doğal sınırları içinde, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni de almaktadır. Dolayısıyla bu ilk göçlerin Anadolu'yu da etkilediğini söyleyebiliriz. İlk başlangıç dönemleri için bu etkinin büyüklüğü hakkında bir yorum yapmak mümkün değildir. Ancak, bilinen odur ki, daha sonraki dönemlerde Sümerler ile ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle yazının Mezopotamya ve Mısır'da daha önce keşfedilmiş olması, bu yörenin uygarlıklarının Anadolu'ya göre daha erken gelişmelerine neden olmuştur. Ticari ilişkilerin yeterince yoğun olmaması ve bazı madenlerle sınırlı kalması, yazının Anadolu'da etkin bir yoğunlukta kullanılmasını 1000-1200 yıl kadar

geciktirmiştir. Anadolu uygarlık yaşamında yeniden ivme kazanması da Asur ticaret kolonileri çağında olmuştur¹⁹⁰.

2.4.5.5.1. Mezopotamya

Doğu, Güney ve Güneybatı Anadolu'da boyalı seramik ananesi görüldüğü halde, Orta, Kuzeybatı ve Kuzey Anadolu'ya bu devirde bu anane girmemiştir. Bunun sebebini Güney ve Orta Anadolu Bölgeleri'ni birbirinden ayıran muazzam Toroslar sisteminin varlığında görmek isteyenler bulunmaktadır. Fakat Kilikya Ovası ile Kuzey Suriye arasında da Amanoslar maniasının bulunduğu göz önüne alındığında, bu nazariye izah edilemez. Zira Mezopotamya ve Güney Anadolu Kalkolitik kültürleri karşılaştırıldığında:

Kültür	Mezopotamya	Güney Anadolu
Pre-Kalkolitik	Hassuna	Mersin XXIV
Er Kalkolitik	Ninive	Mersin XXIII-XX
Orta Kalkolitik	Samarra-	Mersin
Geç Kalkolitik	Telhalaf	XIX-XVI
	Ubeyd-Uruk	Mersin XV-
		XII

¹⁹⁰ Değirmencioğlu, Ö. ve Ahipaşaoğlu S. (1999). *Anadolu'da Turizm Rehberliği Genel Bilgileri*, Detay Yayıncılık, Ankara, S. 88.

Kuzey Suriye ile Güney Anadolu arasında IV. Bin yılda bir kültür mübadelesi vardır ve Anadolu Kalkolitik sakinleri Mezopotamya'nın çağdaş kültürlerinin tesiri altında kalmışlardır. Mezopotamya Kalkolitik kaplarda kulp görülmediği halde, Anadolu'da daha Mersin Neolitik kaplarında kulp ananesi vardır. Alishar, Alacahöyük Kalkolitik tabakalarında görülen ayaklı meyvelikler ise, Anadolu'nun form envanterine vermiş olduğu yeni kap şekillerinden biridir¹⁹¹.

Kalkolitik Dönem'de Mezopotamya'da Sümerler yaşarken, Anadolu'da Hititler'in, Elam ve Kafkaslarda Kassitler'in, Lulubiler'in, Hurriler'in, Subarutlar'ın yaşadığı bilinmektedir. Bunların hemen tümünde ancak özellikle Sümerler'de eşya yapımında kullanılan altının Manisa Sart Dağı altını olduğu saptanmıştır. Anadolu'da bilinen en eski maden ocağı Karaman yakınlarındaki 'İncehasan' bakır madeni de bu dönemlere aittir.

Bu dönemde de, Neolitik dönemde olduğu gibi boğa başlarının evlerin duvar ve tavanlarına asılmaları geleneği devam etmiştir. Ancak Neolitik Dönem'in belirgin vücutlu örnekleri yerine şekilsiz başlı, küçük göğüslü, ince uzun yapılı heykeller ortaya çıkmıştır. Kadın heykellerinin boyunlarına kolyeler asılmış, karın altlarına ise üçgen figürler konmuştur. Bu üçgen figürler erkek heykellerinde altına yerleştirilmiştir. Böylece erkekte aklın, kadında ise cinselliğin öne çıkarıldığı düşünülebilir. İlk 'polykrom' yani çok renkli

¹⁹¹ Kınal, Füzuran (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 29.

seramikler de yine bu dönemin ürünleri arasındadır. Bunların en önemlileri Burdur Hacılar'da bulunmuş olup, bugün Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Kalkolitik dönemin Hacılar dışındaki önemli yerleşimleri arasında Beycesultan, Canhasan, Mersin Yümüktepe, Elazığ Tepecik, Malatya Değirmendere, Norşuntepe, İstanbul Fikirtepe sayılmaktadır¹⁹².

2.4.5.5.1.1. Ziraat

Bu devrin ziraat aletleri hakkında hiçbir fikrimiz yoktur. Fakat, gerek mezarlarda bulunan hububat tanelerinin, gerek el değirmenlerinin mevcudiyeti, bu devrin sakinlerinin toprağı işlediklerini ve çeşitli mahsuller yetiştirdiklerini göstermeye yeterli delildir. Bugün kimyevi tahlillerle anlaşılmıştır ki, bu devirde Anadolu'da 'tritucum monococcum' ve 'tritucum dicoccum' denilen buğday neveleri yetiştiriliyordu¹⁹³.

2.4.5.5.1.2. Kalkolitik Sanatı

Bu devrin sanatı ancak seramik ve mühürler üzerindeki tezyinattan ibarettir. Bilhassa monokrom kaplar üzerinde motifler 'linear' denilen çizgi sanatını göstermektedirler. Anadolu Kalkolitik Çağ kapları, ağırşak ve mühürleri üzerinde iç içe daireler halinde

¹⁹² Değirmencioğlu, Ö. ve Ahipaşaoglu S. (1999). *Anadolu'da Turizm Rehberliği Genel Bilgileri*. Detay Yayıncılık, Ankara, S. 90.

¹⁹³ Kınal, Füzuran (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 31.

spiral motiflerle veya birbirine paralel hatlarla yapılmış bu tezyinat görülmektedir.

Mezopotamya'nın Orta Kalkolitik'ini temsil eden Tel Halaf kültürünün tesir sahasına dahil bulunan Güneydoğu Anadolu'daki çok renkli ve boyalı seramikler üzerinde de yine renklerle yapılmış geometrik motifler hakimdir.

Çanak çömlek formları da Anadolu'nun üç bölgesinde birbirinden farklıdır. Sayıları pek mahdut mühürler kilden, taş veya kemikten imal edilmekte ve şahsi alametifarikalar çizgi grupları ile yekdiğerinden tefrik edilmeye itina edilmektedir¹⁹⁴.

2.4.5.5.1.3. Mimari

Anadolu'nun Kalkolitik kültüründe mabet veya saray gibi cemiyet hayatının müşterek hizmetleri için müşterek emekle yapılan resmi mimari henüz yoktur. Bu tarz umumi menfaatler için yapılmış mimari eser olarak yalnız Truva'daki şehir surları örnek olarak gösterilebilmektedir. Kalkolitik Çağ'da Alişar gibi Orta Anadolu şehirlerinin tahkim edilip edilmediği meçhuldür. Zira bu devre ait tabakalar çok küçük bir saha içinde tetkik edilmiştir, fakat Mersin XVI ile Hacılar ve I. Truva şehrinin etrafında sur bulunmaktadır. Hacılar ve Beycesultan'da bu devre ait megaron planlı evler bulunmuştur¹⁹⁵.

¹⁹⁴ Kınal, Füzün (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 31.

¹⁹⁵ Kınal, Füzün (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 32.

2.4.5.5.1.4. Dini Hayat

Bu dönemde Orta Anadolu'da idoller kilden, Batı Anadolu'da ise kil ve taştan yapılmış insan şeklinde küçük heykelciklerdir. İlk zamanlarda daire veya kare vücutlu olarak yapılan bu heykeller zamanla insan şeklini almışlardır. Giyimsiz devirlerin hatırasını taşıyan bu idoller mahalli farklar göstermekle beraber, hepsi dinsel amaçlı yapılmışlardır. Anatanrıçaya tapma devam etmekte olup en güzel örnekler Hacılar'dan çıkartılmıştır.

Batı Anadolu'da bu devirde yaşayan halkın bir kısmı ölülerini şehir dışına (extra muros), orta ve doğu Anadolu halkı şehir içine (inter muros) gömüyorlardı. Buna göre bu devirde, Anadolu'da aynı kültür kaynaklı en az iki kavim yaşamaktaydı. Fakat toprak mezar, küp mezar veya sandık mezar gibi muhtelif mezar şekilleri her iki halk tarafından da kullanılmaktaydı. Ölülerin başlarının muayyen bir istikamette konulmasına önem veriliyor, yanlarına öteki dünyadaki hayatta gerekli olan kap kacak içinde yiyecek içecek hediyelerle, ölünün zati eşyası, silahları veya ziynet eşyaları konulmaktaydı. Mezarlarda bulunan hediyeler, bu kavimlerin ölümden sonraki hayata inandıklarına işaret etmektedir¹⁹⁶.

¹⁹⁶ Kınal, Füzuran (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 33.

2.4.5.6. Anadolu'nun En Eski Halkı

Anadolu'da takriben V. Bin yıldan III. Bin yılsonuna kadar geçen zaman içinde mağara hayatından köy kültürüne kadar tedricen yükselen Prehistorik medeniyetleri yaratanlar kimlerdi?

Avrupa'nın Prehistorik sakinlerini tespit maksadıyla yapılan antropolojik tetkikler beyaz ırkı, Şimal adamı (Homo Nordicus), Alp Adamı (Homo Alpinus) ve Akdeniz adamı (Homo Meridionalis), olarak üç tali gruba ayırmaktadır. Anadolu'nun Prehistorik sakinlerinin bu büyük insan tiplerinden hangisine ait olduğunu tespit etmek için antropolojik metot, Prehistorik devir tabakalarında bulunan iskelet bakiyelerinin antropometrik ölçülerini almaktan ibarettir.

Türk Tarih Kurumu ve Türk Antropoloji Enstitüsü çalışmaları başlamadan evvel, Batı Anadolu'daki sadece beş buluntu yerine dayanılarak Anadolu'nun Prehistorik sekenesinin orta boylu ve uzun burunlu Akdeniz tipi olduklarını ve umumiyetle Batı Anadolu halkının Avrupalı bilhassa Egelî kavimler oldukları neticesine varılmıştır.

Fakat bugün Orta ve Doğu Anadolu'da yapılan çalışmalarla antropolojik malzeme çoğalmış ve Antropoloji Enstitüsü'nün verdiği grafiklere göre kahil kafataslarından yüzde 20'si 'hyperdolichocephalie', yüzde 20'si 'dolichocephalie', yüzde 20'si 'sous-brachycephalie', yüzde 40'ı ise 'brachycephalie' olduğu

anlaşılmıştır. Çocuk kafataslarından ise yüzde 40 ‘dolicocephalie’, yüzde 20 ‘sous-brachycephalie’, yüzde 20 ‘brachycephalie’, yüzde 20 ‘hyperbrachycephalie’ olarak tespit edilmiştir.

Böylece Anadolu’nun Kalkolitik ve Bakır Çağları’nda iki nevi dolikosefal kafa bulunmaktadır. Bunlardan biri ekseriyeti temsil eden Babaköy ve Tilkitepe kafataslarının mensup olduğu ‘euroafricaine’ denilen tiptir. Bu devirlerde Anadolu’da ‘armenoide’ tip bulunmamaktadır. Bir de azınlığı teşkil eden brakisefal kafatasları vardır ki, bunların M.Ö. II. bin yılbaşlarında Anadolu’yu istila edecek olan kavimlere ait olduğu tahmin edilmektedir. Zira Alacahöyük ve Alishar kazılarında Hitit tabakalarından çıkarılan kafaların ekseriyeti brakisefaldirler¹⁹⁷.

2.5. Tunç / Bronz Çağı (M.Ö. 3000 – 1200)

Kalay ve bakırın karışımından oluşan tunç, Anadolu’da Kalkolitik dönem sonunda görülmektedir. Ancak, tunç madeninin alet ve kap yapımında kullanılması 3. binin başlarına rastlamaktadır. Mezopotamya ve Mısır’da tunçtan eserlerin yapımına başlandığı sıralarda (MÖ. 4000 sonu) yazı icat edilmiş olduğundan bu ülkeler için Tunç Çağı deyimi yerine yazılı belgelerden elde edilen kronoloji ve sınıflandırmalar kullanılmaktadır. Buna karşılık yazıyı henüz kullanmayan Anadolu, Hellas (Yunanistan), Balkanlar ve Avrupa gibi

¹⁹⁷ Kınal, Füzün (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 34.

bölgeler için Tunç Çağı deyimi geçerlidir. Tunç Çağı Anadolu'da 3 bin yıllarında başlamaktadır¹⁹⁸.

Tuncun kullanılmasıyla metal işçiliğinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bakırın yanı sıra diğer metallerde de (özellikle altın ve gümüş) işleme, arıtma ve karışım tekniklerinde gelişmeler ortaya çıkmıştır. Metal işlemedeki gelişmeler çanak çömlek yapımını da etkilemiştir. Burada da yeni teknikler ve dolayısıyla gelişmeler ortaya çıkmıştır. Üretimdeki artış, dış satımı da etkilemiş ve dönemin beylikleri, krallıkları arasında ticaret gelişimi hızlanmıştır¹⁹⁹.

Batı Anadolu'da Troia'ya paralel olmak üzere MÖ. 1600 tarihlerinden bu yana birçok yerde bulunan Myken eserleri Batı Anadolu'nun 2 binin ikinci yarısında Asurlu tüccarların Orta Anadolu'yu sömürgeleştirdikleri gibi Balkanlar'dan, Adalar'dan ve Akaların memleketinden gelen boyların burada ticaret kolonileri kurduklarını göstermektedir. Akaların Anadolu'da ticaret kolonileri kurmaları, ardı sıra Aiol, İon ve Dor boyları tarafından Anadolu'nun MÖ. 1050 tarihinden itibaren işgal edilmesine ön ayak olunmuştur. 1050'den sonraki Anadolu tarihi, özellikle Batı Anadolu'da Helen Uygarlığı'na sahne olmuştur. Bu dönemde Anadolu üzerinden Orta Asya halklarının Avrupa'ya yönelen göçleriyle, Avrupa ırklarında ve gen yapılarında değişimler yaşanmıştır²⁰⁰.

¹⁹⁸ Akurgal, Ekrem (2000). *Anadolu Kültürü*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, S. 11.

¹⁹⁹ Değirmencioğlu, Ö. ve Ahipaşaoğlu S. (1999). *Anadolu'da Turizm Rehberliği Genel Bilgileri*, Detay Yayıncılık, Ankara, S. 90-91.

²⁰⁰ Güvenç, Bozkurt (1998). *Antropoloji*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, S. 23.

Anadolu'da Tunç Çağı üç evre gösterir: Erken Tunç Çağı (MÖ. 3000-2500), Orta Tunç Çağı (MÖ. 2500-2000), Geç Tunç Çağı (MÖ. 2000-1200). Anadolu yarımadası üzerinde Tunç Çağı, Doğu-Güneydoğu, Orta Anadolu ve Batı Anadolu'da olmak üzere dört ayrı tür sergiler. Özellikle Doğu Anadolu Tunç Çağı ayrı bir kimlik taşır. Güneydoğu Anadolu ise, büyük ölçüde Mezopotamya'nın etkisindedir²⁰¹.

Orta Anadolu'da Erken Tunç Çağı'nın en önemli kültür merkezleri şunlardır: Malatya Aslan tepe, Köşk erbaba, Keban Bölgesi'nde Norşuntepe, Alişar, Karaoğlan, Tarsus, Mersin Yümüktepe, İkiztepe. Batı Anadolu'da ise en eski Prehistorik yerleşmeler hakkında ele geçen eserler bazı buluntular bir yana bırakılırsa ancak MÖ. 3000 tarihlerine kadar uzanmaktadır. Bugüne kadar bilinen yerler Troia başta olmak üzere, Eskişehir Demircihöyük, Kusura, Karataş Semayük, Beycesultan, İasos, Aphrodisias gibi merkezlerden oluşmaktadır²⁰².

2.5.1. Erken Tunç Çağı (M.Ö. 3000-2500)

Bu devirde mahalli farklara rağmen Anadolu'da Eski Bronz Çağı kültürü doğuda Van'dan, batıda Ege Denizi'ne, kuzeyde Karadeniz'den güneyde Akdeniz'e kadar yayılmıştı ve bu çevre dahilinde hayat seviyesi aynıydı. Bu evrede Anadolu özünde daha çok Kalkolitik Çağ'ın sadece tarıma dayalı köy kültürünü sürdürmektedir. Tunç aletler

²⁰¹ Kınal, Füzüzan (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 48.

²⁰² www.anadoluhistory.cjb.net

çok yaygın kullanılmamaktadır. Bu dönemin en önemli ‘teknolojik’ buluşu dört tekerlekli arabadır. İlk örneklerini, Mezopotamya sanat tasvirlerinde gördüğümüz bu arabalar öküzler tarafından çekilmekteydi. Tekerlekleri kağnılardaki gibi disk şeklindeydi²⁰³.

Arkeolojik vesikalar Anadolu’nun bu devirde bilhassa Mezopotamya ile ticari ve kültürel münasebetlerde bulunduğunu göstermiştir. Alacahöyük kral mezarlarının Akkad krallarının yazılarında Anadolu hakkında kayıtlar bulunmaktadır. Akkad krallarının Anadolu hakkındaki yazılarından şu sonuçları çıkarabilir:

- a-** Eski Bronz çağında Anadolu’da etrafı surlarla çevrili birçok şehir devletleri kurulmuştu.
- b-** Bu şehir devletleri arasında siyasi birlik henüz yoktu. Fakat bu şehir devletleri ortak düşman karşısında birleşiyorlardı.
- c-** Bu şehir devletlerinin düzenli ordular vardı.

Diğer taraftan, Alacahöyük kral mezarları, bize bu krallıkların maddi varlıkları, ekonomik ve mali durumları hakkında da fikir vermektedir. Bu krallar altın ve gümüş avani kullanıyorlar, altın işlemeli elbiseler giyiyorlardı. Altından taç ve kemerler ile gümüş kabzalı hançerler taşıyorlardı.

Bu devir krallıklarındaki aile yapısı anaerkil geleneklere sahiptir. Zira, Alacahöyük’te bulunan kraliçe mezarı, zenginlik ve ihtişam

²⁰³ Kınal, Füzün (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 49.

bakımından kral mezarlarından aşağı değildir. Ana tanrıça kültürünün varlığı da bu konuda başka bir delil olabilmektedir.

Bu devrin dini inanışları Kalkolitik çağ inanışlarının bir devamı olmakla beraber bir ilerleme, bir değişme de meydana gelmiştir. Örneğin Horoztepe’de bulunan çocuğunu emziren ana heykelciği, Kalkolitik çağda idollerle temsil edilen ‘Büyük Ana’ kültünün devamını gösterdiği gibi, Alacahöyük ve Horoztepe boğa ve geyik heykelcikleri de bir Totemizmin varlığına işaret etmektedir²⁰⁴.

Dönemin gömü görenekleri konusunda en iyi bilgi Balıkesir yöresindeki Yortan ve Babaköy mezarlıklarından edinilebilir. Bu mezarlıklarda ölüler, iri küpler içine armağanlarıyla birlikte ve bacaklar karna çekik (hocker) durumda gömülmüşlerdir²⁰⁵.

Bu dönemin ikinci yarısında madeni eşya yapan ustalar, kalıba dökmeyi, maden kaplamayı, kaynak ve lehim, çekiçle işlemeyi ve döverek şekillendirmeyi, tanelendirmeyi, telkari işlemeyi, hatta mine işlerini bile biliyorlardı. Ortaya çıkan nesnelere arasında ustaların kullandığı anlaşılabilir yarı değerli taşlar ve lüks gereçler görmek de pek şaşırtıcıdır. Bunlardan kaya kristali (Kuartz), akik, yeşim, obsidyen ve lüle taşı kendi ülkelerinde elde edebiliyorlardı. Fildişi, kehribar, lacivert taşı ve firuze taşı ise dış ülkelere ticaret yoluyla sağlıyorlardı²⁰⁶.

²⁰⁴ Kınal, Füzün (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 50-51.

²⁰⁵ Sevin, Veli (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc’si*, Simavi Yayınları, İstanbul, S. 37.

²⁰⁶ Lloyd, Seton (1997). *Türkiye’nin Tarihi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, S. 21.

Erken tunç çağı birinci döneminin kültür bölgelerinden biri de Eskişehir ovasındaki Demirci Höyük yöresidir. Orta Anadolu kültürleri ile Avrupa kültürleri arasında bir köprü görevi yüklenen Demirci Höyük 70 m çapında alçak bir teras duvarı ile kuşatılmış 15-20 kadar evden oluşan bir köy durumunda idi. Bu küçük köyde eski Avrupa izleri en açık bir biçimde pişmiş toprak kadın figürlerinde görülebilmektedir²⁰⁷.

2.5.2. Orta Tunç Çağı (M.Ö. 2500-2000)

Anadolu uzun bir duraklama sürecinden sonra Orta Tunç Çağında yeniden parlak bir dönem yaşamıştır. Yazı henüz kullanılmamakla beraber, uygarlık üstün bir düzeye ulaşmıştır. Bu dönemde şehircilik, mimarlık, heykeltıraşlık ve çömlekçilikte Anadolu önder olmamakla birlikte, o zamanki dünyanın en başta gelen merkezlerinde biridir. Orta Tunç Çağında tunç eserler büyük bir bolluğa ulaşmış, ayrıca altın, gümüş ve ikisinin karışımı olan elektrondan yapılmış sanat eserleri de kral ve prenslerin saraylarında büyük ölçüde yer almaya başlamıştır. Orta Tunç Çağın en büyük teknolojik aşaması çömlekçi çarkının icat edilmiş olmasıdır. Bu dünyada sanayileşmenin ve endüstrileşme atılımının ilk adımıdır. Çömlekler artık makine ile üretilmekteydi²⁰⁸.

Orta Tunç Çağı Anadolu'sunda kentler oldukça gelişmiş olup, teokratik beylikler tarafından yönetiliyordu. Bu devletçiklerin en önemlileri Kızılırmak kavisi içindeki Hatti Rahip Beylikleri ile

²⁰⁷ Sevin, Veli (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc'si*, Simavi Yayınları, İstanbul, S. 38.

²⁰⁸ Kınal, Füzuran (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, S. 51.

Çanakkale yakınındaki Troia II Krallığı idi. Böylece Orta Tunç Çağında Anadolu'nun birçok merkezi Prehistorik dönemden çıkmış, Protohistorik yani ön tarih sürecine girmiştir²⁰⁹.

2.5.3. Geç Tunç Çağı (M.Ö. 2000-1200)

Orta ve Güneydoğu Anadolu'da M.Ö. 1700 sıralarında yazı kullanılmaya başlandığı için bu dönemi Geç Tunç Çağı olarak adlandırmak doğru değildir. Buna karşılık, yazı kullanımına erişmemiş olan Troia VI Uygarlığı (M.Ö. 1800-1200) için bu deyim geçerlidir²¹⁰.

Bu dönemin en belirleyici özelliği kentleşme de sağlanan gelişmelerdir. Küçük şehir beylikleri kurulmuş ve kentlerin etrafı surlarla çevrilmiştir. Dar olmakla birlikte sokak kavramı gelişmiştir. Evler taş temel ve kerpiç duvarlıdır. Planları dikdörtgen kimi zaman da karedir. Odalarda fırın, ocak ve sedir vardır. Çanak çömlekte klasik kalıplar aşılmış, gaga ve yuvarlak ağızlı, üç ayaklı testilerle siyah renkli, geniş karınlı çömlekler, tek ve çift kulplu kaseler, çift kulplu vazolar ve insan yüzlü testiler yapılmıştır. Tarımda sabanın ilkel bir biçiminin kullanılmaya başlanması verimlilik üzerine olumlu etkilerde bulunmuştur. Mezopotamya ile ticaretin gelişmesi ve Anadolu'da Asur ticaret kolonilerinin kurulması yazının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu dönemde Anadolu'ya Avrupa'dan gelen Hititler buraları yurt edinmişlerdir. Hattiler ile kaynaşp, Anadolu'nun büyük bir

²⁰⁹ Akurgal, Ekrem (2000). *Anadolu Kültürü*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, S. 12.

²¹⁰ Lloyd, Seton (1997). *Türkiye'nin Tarihi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, S. 22.

kısmına egemen olan bir krallık kuran Hititler, aynı zamanda Anadolu'da ilk merkezi yönetim sistemini oluşturmuşlardır. Çanakkale Boğazı'nı kontrol yüzünden çıkan ünlü Truva Savaşı, tarihte ilk kez doğu ve batının bir başka deyişle Anadolu ile Yunanistan'ın karşı karşıya gelişi de yine bu dönemin önemli olaylarından. Bugün Truva VI Uygarlığı olarak adlandırılan bu devrede, ilgi çeken bulgulardan biri de Ege Denizi çevresinde yazının halen kullanılmayıştır. Truva VI'nın yanı sıra döneme ait önemli yerleşimler Kültepe, Horoztepe, Polatlı, Eti Yokuşu, Ahlatlıbel, Alacahöyük, Boğazköy, Alishar, Mahmatlar, Eskişehir olarak sayılabilmektedir²¹¹.

2.5.3.1. Troia I Uygarlığı (M.Ö. 3000-2500)

Erken Tunç Çağı Anadolu'sunun en önemli merkezi Çanakkale yakınındaki Troia I yerleşmesidir. Kent, ancak bir bölümü ile ortaya çıkartılan 90 metre çapındaki bir surla çevriliydi. Evlerde megaron tipinde inşa edilmişti. Konutların duvarları taştan olup, balıksırtı biçiminde örülmüştür. Amerikalı kazı heyeti Troia I evresinin on kattan oluştuğunu saptamıştır. Troia I'in en önemli eserlerinden biri, bir kabartma olup üzerinde insan yüzü tasvir edilmiştir. Bu kabartma şu anda İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır²¹².

²¹¹ Değirmenciöğlü, Ö. ve Ahipaşaoğlu S. (1999). *Anadolu'da Turizm Rehberliği Genel Bilgileri*, Detay Yayıncılık, Ankara, S. 93-94.

²¹² Türkiye Turling ve Otomobil Kurumu (1990). *Türkiye Rehberi*, Araştırma Basım Yayın San. ve Ticaret Ltd. Şirketleri, İstanbul, S.48.

2.5.3.2. Troia II Yerleşmesi (M.Ö. 2500-2000)

Troia II, Troia I'in yıkıntıları üzerine kurulmuştur. Yeni yerleşmede oturanların da, Troia I halkı gibi Balkan ve Ege Bölgeleri uygarlıklarının bir temsilcisi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü sanat ve somut kültür eserleri bir öncekinin benzerleriydi. Troia I'de gördüğümüz ve Beycesultan'da daha Kalkolitik dönemde M.Ö. 4000'de rastladığımız megaron tipi konutlar Troia II'de de kullanılmaktadır. Megaron ince uzun, dörtgen biçimli bir yapıdır. Girişi hep bir dar yüzedir. Odaları bir eksen üzerinde olup, iki üç tanedir. En büyük odasını ortasında bir ocak bulunur. Giriş, önü açık yarım bir odadır. Hemen tamamı ortaya çıkarılan ve çok güzel korunmuş olan kent duvarının çapı, Troia I'inkinden 20 metre fazlasıyla 110 metredir. Bu küçük kent de ancak kral ve ailesi ile ileri gelenlerin oturduğu yedi sekiz konuttan oluşmaktaydı²¹³.

Kralın 40 metre uzunluğunda 13 metre genişliğinde olan iki katlı megaronu tepenin ortasında yükseliyordu. Homeros'un destanlarını okuyup, Kral Priamos'un hazinelerini bulmak için Troia höyüğünü 1870'de kazan Alman işadamı Heinrich Schliemann Troia II'nin kent duvarı içinde gizli olarak saklanmış altın ve gümüş eserleri bulmuştur. Sözü geçen hazine üç altın taç, altmış altın küpe, birçok altın iğne ve takı, on beş adet altın ve gümüş vazo, birçok altın yüzük ve saç tokası, dört lapislazuli balta, kurşundan bir kadın idol, birçok taş idol ve yine birçok kolye taşından oluşuyordu. Schliemann'ın Almanya'ya

²¹³ Lloyd, Seton (1997). *Türkiye'nin Tarihi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, S. 23.

götürdüğü ve Berlin’de Völkerkunde Müzesi’ne konan bu hazine ikinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet Rusya’ya götürülmüş olup, şimdi Puşkin Müzesi’nde sergilenmektedir. Türkiye’de bırakılmış olan küçük bir bölüm ise İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde yer almaktadır²¹⁴.

2.5.4. Tunç Çağı Uygarlıkları

2.5.4.1. Hurriler (M.Ö. 2800-2300)

Anadolu’ya bilinen ilk göçlerden biri, kesin olmamakla birlikte, M.Ö. 2800’lerde doğudan Anadolu’ya girmiş olan kavmin Hurriler olduğu kabul edilmektedir. Bugüne kadar Anadolu coğrafyasında yapılan kazılarda Hurri kentine rastlanmamıştır. Ancak, Suriye’deki Nuzi kentinde yapılan kazılar sonucu ele geçirilen malzemelerden Hurriler’in daha çok Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu’da yaşadıkları kabul edilmektedir. Bu kazılarda bulunan kap kaçak, özel bezemeli seramik ve diğer metal aletler Güneydoğu Anadolu’da bir Nuzi devleti olduğunu anlatmaktadır. Ancak, daha sonra yapılan kazılardan Kızılırmak kavisine yakın bir bölgeye kadar, Doğu Anadolu Bölgesi’nde bir Huri Devleti’nin varlığından söz edilmektedir. Bugün yapılan kazılarda bulunan tabletlerden önemli bir miktarı Hurrice’dir. Hurriler’in bu bölgede görülme tarihleri çok kesin olmamakla birlikte M.Ö. 2800/2500-2300/2100 denilebilir²¹⁵.

²¹⁴ Sevin, Veli (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc’si*, Simavi Yayınları, İstanbul, S. 40.

²¹⁵ Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (1990). *Türkiye Rehberi*, Araştırma Basım Yayın San. ve Ticaret Ltd. Şirketleri, İstanbul, S. 49.

Hurriler hakkında bize bilgi veren kaynaklar; özellikle Mezopotamya'da Akkad ve Erken Asur verileri Hurriler'den bahsetmektedir. M.Ö. 19. yüzyılın başlarında Mısır'da yepyeni bir devlet soyu görülmektedir. Bu dönemde Firavun soyunda bir kesiklik görülmektedir. Nil deltasında yeni bir grup egemenlik kurmaktadır. Bunların M.Ö. 1900-1700 arasında Hurriler'in olduğu sanılmaktadır. Bu gruba Hiksos denilmekte ve Hiksos halkı olarak anılmaktadırlar. Savaş atı ve savaş arabalarını kullanan Hiksoslar, güçlü bir orduya sahiptir. Hafif tekerlekli, iki kişi taşıyan ve at tarafından çekilen bu arabalar, Ön Asya'da da görülmektedir. Bu grup, M.Ö. 1700'lerde kuzeyde kuvvetlenen Mısırlılar tarafından Nil deltasından çıkartılarak, bugünkü Suriye'nin kuzeyine kadar kovulmuşlardır. Daha sonra yapılan çalışmalarda, kuzeyde Kafkasya'dan, güneyde Suriye'ye, batıda Sivas veya Malatya'dan, doğuda bugünkü Azerbaycan'a kadar olan bölgede Hurrilerin hüküm sürdüğü kabul edilmektedir.

Bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılan bu kültüre, değişik isimler verilmiştir: Erken Hurri kültürü, Erken Bronz Çağı kültürü, Kura Aras kültürü, Yanık Kültürü, Karaz Kültürü, Erken Transkafkasya kültürü, Doğu Anadolu Erken Bronz Çağı kültürü gibi. Ancak, bu kültürü yaratan halkın, Asyanik bir millet olan ve dilleri Türkçenin de dahil olduğu Ural-Altay dillerine benzeyen Hurriler olması yüzünden, Erken Hurri Kültürü adının verilmesi, gerek yerli ve gerekse yabancı bilim adamlarınca daha uygun görülmüştür. Çünkü daha sonra M.Ö. 1000 yıllarında Doğu Anadolu yüksek yaylasını Transkafkasya'yı, kuzeybatı İran'ı ve güneyde de Şanlıurfa çevresini içine alan ve 300 yıl boyunca

hakimiyetini devam ettiren Urartu Krallığı, Hurri kültürünün bir mirası sayılmaktadır²¹⁶.

Erken Hurri Kültür birliğinin en büyük maddi kalıntısı olarak, sözü edilen geniş coğrafi bölgede ele geçirilen keramik çeşitlerinin formu dikkati çekmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Hurri Kültür birliğinin ikinci ortak özelliğini mimari yapılar meydana getirmektedir. Transkafkasya, kuzeybatı İran ve Van bölgesinde bu devre ait yuvarlak planlı yapı tipleri, Hurri kültürünün önemli ve karakteristik özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yarı göçebe Hurri kavimleri tarafından yuvarlak çadır tiplerinin bir benzeri olan bu evler çok pratik olduğu için kullanılmaktaydı. Genellikle 4-13 metre çapında ve ortasında merkezi planda dairesel bir yapıya sahip olan bu evlerin tek kapısı bulunmaktadır. Duvarları fazla kalın olmayan kerpiçtir. Günümüze kadar değişmeyen geleneksel yapı şeklini koruyan yarı göçebe Türk boylarının kullandığı yuvarlak planlı çadır tipleri ve Urfa civarında bugün de görülen bu tip köy evleri günümüze kadar intikal etmiş miras olabilir²¹⁷.

²¹⁶ Erzen, Arif (1998). *Doğu Anadolu ve Urartular*, TTK Yayınları, Ankara, S. 15-17.

²¹⁷ Özfırat, Aynur (1994). *Eski Çağ'da Harran*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, S. 34.

2.5.4.1.1. Hurri Yazısı

Hurriler özellikle mitoloji, din ve yazın alanlarında önemli yapıtlar ortaya koymuşlardır. Hurriler arasında daha çok Sümer - Babil kültür geleneğinin yaşatıcıları olarak görünmekte iseler de bazı uygarlık alanlarında aşağıda göreceğimiz gibi, kendilerine öz yaratıları da vardı. Ne var ki, Hurriler siyasal bir güç olarak ancak 200/250 yıl boyunca egemen olmuşlar böylece bu kısa süre içinde gerekli gelişme ve olgunlaşma olanağını bulamamışlardır.

Hurri metinleri genellikle Babil çivi yazısı ile, çok fonetik bir biçimde ve pek az ideogram kullanılarak yazılmıştır. Bazı Hurri metinleri Ugarit'te kullanılan sessiz harf yazısı ile kaleme alınmıştır²¹⁸.

2.5.4.1.2. Hurri Dili

Hurice eski Ön Asya dünyasının en ilginç dillerinden biridir. Hint-Avrupalı ve Semitik dillerle hiçbir ilgisi olmayıp öntakılarla kurulan Hattice'den de tamamıyla ayrıdır. Hurrice'nin başlıca özelliği dil yapısının arkaya takılan eklemelerle oluşturulmasıdır. Ancak, Hurice diğer bilinen eklemeli dillerden hiçbirleriyle de yakınlık göstermez. Urartu dili Hurri dilinin devamı niteliğindedir. Hurri diline ait ilk belge Urkis kentinde bulunmuştur.

²¹⁸ Erzen, Arif (1998). *Doğu Anadolu ve Urartular*, TTK Yayınları, Ankara, S. 18.

Hurriler'e ait en önemli metin Kral Tuşratta'nın (M.Ö. 1380-1350) III. Amenophis'e gönderdiği ve Mısır'da El Amarna arşivinde bulunmuş olan Hurice mektuptur²¹⁹.

2.5.4.1.3. Mitoloji

Hurriler, özellikle mitoloji alanında güzel eserler vermişler ve bu konuda komşuları Hititlere, daha sonra da Fenikelilerin ve Geç Hititlerin aracılığı ile Helen dünyasına büyük ölçüde etkili olmuşlardır.

Hattuşa'da Akkad, Hurri ve Hitit dillerinde yazılmış tabletlerde ele geçen Gılgameş efsanesi ana çizgileriyle eski Babil örneğine uygunsu da yeni bir Hurri yorumudur ve daha bir bütünlük gösterir. Söz konusu üç metinden en iyi korunanı Hititçe olanıdır.

Hurilerin en büyük efsanesi tanrıların kralı olarak adlandırdıkları Kumarbi üzerine yazılmıştır. Bu efsanenin Hurrice'den Hititçe'ye yapılmış çevirileri Hattuşa'da bulunmuştur.

Kumarbi efsanesi, sonradan Fenikeliler ve Geç Hitit merkezleriyle Helenlere de geçmiş ve Homeros'la Hesidos'un eserlerine köklü etkilerde bulunmuştur²²⁰.

²¹⁹ Akurgal, Ekrem (1998). *Anadolu Uygarlıkları*, Net Yayınları, İzmir, S. 124.

²²⁰ Akurgal, Ekrem (2000). *Anadolu Kültürü*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, S. 179-180.

2.5.4.1.4. Din

Hurriler’de din, sağlam kurallara dayalı olup güçlü rahipler elinde çok iyi bir biçimde örgütlenmiş bulunuyordu. Bu nedenle Hurri dini Kizzuvatna’ya ve III. Hattuşili döneminden beri de Hitit ülkesine yayılmıştı. Hititlerin en önemli tapınaklarından biri olan Yazılıkaya’da tanrıların yanı başlarında hierogliflerle yazılı adları Hurrice’dir²²¹.

2.5.4.1.5. Mimarlık

Hurri ülkesi içinde bulunan Nuzi ve Alalah’ta Mitanni stilinde vazolar, mühürler ve duvar resimleri bulunmuştur. Bu durum, yapıtların bir ölçüde Mitanni sanatkarları tarafından yaratıldığını akla getirmektedir. Nitekim Alalah’taki kral sarayları bilim adamları tarafından Mitanni sanatına bağlanmıştır. Ayrıca saraylardaki tören odasına girişin direkli ya da sütunlu geçitler biçiminde düzenlenmiş olması Girit-Aka uygarlıklarının etkisidir.

Yarimlim sarayında kendi içine kapanık blokların bulunması, bazı bölümlerin çok katlı olması, uzun salonların ağaç direklerle ikiye bölünerek daha çok kareye yakın büyük olmayan odaların kullanılması ve bunların Girit saraylarındaki fresklere benzeyen duvar resimleri ile süslenmesi gerçekten Minos uygarlığının belirli etkileridir²²².

²²¹ Akurgal, Ekrem (2000). *Anadolu Kültürü*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, S. 179-180.

²²² Özfirat, Aynur (1994). *Eski Çağ’da Harran*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, S. 34.

2.5.4.1.6. Heykelcilik

Hurri heykelciliği konusundaki bilgiler belirsizliğini halen korumaktadır. Açana'da bulunan ve şimdi Antakya Müzesi'nde sergilenen heykel ve kabartmalar daha çok Anadolu Hitit sanatının taşra ürünü örnekleri arasında yer alırlar. Bunlardan İdrimi'nin sarayında bulunan aslanlar, büyük ölçüde stilize edilmiş olmakla birlikte açıkbaşlıları, dışarı çıkmış ve alt dudağa yapışmış dilleri, kübik yüz biçimleriyle Hitit aslan tipine girerler. Nuzi'de ele geçirilen bu konuyla ilgi hemen hemen tüm eserler Hitit ustalarının elinden çıkmış olmalıdır. Burada bulunan eserler bir bütünlük göstermezler. Ayrı stillerde birçok heykel ve kabartma bulunması, Nuzi çevresinde yoğun olarak yaşayan Hurilerin belli bir stil yakalayamadıklarını göstermektedir.

Hurriler'e ait oldukları belirlenen heykellerin Hitit heykel sanatına yakınlığı, Hurriler'in bu konuda yoğun olarak Hititlerden etkilendiğini ortaya koymaktadır.²²³

2.5.4.1.7. Resim, Vazo ve Mühür Sanatları

Kerkük'ün güneyindeki Nuzi kentlerinde gün ışığına çıkarılan Mitanni Kralı Sauşsattar (M.Ö. 1440-1410) dönemine tarihlenmiş olan sarayda elde edilen duvar resimleri Mısır etkileri göstermekle birlikte, bazı yerel olması gereken öğeler de ortaya koymaktadır. Bir kapı üzerini süsleyen duvar resimlerinde hurma ağacı (hayat ağacı?) ve

²²³ Türkiye Tüning ve Otomobil Kurumu (1990). *Türkiye Rehberi*, Araştırma Basım Yayın San. ve Ticaret Ltd. Şirketleri, İstanbul, S. 50.

Hathor başları gibi Mısır-Fenike motifleri Nuzi yöresine yabancı bezeme unsurlarıdır. Buna karşılık, öküz başları ve Humbaba başları Mezopotamya motifleridir.

Hurri vazolarında kendine özgü bir stil olduğu, yapılan son çalışmalarla bir kez daha ispatlanmıştır. Genellikle koyu zemin (siyah ya da kırmızı) üzerine beyaz bezemeye süslenmektedir²²⁴.

2.5.4.2. Hattiler (M.Ö. 2500-1700)

Yakın Doğu'da eskiden yaşamış türlü kavimler arasında uygarlığın doğup gelişmesi ele alınırken, her seferinde bir kavmin zaman içinde ortaya çıkışı ile ilgili belirli bir nokta saptanmaktadır. Bu nokta, dar anlamda tarihin başlangıcı sayılan yazılı belgelerde, bir kavimden ilk söz edildiği andır. Yazının bulunması ya da başka kavimden alınıp kullanılmaya başlaması her ülkede başka tarihte olmuştur. Örneğin, Mezopotamya'da Sümerler ve Nil Vadisi'nin ilk oturanları bu konuda önde gelir. Komşu halklar, onların başlattıkları bu işten yararlanmaya oldukça geç başlamışlardır. Bu gecikme, özellikle oldukça belirgindir. Yazının hiçbir türü M.Ö. II. Bin başlarından önce Anadolu'da görülmez; o zaman bile, yazı yerli halkın işi değil, Mezopotamya kültürünün buradaki kültürü olmuştur. Çünkü Türkiye'de şimdiye değin bulunmuş en eski yazıtlar, M.Ö. XX. – XVIII. yüzyıllar arasında, Kappadokia'da Kaniş (Kültepe) adındaki kentte, Asur tecimenlerinin kurmuş oldukları tecim yerleşmesinde

²²⁴ Akurgal, Ekrem (1998). *Anadolu Uygarlıkları*, Net Yayınları, İzmir, S. 127.

tutmuş oldukları kayıtlardır. Doğal olarak bunlar Asur çivi yazısıyla kil tabletlere yazılmıştı. İlginç olan, Kaniş'te yörenin Anadolu bir yöneticisinin sarayında bulunan belgelerin, başka bir yöntem geliştirememiş olan yerli yöneticinin de söyleyeceklerini yabancı tecimenlerin diliyle ve yazısıyla söylediğini göstermektedir. Kaniş'te bulunan belgeler arasında ticari olanların dışında Anadolu'nun siyasal, askeri olaylarından söz eden yazıtlar ele geçmemiştir. Bu durum M.Ö. 1700 yılında Hitit Krallığı kuruluncaya değin devam etmiştir. Bu tarihten önce Anadolu'da geçmiş olaylarla ilgili tüm bilginin arkeoloji araştırmalarının sonuçlarına dayanması gerekmektedir²²⁵.

Anadolu yarımadasının bugün için bilinen en eski adı Hatti ülkesi idi. İlk defa Mezopotamya yazılı kaynaklarında, Akkad sülalesi döneminde (M.Ö. 2350-2150) kullanılan bu adlandırma, M.Ö. Asur yıllıklarında görüldüğü üzere, M.Ö. 630 tarihlerine değin süregelmiştir. Böylece Anadolu, en aşağı 1500 yıl boyunca Hatti ülkesi olarak tanındı. Bu ad o denli yerleşmişti ki, M.Ö. 2200 tarihlerinden itibaren Anadolu'yu istila etmeye başlayan Hint-Avrupalı Hititler bile yeni yurtlarından söz ederken, Hatti Ülkesi deyimini kullanmışlardır²²⁶.

Yazıyı keşfedemedikleri veya başka bir kültürden alamadıkları için tarih çağlarına geçemeyerek Prehistorik bir uygarlık olarak kalan, Anadolu'nun yerli halkı olan Hattiler hakkındaki bilgiler Hitit kaynaklarından öğrenilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Orta Tunç Çağı'nda İç Anadolu'da bugünkü Çorum, Yozgat, Amasya ve Tokat

²²⁵ Lloyd, Seton (1997). *Türkiye'nin Tarihi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, S. 15.

²²⁶ Özfirat, Aynur (1994). *Eski Çağ'da Harran*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, S. 40.

illerini kapsayan coğrafyada beylikler halinde yaşamışlardır. Bu uygarlığın gerek isminin, gerekse dilinin hem Hint-Avrupa hem de Sami dillerinden kesinlikle farklı, kendisine özgü bir yapıya sahip oldukları Hattuşuş (Boğazköy) tabletlerinden anlaşılmaktadır. Hititlerin Anadolu hakimiyetinden sonra onlarla kaynaşıp, bütünleşen Hattiler, o dönemde de nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturuyorlardı. Hattiler'den kalan bazı yöre isimleri günümüzde dahi Anadolu'nun çeşitli yörelerinde süre gitmektedir²²⁷.

2.5.4.2.1. Hatti Dili ve Hatti Dini

Hattilerin dili hakkında pek az bilgimiz var. Hattuşa'nın M.Ö. 14. ve 13. yüz yıllarına ait ibadet konuları üzerindeki tabletlerinden öğrendiğimize göre, Hitit Rahipleri dinsel törenleri yönetirken, arada bir kendi dillerinden olmayan alıntılarını okuyorlardı. Çevirileri satırlar arasında verilen bu değişlerden önce 'Rahip şimdi Hatice konuşuyor' açıklaması bulunmaktadır. Bu tür alıntılardan başka dağ, nehir, kent, tanrı adlarından, bazı dinsel ve mitolojik konulu metinlerden de Hatti dili kalıntıları elde edilmişti. Bunlardan en önemlisi 'Gökten Düşen Ay Tanrısı' konulu olup, Hatti ve Hitit dilinde yazılmış bir metindir. Böylece Hattice'nin Hint-Avrupa ve Sami Dillerinden tamamıyla değişik, kendine özgü bir dil olduğu saptanmıştır. Özellikle Prefix, yani ön ek kullanan bir dildi. Örneğin çoğul eki kelimenin başına geliyordu. Sözelimi şapu, tanrı demektir. Wa ön eki ile Waşapu tanrılar anlamına

²²⁷ Değirmencioğlu, Ö. ve Ahıpaşaoğlu S. (1999). *Anadolu'da Turizm Rehberliği Genel Bilgileri*, Detay Yayıncılık, Ankara, S. 94-95.

geliyordu. Hint-Avrupalı Hititler din, mitoloji, töre ve örf bakımından büyük ölçüde Hatti etkisinde kalmıştır. Hitit Panteonu'nun başlıca tanrıları Hatti dininden alınmadı. Hatice adı Wuruşemu olan Hititlerin güneş tanrıçası, onun kocası fırtına tanrısı, çocukları, yani Nerk ve Zipplanda'nın fırtına tanrıları, kızları Mezullaş ve torunları Zentuhiş Hatti kökenli idiler. Hitit tanrısı Telipinus ve eşi Hatepinuş da Hattiler'den delme idi. Bunlara İnaraş ve Zithariyaş ile Karziş ve Hapantalliyaş adlı tanrıçaları da ekleyebiliriz. Hititlerin İlluyanka ve Telipinus efsaneleri de aslında Hatti uygarlığının ürünleri idiler. Hattuş, Hitit başkenti Hattuşa'nın Hattice'sidir.²²⁸

2.5.4.2.2. Hatti Sanatı

Yapılan çalışmalar sonucunda Hatti sanatının özgün bir yapıya sahip olduğu ortaya konmuştur. Örneğin, vazo biçimleri, heykelcik tipleri ve özellikle bezeme çeşitleri çok belirgin bir üslup birliği oluştururlar. Orta Tunç Çağı'na giren eserlerin en güzelleri ve en önemlileri Kızılırmak kavisi içinde olmak üzere Çorum Alacahöyük'te, Amasya Mahmatlar'da Tokat Horoztepe'de gün yüzüne çıkmışlardır. Alacahöyük ve Horoztepe'de ortaya çıkarılan altın kadehler, Anadolu'nun Kalkolitik Dönem'den beri bilinen meyveliklerinin gelişmiş bir örneğidir. Aynı kazılarda elde edilen altın testiler de eski Anadolu vazoculuğunun bir başka özgün kap şeklidir. Hele söz konusu

²²⁸ Akurgal, Ekrem (1995). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Net Yayınları, İzmir, S. 2.

altın kapların bir çeşit oluk ya da yiv yöntemi ile bezenmesi de bir Anadolu süsleme biçimidir²²⁹.

Alacahöyük'te bir mezarda bulunan bir toprak kap yukarıda andığımız Alacahöyük ve Horoztepe altın kapları gibi bir bezeme göstermektedir. Aynı oluklu bezeme biçimini Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ortaya çıkan idollerde ve mühürlerde görmekteyiz. Söz konusu oluklarla meydana getirilen artı işareti ve fırlıdak çeşidi motifler, Horoztepe ve Mahmatlar'da ortaya çıkan altın kaplarda, Ahlatlıbel, Etiyokuşu ve daha başka Anadolu merkezlerinde ele geçen idol ve mühür gibi eşyada da görülmektedir.

Kyklad'larda ve Troya'da da ele geçen bir hançer tipinin Tarsus'ta ve özellikle Alacahöyük ile Horoztepe'de güzel ve bol örneklerle temsil edilmiş olması, onun Anadolu'da bir Hatti icadı olduğu kanısını vermektedir. Alacahöyük diademlerinde ve kurslarında görülen kafes ya da ızgara biçimindeki bezeme yöntemi de Anadolu'nun Hattili bir özelliği olup, Kültepe'nin çok renkli keramik süslemelerinde de görülmektedir.

Görülüyor ki, Orta ve Güneydoğu Anadolu'da yani Hattiler'in oturdukları bölgelerde aşağı yukarı M.Ö. 2500-2000 tarihlerinde meydana gelen eserlerde özellikle bezeme yönünden belirli ve özgün bir stil birliği egemendir. Bu biçim birliğinin Alacahöyük, Horoztepe ve Mahmatlar'da gün ışığına çıkan güneş kurları ile hayvan

²²⁹ Özfirat, Aynur (1994). *Eski Çağ'da Harran*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, S. 40.

heykelciklerinde de buluyoruz. Bu nedenle bu eserlerinde benzeme yönünden Hatti sanatının özelliklerini taşıdıkları bir gerçektir.

Alacahöyük, Mahmatlar ve Horoztepe’de kral mezarlarında bulunan ve kutsal bir anlam taşıdıkları kesin olan hayvan heykelcikleri alemlere Güney Rusya’da Maikop Uygarlığında da rastlanması ilginçtir. Öyle anlaşılıyor ki, çoğunlukla boğa ve geyiklerden oluşan bu heykelcikler dinsel törenlerde bir sopanın tepesi üzerine yerleştirilip, rahipler tarafından taşınıyordu. İnsanoğlu önceleri gökten düşen meteorlara ve daha başka fetişlere, daha sonra da güçlü olan ya da kutsal olduklarını sandıkları hayvanlara tapmışlardır. Demek oluyor ki, Alacahöyük alemlerinde ve güneş kurslarında yani dinsel sancaklarda görülen hayvan heykelcikleri tanrılara tasvir etmekteydiler. Böyle olduğuna göre bu eserlerin, Hatti uygarlığına yabancı, hayvan şekilli tanrılara tapan ilkel bir topluluğa, yani Hint-Avrupalı Hititler’e ait olması gerekir. Çünkü Hattiler bu ilkel inanç dönemini aşmışlar ve anthropomof yani insan şekilli oldukları şüphesiz olan ve hepsinin özel bir adı olan erkek ve kadın tanrılara tapmaktaydılar. Boğalar en büyük tanrıyı (Gök Tanrısı’nı) temsil etmekte idiler. Alemlerin bir çoğunda evrendeki yıldızları tasvir ettiklerini düşünebileceğimiz küçük boyda çemberliklerden oluşan sallantılar da bulunmaktaydı²³⁰.

Alacahöyük mezarlarında uygulanan ölü gömme adeti de onların Hint-Avrupalı Hititler’e ait olduklarını işaret etmektedir. Nitekim Anadolu’da daha önceki dönemlerde güneş kursları biçimindeki

²³⁰ Kınal, Firuzan (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü. D.T.C.F. Yayınları, Ankara, S. 76.

alemlere rastlanmamıştır. Onların birden çıkmaları ve bugüne değin Kızılırmak kuşağında, yani dar bir coğrafi mekan içinde sınırlı kalmaları da bu eserlerin Hititlerle ilgili oldukları izlenimini uyandırmaktadır. Alacahöyük'te meydana çıkarılan krallara ve krallık mensuplarına ait 13 mezar özgün bir ölü gömme türü sergilemektedir. Gömü odaları 50-70 cm. derinliğinde, 3-8 m uzunluğunda ve 2-5 m. Genişliğinde toprak içine kazılmış çukurlardan oluşmaktadır. Ölü, 'hocker' yani duruşunda sağ yanı üzerinde ve yüzü güneye, ayakları ise doğuya yönelmiş olarak yatmaktadır. Cesetler ölü giysileri ve çok zengin armağanlarla gömülmüşlerdir. Ölünün özel zinetleri cesedin önünde durmaktaydı. Tanrıların temsil eden dinsel anlamlı standartlar belirgin bir tutumla hep mezarın ortasında yer alıyordu. Ölünün ve armağanların yerleştirilmesinden sonra toprak çukurun dört bir yanı taşlarla çevrilmekte ve mezarın üstü enlemesi vaziyette odunlarla kapatılmakta, onların üstü de bol miktarda toprakla örtülmekte idi. Mezar bu biçimde kapatıldıktan sonra, bir ölü yemeği yeniyor ve kurbanlık hayvanların kemikleri mezar üzerine düzgün bir sıra ile yerleştiriliyordu. Böylece Alacahöyük, Horoztepe ve Mahmatlar'da gün yüzüne çıkarılan eserlerde saptadığımız dört önemli özellik:

a- Güneş kurlarının Anadolu'da birden görülmesi

b- Hayvanlara tapma adeti

c- Hayvan heykelciklerinin Maikop hayvan tasvirlerini andırması

d- Mezar ve gömme biçiminin Maikop, Miken ve Fryg uygarlıklarındaki gibi olması onların Hint-Avrupalı Hititlere ait olduğunu açıklamaktadır²³¹.

2.5.4.3. Akkadlar (M.Ö. 2700-2500)

Akkad kenti, Dicle ve Fırat arasında her ikisinin birbirlerine en çok yaklaştıkları bir yerde kurulmuştur. Ondan da biraz ileride, Fırat üzerinde, Sümerlilerin kurdukları ancak, Samiler'in ele geçirip genişlettikleri, güneş tanrısı Samas'a adanmış tapınağıyla Sippar kenti vardı. Dicle üzerinde de bir başka önemli merkez de Opis'ti. Sippar'ın güneyinde, yine Fırat üzerinde, Mezopotamya'nın en eski kenti olan Kiş bulunuyordu. Akkad bölgesinde, Dicle ve Fırat arasında batıda Arabistan yollarına, doğuda ise, Zagros Dağları'na giden yollara bağlı bir kervan yolu geçiyordu. Akkad'ın bu merkezi durumu, Sippar'la Opis arasındaki bölgeyi ele geçirmesine pek büyük olanaklar sağlıyordu. Bunu ilk başaran da M.Ö. 2369 yılına doğru, Akkad kralı Kadim Sargon olmuştur²³².

Akkad Devleti'ni kuran ve onu hemen bütün Ön Asya'yı kaplayan bir imparatorluk haline getiren Sargon'dur. Sargon'un menşei ile ilgili efsaneler, onu Kiş Şehri ile münasebette gösterir. Onun başardığı işler insanüstü olarak kabul edildiğinden menşeinin meçhul kalması da gerekti. Böylece Sargon'un doğumundan ölümüne kadar bütün hayatı efsanelere bürünmüştür. Onun doğumunu anlatan efsane

²³¹ Akurgal, Ekrem (2000). *Anadolu Kültürü*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, S. 17-28.

²³² Tanilli, Server (1999). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, Adam Yayınları, İstanbul, S. 54.

sonradan Tevrat'ta (Exodus II. 5) Musa'ya ve daha sonrada Roma'yı kuran ikizlere mal edilmiştir. Başka bir tradüsyona göre de Fırat kenarındaki Azupiranu Şehrinde bir bahçıvan onu nehirde bularak büyütmüş, yakışıklı bir delikanlı olan Sargon'a tanrıça İştar aşık olmuş ve ona Sümer ve Akkad memleketlerinin hakimiyetini vermiştir²³³.

Sargon'un asıl ünü ilk defa onun tarafından gerçekleştirilen batının fethinden sonra olmuştur. Zira Basra Körfezi'ndeki ticaretin şah damarınının Fırat Nehri olduğunu Sargon anlamış ve bu yol üzerindeki başlıca kervan yollarını zaptetmiştir. Sargon, imparatorluğu doğuda Karun Nehri'nden batıda Akdeniz'e, kuzeyde Orta Anadolu'dan, güneyden Bafra Körfezi'ne kadar (Mısır hariç) hemen bütün Ön Asya memleketlerini içine alacak şekilde coğrafi olarak büyültmüştür. Hatta eski Babil devrine ait bir tablette Sargon'un Kaptar (Tevrat'taki Kaftor=Girit) seferinden bahsedildiği ve III. Minos (M.Ö. 2350-2100) devrinden beri Girit'te Babil 'in çıplak tanrıça figürlerine rastlandığı için Sargon'un bu adayı da zaptettiği ileri sürülmüştür.

Böylece Sargon, 56 sene zaferden zafere koşarak, dünyanın ilk imparatorluğunu kurmuştu. Sargon'un akıbetini bir Babil kroniğinden öğreniyoruz. Buna göre, Sargon, son senelerinde tanrının gazabına uğramış ve bu yüzden kıtlık, isyan gibi türlü musibetlere uğramıştı. En sonunda da suikasta kurban gittiği rivayet edilmektedir.

²³³ Kınal, Firuzan (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü. D.T.C.F. Yayınları, Ankara, S. 76.

Akkadlar, birçok kavmi bünyesinde bulundurduğundan dil veya dil birliğinden yoksundu. Bu kavimler, Sargon tarafından yüklenen ağır vergilerden kurtulma yolları aramaktaydılar.

Başlarda, çok sayıda küçük devletler kuruldu: Eridu, Ur, Şuruppak, Umma, Lagaş, Kiş, Mari vb. III bin yıllarında halkı da benzeşmezdi bunların Sümer'in kuzeyinde Fırat'ın orta kesimi boyunca yer alan Akkad'a, Sümerlilerden, tip olarak da, dil olarak da farklı kabileler yerleştiler. Sami kökenli bir dil olan Akkadca konuşuyorlardı. Mezopotamya'nın batısındaki ovalarda oturan kabilelerce da hısımlıkları vardı. Akkad'ın Samileri batıdan geldiler kuşkusuz. Öyle de olsa, IV. Bin yılın başlarındaki Sümer ile Akkadlar iktisadi yönden birbirlerinden farklı değillerdi. İlk aşamasında bulunan köleci devletlerdi her ikisi de²³⁴.

2.5.4.3.1. Ekonomi ve Toplum

Çeşitli belgeler, III. Bin yılın ortalarında aşağı Mezopotamya'nın ekonomisi hakkında ayrıntılı bilgiler veriyorlar. Bunlara göre, tarımın temeli, tarlaları düzenli sulama olanağı veren, kanallardan, barajlardan ve bentlerden oluşan geniş bir sulama sistemiydi.

Toprağın sürülmesi ağaçtan ilkel bir sapanla oluyor, kazma da kullanılıyordu. Orak keskin bir taştan bir aletti. Tanelerin ayrılması da hayvanlara çığnetme yoluyla oluyordu. En çok bilinen tahıl, ekmek ve bira yapılan arpa ile yulaftı. Susamın yağı çıkarılıyordu. Yemiş

²³⁴ Tanilli, Server (1999). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, Adam Yayınları, İstanbul, S. 49.

ağaçlarının başı da hurma geliyordu. Aşağı Mezopotamya'da hayvancılık da pek gelişmişti. Belgeler, büyük koyun sürülerinden bahsediyor. Koyun, eti ve yünü için besleniyordu. Öküz ve eşek taşımada kullanılıyordu. Kaz ve ördek de bolca yetiştiriliyordu. Ancak, atı bilmiyorlardı.

III. bin yılın ortalarında aletler hayli ilkel durumdaydı. Taştan tahtadan ve kilden yapılıyorlardı. Bakır, IV. Bin yıldan sonra kullanılmaya başlandı. Ancak tunç, III. Bin yılın 2. yarısında elde edilebilmiştir.

Ev yapma tekniği oldukça ilkeldi. Yalnız tapınaklar ve saraylar pişmiş topraktandı. Diğer yapılar ise, kil ve kamyştan yapılıyorlardı. Tapınak ve saraylarda, konuları mitolojiden alınmış kabartmalar yer alıyordu.

Ulaşım, Dicle ve Fırat Nehirleri üzerinden yapılıyordu. Üretici güçlerdeki büyük gelişmenin ortaya çıkardığı En eski sömürme biçimi köle emeği idi. Üretimde kölenin ayrı bir yeri yoktu, o da aynı işi yapan özgür insanla eşit olarak çalışırdı. Ev çalışmalarında olduğu gibi, evin dışında da köle emeğinden yararlanılıyordu. Çoğu tapınaklara ve kent yöneticilere ait olan kölelere, özel kişiler de sahip olabiliyorlardı.

Halk kitlesi, toprak sahiplerinden oluşuyordu. Sulama tarımı geliştikçe, komşu ortaklığı da gelişti. Normal ekonomik işleyiş, suların düzenli dağılımına bağlıydı. Önem bakımından su mülkiyeti, toprak mülkiyetinden önce geliyordu. Öyle olduğu içindir ki, Sümer,

Akkad ortaklığı bir su ve toprak ortaklığı olarak nitelendirilir. Ülke ekonomisinde önemli bir rol tapınak mülklerine de düşüyordu.

Yüksek ruhban zümresinin üzerinde kölelerin, özgür insanların çalıştıkları ya da kiraya verdikleri az çok geniş toprakları da vardı. Bu zümre doğuştan soylulardan oluştuğundan soylular, hayvancılıktan ve tarımdan büyük gelirler elde ediyorlardı²³⁵.

Samiler, Akkad devletinin kuruluşu sayesinde memleketin eski birçok geleneğini değiştirmişlerdi. Öncelikle, devletin resmi dilini Akkadca yapmışlardı. Bu devirde, devlet teşkilatı ve sosyal bünye de değişmişti. Teokratik sosyalist Sümer şehir devletlerinin mabet iktisadiyatı icabı ‘Nimette de, zahmette de ortaklık’ prensibi tamamen ortadan kalkmış, onun yerini şahsi mülkiyet almıştı. Bu devirde devletin başında bulunan kral, tanrı yerinde anılıyordu. Bu durumun Akkad orduları için büyük moral kaynağı olduğu tahmin edilmektedir. Tarihte ilk daimi ve düzenli orduyu kuran Sargon, bu ordular sayesinde neredeyse tüm Ön Asya’yı istila etmiştir. Sargon’un, büyük bir komutan olduğu kadar, ekonomik fikirlerinin de Akkad ülkesini imparatorluk haline gelmesinde büyük katkıları bulunmaktadır. Sargon, idaresi altına aldığı kavimlere ağır vergiler koyuyor ve vergileri aynı olarak tahsil ediyordu. Günümüz anlayışına göre, Akkadlar’ın kurduğu imparatorluk, kelimenin tam anlamıyla, emperyalist bir idare tarzıydı. Anadolu, Suriye ve yukarı Dicle bölgelerinin zenginliklerini kendi devleti için sömüren dünya tarihinin bu ilk emperyalist devletinde baş

²³⁵ Tanilli, Server (1999). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, Adam Yayınları, İstanbul, S. 50-51.

kapitalist bizzat kralın kendisiydi. Sahibi olduğu toprakları saray adına işlettiği gibi, hizmetlerinden memnun olduğu beylerine, komutanlarına da toprak bağışlayarak, bu toprakların işletilmesinden de pay alıyordu²³⁶.

Akkadlar döneminde özel mülkiyet icabı olarak bir takım yeni zenginlerin türediğini, dolayısıyla da yeni halk sınıflarının ortaya çıktığını görüyoruz. Sümerler’de özgürler ve köleler olarak sınıflandırılan halk, Akkadlar zamanında askerler, rahipler ve Azatlılar diye sınıflandırılmıştır.

Akkad İmparatorluğu’nun Mezopotamya tarihinde yaptığı bu reformun o zaman ki dünyanın diğer ülkelerine de etki ettiği şüphesizdir. Özellikle Mezopotamya’da kurulan bütün devletlerin en sık temas ettikleri Elam memleketi üzerindeki etkisi olumlu sonuçlar vermiştir. Gerçi, Akkad istilasına kadar Elam da kendine özgü piktografik mahiyette bir resim yazısı keşfedilmişti. Fakat Akkad işgalinden sonra bu memlekette çivi yazısı kullanılmaya başlanmıştır²³⁷.

²³⁶ Kınal, Firuzan (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü. D.T.C.F. Yayınları, Ankara, S. 81-82.

²³⁷ Ergüden, Akın (1998). *Uygarlık Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, S. 2.

2.5.4.3.2. Akkadlar'ın Anadolu'ya Etkisi

Akkad İmparatorluğu' nun Anadolu üzerindeki etkisine gelince, bu da olumlu sayılabilir. Çünkü o zamanlar Anadolu'da yaşayan kent devletleri, Mezopotamya medeniyeti ile ilk defa karşılaşıyorlardı. Sargon'a ait 'şar tamhari' metinlerinde söz edilen tüccarlar, Asur ticaret kolonileri için bir terminus anti quem sayılabilir. Çünkü başka bir vesikada da Kaniş kralı Zipani'den söz edilmektedir.

Akkad istilasını sırasında Anadolu'ya çivi yazısının yayılmamasının nedeni, bu memleketin kendine özgü bir resim yazısı olmasındandı. Sargon'un Hit de bulunan zafer steli parçası üzerindeki tasvirde Ms. Mellink'in doğru olarak işaret ettiği üzere, Truva II devrinin Depas amphycellon'larından biri görülür. Bu, Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişkilerin mevcut olduğunu gösterir²³⁸.

Fakat Akkad İmparatorluğu bütün büyüklüğüne ve güçlülüğüne rağmen hızla çökmüştür. İmparatorluk bünyesinde yaşayan etnik unsurların çeşitli olmasının, bir dil ve din birliğinin yoksunluğunun elbette ki büyük etkisi vardı. Bunun yanında, başta eski Sümer sitelerinin partikülarizması olmak üzere, teba memleketler de şüphesiz bağımsızlıklarını ilk fırsatta ele geçirmeye çalışıyorlardı. Fakat asıl önemli sebep, daha Naram-Sin zamanında kımıldanmaya başlayan dağ kavimlerinin harekete geçmiş olmalarıydı²³⁹.

²³⁸ Ergüden, Akın (1998). *Uygurluk Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, S. 2.

²³⁹ Kınal, Firuzan (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü. D.T.C.F. Yayınları, Ankara, S. 83.

2.5.4.3.3. Siyasal Rejim

III. bin yılın ortalarında, Mezopotamya’da bağımsız birçok küçük devlet vardı. Bu dönemde Akkad hükümdarının, büyük ailelerden ya da komşu ortaklıklardan toprak satın almak zorunda kaldığı haller vardı. Patesi, tapınak topraklarını istediği kullanamazdı.

Kentlerde ciddi şekilde donatılmış kent meclisleri ve yaşlılar kurulu vardı. Bunlar hükümdarı seçiyor, görevinden alıyor, siyasal sorunları tartışıp çözüm üretiyor, topluluğa yeni yurttaşlar kabul ediyor ve ortaklığın mallarını yönetiyorlardı.

Sulama şebekesinden daha iyi yararlanabilmek amacıyla, bölgeler arasında ekonomik ilişkileri sıklaştırmak, siyasal birlik kurma eğilimini ispat etmektedir²⁴⁰.

M.Ö. 220 yılına doğru, Akkad ve Sümer, Mezopotamyalıların ‘dağların canavarları’ diye adlandırdıkları Gutiler’in saldırısına uğradılar. Gutiler, Akkadlar’ı çökerttiler, kentlerini yağmaladılar, halka da ağır vergiler yüklemişlerdir²⁴¹.

²⁴⁰ Tanilli, Server (1999). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, Adam Yayınları, İstanbul, S. 52.

²⁴¹ Kınal, Firuzan (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü. D.T.C.F. Yayınları, Ankara, S. 85.

KAYNAKÇA

- Akurgal, E. (2000). *Anadolu Kültürü*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- Akurgal, E. (1998). *Anadolu Uygarlıkları*, Net Yayınları, İzmir.
- Akurgal, E. (1998). *Türkiye'nin Kültür Sorunları*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Akurgal, E. (1995). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Net Yayınları, İzmir.
- Akurgal, E. (1995). *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınlar A.Ş., İstanbul.
- Akurgal, E. (1993). *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul.
- Akyıldız, E. (1984). *Taş Çağı'ndan Osmanlı'ya Anadolu*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Anonim (2002). *2002 Arkeoloji Raporu (Atlas)*, Boyut Matbaacılık, Sayı:1 İstanbul.
- Anonim (1993). *Büyük Larousse*, Interpress Basım ve Yayıncılık A.Ş.Cilt:3, İstanbul.
- Anonim (1998). *Ana Britanica*, Ana Yayıncılık, İstanbul
- Anonim (1982). *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Cilt:1, Görsel Yayınları, İstanbul.
- Anonim (1982). *Anadolu Uygarlıkları, Ansiklopedisi*, Görsel Yayınları, Ankara.
- Arsebük, G. (1997). *Anadolu Araştırmaları*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

- Başdemir, K. (1999). *Eski Anadolu*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Bayladı, D. (1996). *Uygurlıklar Kavşığı Anadolu*, Say Yayınları, İstanbul.
- Childe, G. (1998). *Tarihte Neler Oldu?*, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Childe, V. G. (1992). *Kendini Yaratan İnsan, İnsanın Çağlar Boyu Gelişimi*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Çobakent, Y. (1999). Hürriyet Gazetesi “Çatalhöyük’ün Kadınları Vejeteryan mı?”, 8 Eylül 2001, sayfa.3, Doğan Yayıncılık, İstanbul
- Değirmencioğlu, Ö. ve Ahipaşaoğlu S. (1999). *Anadolu’da Turizm Rehberliği Genel Bilgileri*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Dirican, M. (1998). Bilim ve Teknik “Geçmişten Günümüze Kil”, Sayı: 371, Sayfa: 57-63, TÜBİTAK Yayınları, İstanbul
- Dolukhanov, P. (1998). *Eski Ortadoğu’da Çevre ve Etnik Yapı*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Duru, R. (1996). *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Ergüden, A. (1998). *Uygurluk Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Erzen, A. (1998). *Doğu Anadolu ve Urartular*, TTK Yayınları, Ankara.
- Eyüboğlu, İ.Z. (1990). *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*, Yayılım Matbaası, İstanbul.
- Hodder, I. (1999). Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi Atlas, “Çatalhöyük Sırrını Veriyor mu?”, Sayı: 67, Doğa Yayınları, İstanbul.

- Günel, T. ve A. Toker, A. Özet, İ. Bingöl, S. Çelikel, H., Karaduman, B.Kulaçoğlu, N. Kalaycıoğlu, D. Mermerci, A. Kopaz, M. Arslan, K., Ata, G. Ün (1998). *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Rehberi*, Tc Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Günenç, A. Y. (2000). Bilim ve Teknik “Başlangıçta Anadolu Vardı...” Sayı:394, Sayfa:58-62, Tubitak Yayınları, İstanbul
- Güney, E. (2000). *Antikçağ Türkiye Tarihi Coğrafya Bölgeleri*, Bilgili Yayın& Yapım, İstanbul.
- Güvenç, B. (1998). *Antropoloji*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Kabağaçlı, C. Ş. (1989). *Hey Koca Yurt*, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Kabağaçlı, C.Ş. (1993). *Merhaba Anadolu*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Kabağaçlı, C.Ş. (1995). *Anadolu'nun Sesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Kınal, F. (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kınal, F. (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü. D.T.C.F. Yayınları, Ankara.
- Leakey, L. S. (1988). *İnsanın Ataları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Lloyd, S. (1997). *Türkiye'nin Tarihi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- Maisels, C. K. (1999). *Uygarlığın Doğuşu*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Mellaart, J. (1988). *Yakın Doğu'nun En Eski Uygarlıkları*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul.

- Nauman, R. (1992). *Eski Anadolu Mimarlığı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ohri, İ. (1987). *Yurdumuzun Öyküsü*, Zafer Matbaası, İstanbul.
- Özdoğan, M. (1996). *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Özfirat, A. (1994). *Eski Çağ'da Harran*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Pıschel, G. (1981). *Sanat Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt:2, Görsel Yayınları, İstanbul.
- Saltuk, S. (1989). *Arkeoloji Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Sevin, V. (1999). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul.
- Sevin, V. (1991). *Anadolu Arkeolojisinin Abc'si*, Simavi Yayınları, İstanbul.
- Tanilli, S.(1999). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, Adam Yayınları, İstanbul.
- Turani, A. (1994). *Dünya Sanat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu (1990). *Türkiye Rehberi*, Araştırma Basım Yayın San. ve Ticaret Ltd. Şirketleri, İstanbul.
- Türkkan, C. (1976). *Turizm Bakanlığı Ankara Rehberlik Kursları Mitoloji Ders Notları*, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, Ankara.
- Zengin, K. (1998) *Sanat Tarihi I*, Ders Kitapları Anonim Şirketi, İstanbul.

Umar, B. (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, Inkilap Kitabevi Yayınlar, Ankara.

Yalçınkaya, I. (1989). *Alt Ve Orta Paleolitik Yontmataş Endüstrileri Biçimsel Tipolojisi ve Karain Mağarası*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

www.anadoluhistory.cjb.net

'978-605-7695-18-5

